

Kulturmiljöprogram för FALKENBERGS KOMMUN

Antagen av kommunfullmäktige 2012-11-27, § 190

PRODUCERAD AV Kulturmiljö Halland och Kula HB på
uppdrag av Falkenbergs kommun med
stöd av Länsstyrelsen i Halland

REDIGERING/LAYOUT Eva Gustafsson

TEXT Pär Connelid, Kula HB och Björn Ahnlund,
Kulturmiljö Halland

FOTO Pär Connelid, Björn Ahnlund och Christina
Svantesson

KARTOR © Lantmäteriet, DnrR50039027_130001
och Falkenbergs kommun

TRYCK Åkessons tryckeri AB, Emmaboda, 2013

PUBLICERING/
DISTRIBUTION Falkenbergs kommun

ISBN 978-91-637-2985-0

Innehåll

Förord	3	15. Greppered	138
Inledning	5	16. Ås	144
Förutsättningar	5	17. Sjönevad	150
Syfte och målsättning	6	18. Sörby	156
Värdering, metod och urval	6	19. Vessigebro	164
Jämförelsetabeller	8	20. Alfshög-Katrineberg	174
Avgränsningar	14	21. Morup	182
Riktlinjer	14	22. Lynga-Stranninge	190
Falkenbergs kommun – ett tvärsnitt av Hallands odlingshistoria	16	23. Lönestig	198
Kortfattad bebyggelsehistorisk översikt	30	24. Morups tånge	204
		25. Långås	210
		26. Ramsjön	218
Kulturmiljöer i Falkenbergs kommun	44	27. Hässlås	228
1. Älvsered stommen	46	28. Lindhults gods	234
2. Lysebäck	54	29. Vinbergs kyrkomiljö	240
3. Fagereds sanatorium	58	30. Hjuleberg-Abild	246
4. Egnared	64	31. Sannarps gods	256
5. Hjärtaredssjön	70	32. Årstad	262
6. Gunnarp	78	33. Knobesholms gård	268
7. Svarträ-Björkekullen	84	34. Asige	273
8. Tubbed	94	35. Slöinge-Bergagård	281
9. Örsingaslätt	100	36. Berte kvarn	290
10. Berg-Bråtagärde	106	37. Grimsholmen	296
11. Månagärde	114	38. Boberg	302
12. Köinge	120	39. Eftra	310
13. Hakestad	126	40. Vastad	318
14. Ätrafors	132	41. Ugglarps kvarn	324

Gården Äspelunda 2:22 vid Morups tånge. Målning av Anders Ivar Andersson, 1947.

Förord

Kulturmiljön är den verklighet vi lever i, samtidigt som den är vår historia. Miljön är inte statisk utan formas kontinuerligt av människors vilja eller passivitet. Detta leder ibland till bevarande, ibland till utveckling och ibland till förödelse.

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö (Kulturminneslagen). Kulturarvet tillhör alla och ger perspektiv på samhället. Medborgarnas engagemang och delaktighet är viktiga förutsättningar för att kulturarvet ska leva vidare och utvecklas. Ansvar för att skydda och vårda kulturmiljön delas alltså av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet. Kunskap är en förutsättning för att kunna ta tillvara kulturmiljön.

På 1980-talet utarbetades ett första kulturmiljövårdsprogram för Falkenbergs kommun, ”Bygd att vårda”, vilket behandlades av fullmäktige 1991. Synen på kulturarvet har utvecklats sedan dess och det är nu hög tid att se över tidigare program. Bland annat har kunskapen om landskapets innehåll och framväxt utvecklats under åren och detta kommer till uttryck i föreliggande rapport.

Översynen av kulturmiljöprogrammet har skett på uppdrag av Stadsbyggnadskontoret och med ekonomiskt bidrag från länsstyrelsen. Ledningsgrupp för arbetet har utgjorts av Inge Emanuelsson, stadsbyggnadskontoret, och Mats Folkesson, länsstyrelsen.

Arbetet har utförts av bebyggelseantikvarie Björn Ahnlund, Kulturmiljö Halland och kulturgeograf Pär Connelid, Kula HB. Projektgruppen har därutöver bestått av Mats Folkesson samt Johan Risholm och Monica Rudqvist (ersatt av Stefan Wallner), stadsbyggnadskontoret. Mathias Rantanen (ersatt av Christopher Enckell), stadsbyggnadskontoret, har medverkat med GIS-kartor m m.

Kulturmiljöprogrammet för Falkenbergs kommun har antagits av kommunfullmäktige 2012-11-27, § 190.

Rolf Landholm
kommunchef

Inledning

Det kulturhistoriska kunskaps- och planeringsunderlaget har varierat över tid men genomgående varit bristfälligt. I Falkenbergs kommun finns det ca 4500 upptagna fasta fornlämningar i riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS). Dessa skyddas genom Kulturminneslagen (KML). Registreringen av framför allt odlingslämningar är dock överlag fortfarande mycket bristfällig.

På 1980-talet togs kommunala kulturmiljövårdsprogram fram i samarbete mellan kommunerna och Hallands läns museer, Landsantikvarien (nuvarande Kulturmiljö Halland). I Falkenberg fick programmet det populära namnet ”Bygd att vårda” och gavs ut 1991. De värdefulla miljöerna kom att arbetas in i kommunens ÖP.

Trots det omfattande arbetet på 1980-talet, var det ändå bara ca 10% av bebyggelsen som var dokumenterad ur kulturhistorisk synvinkel. Därtill var kännedomen om kulturlandskapets innehåll och utveckling tämligen fragmentarisk.

Sedan början av 1990-talet har kulturmiljövården producerat sk historiska kartöverlägg som ett led i att dokumentera det historiska landskapet, dess framväxt, innehåll och värden. De senaste fem åren har kulturmiljövården som ett

samarbete mellan länsstyrelsen, Hallands läns museer och kommunerna genomfört en länstäckande inventering av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen varvid ca 10.000 byggnader registrerats som kulturhistoriskt värdefulla. I Falkenberg registrerades 1583 byggnader som värdefulla enligt en indelning i tre klasser. Den digitala bebyggelseinventeringen finns som GIS-skikt och databas i kommunen. Flera rapporter har publicerats utifrån 2000-talets bebyggelseinventering:

- ”Stadens yttre årsringar”, 2005.
- ”Kulturhistorisk värdefull bebyggelse. Digital inventering – etapp 1. Enskilda byggnader i Falkenbergs tätortsområde”, 2006.
- ”Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Digital inventering – etapp 2. Falkenbergs kommun utanför tätortsområdet”, 2007.

Som ett led i kommunens rullande arbete med översyn av översiktsplanerna ses nu 1980-talets kulturmiljöprogram (publicerat 1991) över. Detta sker som ett samarbete mellan kommunen och länsstyrelsen och arbetet utförs av byggnadsantikvariska och kulturgeografiska kompetenser vid Kulturmiljö Halland och Kula HB. Kommunen och länsstyrelsen har vardera finansierat arbetet med 50%.

Förutsättningar

Uppdraget för föreliggande arbete har varit att uppdatera och revidera det gamla kulturmiljövårdsprogrammet, Bygd att vårda! från 1991. I detta listas och beskrivs 50 kulturmiljöer inom Falkenbergs kommun. Programmet, som antogs av kommunfullmäktige 1991, innehåller även ca 300 enskilda objekt av kulturhistoriskt värde.

I det nya programmet ingår endast landsbygden, dvs. de delar av kommunen som ej omfattas av Bevarandeplan för Falkenbergs innerstad (1985) respektive Bevarandeplan för Herting (1992) och Stadens yttre årsringar (2005).

Bevarandeplanen för Falkenbergs innerstad är en inventering samt bevarandeförslag för bebyggelsen i det äldre stadsområdet på Ätrans västra sida och omfattar främst det som i dagligt tal kallas för ”gamla stan” från kv Falken i norr till kvarteret Kvarnen i söder.

Bevarandeplanen för Herting omfattar egnahemsbebyggelsen i fem kvarter på östra sidan Ätran. Den antogs av kommunfullmäktige 1993.¹

Stadens yttre årsringar omfattar Falkenbergs tätort utanför stadskärnan samt mer perifera ”stadsdelar”/områden såsom Skogstorp och Vinberg. Skriften som

framtogets i samband med miljömålsarbetet kring ”God bebyggd miljö” innehåller översiktlig karakterisering samt värdering och rekommendationer för s k ”värdeenhetsliga områden” såsom underlag för planering, bygglovshantering och underhåll.

Syfte och målsättning

Det övergripande syftet är att uppmärksamma och sprida kunskap om ett antal fysiska miljöer så att deras kulturvärden kan bevaras och utvecklas.

Syftet med föreliggande kulturmiljövårdsprogram är primärt att det ska fungera som ett underlag och styrinstrument i kommunala planeringen. Här innefattas t ex översikts- och detaljplanering samt bygglovshantering.

Ett av målen med detta arbete har dessutom varit, att med de möjligheter som dagens digitala tekniker ger, göra en mer tillgänglig och läsbar produkt än vad som tidigare var fallet.

Värdering, metod och urval

En central målsättning för vårt arbete att uppdatera kulturmiljöprogrammet har varit att varje kulturmiljö skall ha ett differentierat innehåll. Utgångspunkten är kulturlandskap, fornlämningar, bebyg-

gelse där olika tidsskikt tillsammans förstärker den kulturhistoriska substansen och ger sammanhang och helhet. Innehållsmässigt har kulturmiljöerna naturligtvis ofta olika tyngdpunkter beroende på vilken av komponenterna som dominerar. Miljöerna bör vara överblickbara och urvalet ska spegla landsbygdens historia och utveckling inom dagens Falkenbergs kommun.

Den pedagogiska aspekten är med andra ord central. Urvalet skall belysa förändringarna i samhället men också hur vissa områden förblivit i ett äldre tillstånd. De valda områdena skall ha ett välbevarat kulturhistoriskt innehåll och kunna upplevas som illustrationer till hur människan satt sin prägel på kulturlandskapet. Ett viktigt analysverktyg har här varit det äldre kartmaterialet.

Ambitionen har varit att precisera, fördjupa och förtydliga motiven för urvalet; vari består det kulturhistoriska innehållet och värdet? Exempelvis kan det öppna landskapets skönhetsvärden vara allmänt uppskattade och bevarandevärda men som enbart kriterium för en kulturmiljö räcker de ej.

Bedömningarna i denna process har successivt växt fram och gjorts utifrån de olika miljöernas förutsättningar och utifrån våra egna kulturhistoriska inriktningar

och yrkeserfarenheter; den kulturgeografiska respektive den bebyggelseantikvariska.

Urvalet i det uppdaterade kulturmiljöprogrammet bygger av naturliga skäl till stor del på det tidigare programmens innehåll. Alla kulturmiljöer i Bygd att vårda! har granskats och besiktigats. En större del av dessa har fortfarande bedömts ha höga kvaliteter som kulturmiljöer och medtas även i detta program. Här har vi dock gjort flera förändringar i det nya kulturmiljöprogrammet. Avgränsningarna har överlag justerats eller ändrats. I några fall har större områden delats upp i mindre ”kärnområden”, såsom i Vastaddalen och Asige. I andra fall har områden utökats, t ex Lynga. Några områden har slutligen slagits ihop och ytmässigt omfördelats, såsom vid Munkagård och Lindhult.

Ett tjugotal av de upptagna miljöerna i Bygd att vårda! har utgått i det nya KMV-programmet. Det rör sig om miljöer som enligt vår bedömning inte uppfyller de kulturhistoriska kriterier som vi har uppställt. I några fall handlar det om större förändringar i det fysiska landskapet, vilket gjort att kulturmiljön helt enkelt förvanskats och inte längre går att uppfatta som helhetsmiljö. Detta gäller t ex miljöerna Stafsinge, Skrea och Fagered. Andra miljöer har utgått då exempelvis byggnader förvanskats

eller beteshävderna upphört, såsom t ex Vräk, Krogsered, Höghult. Flera av de tidigare utvalda miljöerna har bedömts som alltför begränsade innehållsmässigt, det gäller bl a Tröinge, Flädje och Väby-Bräcke, där fornlämningarna utgjort enda urvalskriteriet. En fjärde kategori är de miljöer där vi helt enkelt gjort en annan bedömning än tidigare. Detta är fallet vid exempelvis Blixtorp, Agerör-Arvidstorp och Ljungby. I dessa fall menar vi att det ofta finns bättre och mer sammansatta miljöer som kan ta dessas plats.

Ett antal mer eller mindre ”nya” kulturmiljöer har tillkommit i det nya KMV-programmet där vi försökt tillämpa urvalskriterierna som ovan beskrivits. Flera av dessa tar sin utgångspunkt i den nya kunskap som vuxit fram beträffande dels den halländska kulturgeografin under de senaste decennierna, dels genom bebyggelseinventeringen 2006-07. Till den förra kategorin hör t ex Slöinge-Bergagård, Älvsered stommen och Månagärde. Till den senare kategorin hör Ätrafors, Långås och Fagareds sanatorium. En del miljöer som tidigare ingått i större områden (läs riksintresseområden) har vidare avgränsats och beskrivits på ett tydligare sätt, det gäller bl a Eftra och Ugglarps kvarn i Vastadalen och Knobesholm i Asige.

Jämförelsetabell mellan Bygd att vårda! och nya kulturmiljöprogrammet

	Bygd att vårda	Nya kulturmiljöprogrammet
1.	Falkenbergs innerstad	Ingår ej
2.	Herting	Ingår ej
3.	Vastaddalen	36. Berte kvarn, 39. Eftra, 40. Vastad, 41. Ugglarps kvarn. Begränsat till kärnområden.
4.	Hallarna	38. Boberg. Utökat område.
5.	Slöinge	35. Slöinge-Bergagård. Utökat område.
6.	Grimsholmen	37. Grimsholmen. Kvarstår
7.	Mostorp	Utgår. Rivna hus, nya ekonomibyggnader. Kh v-bebyggelse på Hstd sidan.
8.	Öinge	Utgår. Ny bedömning.
9.	Asige	33. Knobesholms gård, 34. Asige. Begränsat till kärnområden.
10.	Årstad	32. Årstad. Kvarstår
11.	Blixtorp	Utgår. Ändrad bedömning.
12.	Skrea	Utgår. Större förändringar.
13.	Agerör-Arvidstorp	Utgår. Ändrad bedömning.
14.	Glommen-Morups Tånge	24. Morups tånge. Begränsat till Morups tånge. Större förändringar, ny bedömning.
15.	Lönestig	23. Lönestig. Kvarstår
16.	Lynga	22. Lynga-Stranninge. Utökat område.
17.	Stafsinge	Utgår. Större förändringar.
18.	Lindhult	28. Lindhults gods. Begränsat till kärnområde samt uppdelat till nytt område, 26. Ramsjön
19.	Hässlås	27. Hässlås. Något utökat område.
20.	Munkagård	26. Ramsjön. Utökat område, delvis omfördelning av tidigare Lindhultsområde.

	Bygd att vårda	Nya kulturmiljöprogrammet
21.	Morup	21. Morup. Utökat område västerut, begränsat österut.
22.	Tröinge	Utgår. Endast fornlämning.
23.	Vinberg	29. Vinberg kyrkomiljö. Kvarstår
24.	Sannagård	Utgår. Större förändring (ny väg).
25.	Sannarp	31. Sannarps gods. Kvarstår
26.	Hjuleberg-Abild	30. Hjuleberg-Abild. Kvarstår
27.	Alfshög	20. Alfshög-Katrineberg. Begränsat till kärnområde.
28.	Sörby	18. Sörby. Kvarstår. Utökat so, begränsat nv.
29.	Flädje	Utgår. Endast fornlämning.
30.	Ljungby	Utgår. Ändrad bedömning.
31.	Vessige	19. Vessigebro. Utökat område.
32.	Väby-Bräcke	Utgår. Endast fornlämning.
33.	Sjönevad	17. Sjönevad. Kvarstår
34.	Joastorp-Hakestad	13. Hakestad. Begränsat (endast Fbg:s kn).
35.	Köinge	12. Kvarstår. Ngt utökat.
36.	Okome	Utgår. Ändrad bedömning.
37.	Sumpafallen-Tubbared	8. Tubbared. Begränsat till kärnområde.
38.	Svarträ-Björkekullen	9. Svarträ-Björkekullen. Kvarstår.
39.	Krogsered	Utgår. Ändrad bedömning.
40.	Åparp	Utgår. Ändrad bedömning.
41.	Berg-Bråtagärde	10. Berg-Bråtagärde. Kvarstår

Jämförelsetabell mellan nya Kulturmiljöprogrammet och Bygd att vårda!

	Bygd att vårda	Nya kulturmiljöprogrammet
42.	Gunnarp-Skåpanäs	6. Gunnarp. Begränsat till kärnområde.
43.	Höghult	Utgår. Beteshävd upphört. Förändringar bebyggelse.
44.	Stora Forshult	Utgår. Endast odlingslandskap.
45.	Lyseback	2. Lyseback. Kvarstår
46.	Vräk	Utgår. Förändringar bebyggelse. Beteshävd delvis upphört.
47.	Fagered	Utgår. Större förändring.
48.	Egnared	4. Egnared. Kvarstår
49.	Källsjö	Utgår. Ändrad bedömning.
50.	Hulta	Utgår. Endast fornlämning. Ändrad bedömning.
		1. Älvsereds stommen. Nytt område.
		3. Fagereds sanatorium. Nytt område.
		5. Hjartaredssjön. Nytt område.
		9. Örsingaslätt. Nytt område.
		11. Månagärde. Nytt område.
		14. Ätrafors. Nytt område.
		15. Greppered. Nytt område.
		16. Ås. Nytt område.
		25. Långås. Nytt område.

	Nya kulturmiljöprogrammet	Bygd att vårda
1.	Älvsereds stommen.	
2.	Lyseback. Kvarstår	45. Lyseback
3.	Fagereds sanatorium. Nytt område.	
4.	Egnared. Kvarstår	48. Egnared
5.	Hjartaredssjön. Nytt område.	
6.	Gunnarp. Begränsat till kärnområde.	42. Gunnarp-Skåpanäs
7.	Svarträ-Björkekullen. Kvarstår	38. Svarträ-Björkekullen
8.	Tubbared. Begränsat till kärnområde.	37. Sumpafallen-Tubbared
9.	Örsingaslätt. Nytt område.	
10.	Berg-Bråtagärde. Kvarstår	41. Berg-Bråtagärde.
11.	Månagärde. Nytt område.	
12.	Köinge. Kvarstår. Ngd utökat.	35. Köinge
13.	Hakestad. Begränsat (endast Fbg:s kn).	34. Joastorp-Hakestad
14.	Ätrafors. Nytt område.	
15.	Greppered. Nytt område.	
16.	Ås. Nytt område.	
17.	Sjönevad. Kvarstår	33. Sjönevad
18.	Sörby. Kvarstår. Utökat so, begränsat nv.	28. Sörby

	Nya kulturmiljöprogrammet	Bygd att vårda
19.	Vessigebro. Utökat område.	31. Vessige
20.	Alfshög-Katrineberg. Begränsat till kärnområde.	27. Alfshög
21.	Morup. Utökat område västerut, begränsat österut.	21. Morup
22.	Lynga-Stranninge. Utökat område.	16. Lynga
23.	Lönestig. Kvarstår	15. Lönestig
24.	Morups tånge. Begränsat till Morups tånge. Större förändringar, ny bedömning.	Glommen-Morups Tånge
25.	Långås. Nytt område.	
26.	Ramsjön. Utökat område, delvis omfördelning av tidigare Lindhultsområde.	20. Munkagård
27.	Hässlås. Något utökat område.	19. Hässlås
28.	Lindhults gods. Begränsat till kärnområde samt uppdelat till nytt område, 26. Ramsjön.	18. Lindhult
29.	Vinberg kyrkomiljö. Kvarstår	23. Vinberg
30.	Hjuleberg-Abild. Kvarstår	26. Hjuleberg-Abild
31.	Sannarps gods. Kvarstår	25. Sannarp
32.	Årstad. Kvarstår	10. Årstad
33.	Knobesholms gård.	9. Asige

	Nya kulturmiljöprogrammet	Bygd att vårda
34.	Asige. Begränsat till kärnområden.	9. Asige
35.	Slöinge-Bergagård. Utökat område.	5. Slöinge
36.	Berte kvarn. Kärnområde	3. Vastaddalen
37.	Grimsholmen. Kvarstår	6. Grimsholmen
38.	Boberg. Utökat område.	4. Hallarna
39.	Eftra. Kärnområde	3. Vastaddalen
40.	Vastad. Kärnområde	3. Vastaddalen
41.	Ugglarps kvarn. Kärnområde	3. Vastaddalen
	Ingår ej. Bevarandeplan Fbg:s innerstad.	1. Falkenbergs innerstad
	Ingår ej. Bevarandeplan Fbg:s innerstad.	2. Herting
	Utgår. Rivna hus, nya ekonomibyggnader. Kh värdefull-bebyggelse på Halmstads sidan.	7. Mostorp
	Utgår. Beteshävd upphört. Förändringar bebyggelse.	43. Höghult.
	Utgår. Endast odlingslandskap.	44. Stora Forshult.
	Utgår. Förändringar bebyggelse. Beteshävd delvis upphört.	46. Vräk
	Utgår. Större förändring.	47. Fagered.
	Utgår. Ändrad bedömning.	49. Källsjö.
	Utgår. Endast fornlämning. Ändrad bedömning.	50. Hulta.

Avgränsningar

Avgränsningarna syftar till att markera kulturmiljöns geografiska utbredning i landskapet. Ett mål med detta arbete har varit att göra tydligare och mer adekvata avgränsningar än i det tidigare KMV-programmet. Förhoppningsvis har vi kommit en bit på vägen i detta avseende.

Någon exakt och konsekvent metod har inte använts, snarare handlar det om bedömningar från fall till fall. En utgångspunkt har här varit att försöka koncentrera avgränsningarna till ”kärnområden” vilka också beskrivs i text och bild. Flera av miljöerna har i det tidigare KMV-programmet ingått i större områden, t ex riksintresseområdet Vastaddalen, som även innehåller större ”mellanpartier” av delvis mindre kulturhistoriskt intresse.

Överblickbarhet har varit en annan ledstjärna liksom landskapets karaktär, historia och kontinuitet. Var slutar och börjar t ex inägomarken idag jämfört med på 1700-talet? Var finns de gamla gårdslägena? Hur förhåller sig dagens väg till den medeltida vägsträckningen och hur varför hamnade järnvägen där den gjorde?

Den visuella aspekten har naturligtvis delvis också vägts in i bedömningen. Det kan handla om tydliga ”landskapsrum” som vid Slöinge-Bergagård och Lysebäck. Däremot har vi ej närmare studerat hur

kulturmiljöerna uppfattas utifrån, på längre avstånd, och följaktligen ej gjort avgränsningarna utifrån siktlinjer i landskapet etc. Med tanke på de stora visuella förändringar som för närvarande sker i landskapet är detta en fråga att utforska vidare. Nya vindkraftsetableringars eventuella påverkan på de identifierade kulturmiljöerna bör t ex generellt noga utvärderas.

Avgränsningarna har ofta gjorts efter naturliga gränser i landskapet, såsom ett skogsbryn, en väg, ett dike eller en stenmur vilket i sin tur ofta kombinerats med fastighetsgränser och ibland sockengränser, vilka främst framträder i kartformat. I andra områden såsom stationssamhällen har den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen som registrerats i bebyggelseinventeringen varit utgångspunkt för avgränsningen. I några fall har även intilliggande fornlämningar i skogsmark medtagits, t ex vid Sannarps gods.

Riktlinjer

Riktlinjerna är tänkta att fungera som anvisningar för hanteringen av bebyggelsen och kulturlandskap i de avgränsade områdena. De är med avsikt allmänt hållna och syftar till att ge en övergripande vägledning till bl a handläggare och fastighetsägare.

Generellt kan sägas att återhållsamhet

avseende ny bebyggelse och/eller andra ”landskapsförändrande åtgärder” gäller för de valda miljöerna - här finns dock nyanser vad gäller ”tålighet”, som vi återkommer senare till. Eventuellt föreslagen ny bebyggelse bör prövas från fall till fall och i samråd med kulturmiljövården. I många fall är det naturligtvis möjligt att genom anpassning till befintligt bebyggelsemönster och byggnadstradition infoga en ny byggnad utan att kulturmiljön påverkas negativt.

När det gäller mindre komplementbebyggelse, såsom uthus, till befintlig bebyggelse är rekommendationerna oftast något mer generösa. Även här bör dock utformning och placering undergå granskning utifrån arkitektoniska och kulturmiljöaspekter.

Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen inom områdena förutsätts vårdas och underhållas så att dess kulturhistoriska värde bevaras på lång sikt. Eventuell ombyggnad skall göras varsamt och anpassas avseende arkitektur och kulturmiljö. Detta gäller generellt för all bebyggelse inom området. Ibland rekommenderas även ett återställande till ett äldre utseende. Då det långsiktiga förvaltandet vilar på fastighetsägarna är det viktigt att dessa informeras och även uppmuntras att ta hand om sin bebyggelse på kulturhistoriskt riktigt sätt.

I samband med framtida detaljplaner bör kommunen efterhand skydda denna bebyggelse. I enlighet med Plan- och bygglagen har kommunen i samband med bygglovärenden möjlighet att även styra utvecklingen utanför detaljplanelagt område, bl a genom begreppet ”värdefull miljö”.

Rekommendationerna tar även upp väsentliga landskapselement såsom vägar, murar, diken, gränsmarkeringar etc vilka är viktiga för förståelsen och avläsbarheten i landskapet. När det gäller det öppna beteshävdade landskapet har flera områden valts utifrån denna parameter, d v s själva förutsättningen för kulturmiljön vilar på fortsatt betestryck från betesdjur. En rekommendation om detta har i regel ansetts vara överflödig.

De kommunala styrmedlen är relativt få på landsbygden. Detaljplansinstrumentet används normalt sett endast i fråga om tätortsbebyggelse. Det huvudsakliga svaret för bevarande, vård och utveckling av våra kulturmiljöer vilar liksom tidigare på fastighetsägarna och deras intresse, kunskap och engagemang.

De olika kulturmiljöerna har som tidigare nämdes olika förutsättningar, vi kan kalla det ”tålighet” mot förändringar. För att avspegla och tylliggöra detta skulle man något schematiskt kunna dela in

miljöerna i några något sänär enhetliga kategorier; kulturmiljöer med viss tålighet, liten tålighet respektive minimal tålighet avseende förändring.

När det gäller kulturmiljöer med viss tålighet är ny bebyggelse av olika slag fullt möjlig. Kravet är förutom att denna är estetisk väl utformad även att den anpassas och inordnas i befintligt bebyggelsemönster. Exempel på riktlinjer för kulturmiljöer med viss förändringstålighet är Vessigebro, Ramsjön och Gunnarp.

För miljöer med liten tålighet är utrymmet för nytillskott mindre, men ej utslutet. Här kan enstaka tomter bebyggas i begränsad omfattning och t ex byggnader jordbruksbyggnader uppföras. Förutsättningen är de anpassas till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition. Exempel på riktlinjer för kulturmiljöer med liten förändringstålighet är Hässlås, Eftra och Greppered.

Slutligen har vi miljöer som vi minimal tålighet. Här bör i princip inte någon ny bebyggelse tillkomma. Undantaget är dock – i de flesta fall – uthus och liknande komplementbyggnader om dessa kan ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition. Exempel på riktlinjer för kulturmiljöer som vi har bedömt ha minimal förändringstålighet är Berte kvarn, Örsingaslätt och Morups tånge.

Falkenbergs kommun – ett tvärsnitt av Hallands odlingshistoria

Historien i odlingslandskapet
Landskapsbilden som möter oss i det område som idag utgör Falkenbergs kommun är resultatet av flera tusen års jordbruk och bebyggelse. Även om den moderna markanvändningen idag främst sätter sin prägel på upplevelsen av landskapet, så finns förvånansvärt många spår efter äldre tiders markutnyttjande kvar att upptäcka ute i terrängen. Det finns flera nycklar till kunskap om och förståelse av hur landskapet vuxit fram i olika bygder. Med hjälp av exempelvis äldre kartor och lite allmän kunskap om äldre tiders jordbruk, kan man ofta snabbt hitta ingångar till ”historien i landskapet”. Många jordbruksmiljöer innehåller faktiskt så pass många bevarade äldre spår, att det sällan behövs några omfattande förkunskaper för att kunna förstå vad som har hänt

Fossil åkermark på gammal inägomark vid Linnäs i Gällared socken. Det rör sig här om ängsmark som tidigare fungerat som åker.

på en plats. Landskapet utgör således ett ovärderligt arkiv för kännedomen om jordbrukets historia.

De fossila odlingslämningarna – ett viktigt kulturarv

En mycket viktig källa till kunskapen om hur människan format landskapet utgör de *fossila odlingslämningarna*. Det rör sig här om bevarade, fysiska spår efter äldre jordbruk. Termen *fossil* syftar på att lämningarna är permanent övergivna. Fossila former från skilda perioder uppträder ofta sida vid sida ute i landskapet. En analys av dessa går enkelt uttryckt ut på att försöka ”bena ut” de olika tidsskikten genom att studera hur de enskilda lämningarna förhåller sig till varandra.

Fossila formelement återfinns idag både utspridda i det moderna jordbrukslandskapet och i mer sammanhållna helhetsmiljöer, där större eller mindre ytor kommit att bevaras nästan intakta. I kommunens skogsbygder finns jämförelsevis mycket fossil odlingslandskap bevarat, delvis av mycket hög ålder.

Den vanligaste typen av fossilt odlingslandskap utgörs av spåren knutna till övergivna åkrar och brukar därför kallas *fossil åkermark*. Den fossila åkermarken är Sveriges vanligaste fornlämningstyp. Exempel på fossila odlingsformer är odlingsrösen, stensträngar, terrasskanter,

röjda ytor och jordvallar. Stenmurar av olika ålder brukar också räknas till de fossila odlingsspåren. Andra typer av lämningar i odlingslandskapet kan t ex vara övergivna vägar, diken och mägerhålor.

En viktig insikt som den nya kunskapen kring fossila odlingslandskap givit, är att skogsbygder i södra delen av landet har en betydligt längre historia än vad som tidigare antagits. Resultaten från de senaste 20 årens undersökningar, bl a på platser i Falkenbergs kommun, visar att områden som tidigare ansågs ha koloniserats först under medeltid, i själva verket etablerades som odlingsbygder redan under äldre järnålder, ibland ännu tidigare. Delar av landets historia har därmed på viktiga punkter fått skrivas om.

På många platser finns även andra typer av arkeologiska lämningar bevarade bland de fossila odlingslämningarna, t ex bebyggelse och gravar. Generellt kan man säga, att ju äldre bebyggelsen är, desto mer diffust brukar den uppträda. Förhistoriska boplatser påträffas vanligen *under* jord, medan medeltida husgrunder och senare tiders bebyggelse (t ex torp) återfinns fullt synliga ovan mark. De förhistoriska gravarna ligger inte sällan insprängda bland de fossila åkrarna men kan naturligtvis vara svåra att skilja från odlingsrösen. Blandningen av lämningar gör att dessa miljöer ofta är arkeologiskt mycket innehållsrika.

Landskapets ”årsringar”

De fossila odlingslandskapen i Halland uppvisar alltså stora vetenskapliga och upplevelsemässiga värden. Även i ett nationellt och internationellt perspektiv rör det sig här många gånger om unika miljöer som är *mycket* välbevarade och kan täcka *stora* arealer. Lämningarna kan liknas vid ”årsringar” som är fullt synliga och ibland, när markerna hålls öppna, överblickbara.

Att fossila odlingslämningarna har kommit att bevaras, beror till stor del på att förändringar då och då ägt rum i människans sätt att utnyttja och organisera landskapet. Tvärtemot vad man kanske i förstone tror, var det förindustriella landskapet inte statistiskt eller oföränderligt. Utvecklingen innebar vanligen att äldre former förstärktes och byggdes på i långsam takt, exempelvis då mark nyröjdes och gamla odlingsrösen påfördes ny sten. Ibland skedde dock större strukturella förändringar. I ett längre tidsperspektiv kan vi se hur det halländska odlingslandskapet flera gånger har omstrukturerats på sätt som avsatt tydliga spår i terrängen.

Till skillnad från idag, när vi med maskinell hjälp kan omgestalta landskapet på mycket kort tid, innebar förändringar längre tillbaka i tiden nästan aldrig att äldre spår helt försvann. Allteftersom nya investeringar tillfördes, fick äldre läm-

ningar i regel ligga kvar i landskapet. När ett stycke åkermark lades igen och började brukas som äng, blev ofta de gamla odlingsrösen kvar i ängsmarken. Det var helt enkelt ofta varken lönsamt eller önskvärt att försöka ta bort dom. På så vis kom fossila former att bevaras åt eftervärlden.

Ett konkret historiskt exempel på en påtaglig förändring i landskapet kan hämtas från senare delen av järnåldern. Då övergick man från ett rörligt jordbruk med kringflyttande åkrar och boplatser till att börja bruka marken mer intensivt. Stora ytor med extensivt brukad åkermark lades igen, när man övergav ett odlingsystem med längre trädesperioder. Ett annat, mer radikalt, exempel är den storskaliga ödeläggelse om hänger samman med digerdöden på 1300-talet. Pestepidemien innebar att ett mycket stort antal gårdar lades mer eller mindre öde. Åkermarken övergick i många fall till att brukas som ängs- eller betesmark. På vissa ställen växte marken helt igen med skog för att kanske aldrig mer brukas intensivt igen.

Landskapets årsringar kan exemplifieras med ett enskilt odlingsröse från Hakestad i Köinge socken, återgivet i bilden här intill. Uppe på ett äldre odlingsröse, sannolikt från tiden kring Kristi födelse, ligger en mindre stensamling från 1800- eller 1900-talet. Bilden på röset visar för det första hur fossila odlingslämningar

Odlingsröse vid Hakestad i Köinge socken. Nyodlingen under senare delen av 1800-talet resulterade här i att den bortröjda stenen placerades uppe på ena delen av ett förhistoriskt odlingsröse.

ofta är uppbyggda av flera tidsskikt. För det andra avspeglar de båda "lagren" med sten två skilda typer av jordbrukssystem. Det undre skiktet med sten är flackt och har vuxit fram under lång tid, under perioder då tillgången på mark var ganska god. När några mindre odlingsytor åter röjdes för cirka hundra år sedan, var förhållandena helt annorlunda. Åkerbruket bedrevs då intensivt, med stora mängder gödsel. Uppodlingen av ny mark (i det här fallet på värdefull betesmark) krävde noggranna överväganden. Den deponerade stenen tilläts bara ta små ytor i anspråk och rösen byggdes därför på höjden. Som ett tredje tidsskikt i röset, kan vi betrakta de uttjänta gärdesgårdsstörar som lagts ovanpå röset!

Röjningsröseområden

Den i särklass vanligaste typen av fossila odlingsmiljöer utgörs av så kallade röjningsröseområden. Dessa representerar övergiven åkermark som till största delen består av just röjningsrösen, omgivna av röjda (åker)ytor. Begreppet röjningsröse är i de flesta fallen synonymt med "odlingsröse" men är en mer neutral benämning, eftersom rösen innehållande sten inte alltid uppkommit i samband med odling.

Röjningsröseområdena har ofta vuxit fram och brukats under mycket lång tid. De representerar i sina äldsta skeden det äldsta permanenta jordbruket som inleddes redan under den yngre bronsåldern för 2500–3000 år sedan. Under denna period och fram mot övergången till järnåldern, ca 500 år före Kristi födelse, skedde stora förändringar inom jordbruket.

Utvecklingen under denna tidiga agrara omvandlingsperiod innebar bl a ökad gödsling av åkermarken, delvis som en effekt av att man börjat stalla kreaturen längre perioder vintertid. Bättre redskap och nya grödor gjorde det lönsammare att investera mer i marken, t ex genom gödsling och stenröjning. Människorna blev nu mer bofasta och fasta odlingsområden etablerades. Åkerbruket inom röjningsröseområdena var dock fortfarande rörligt jämfört med senare tider, vilket innebar att både odlingen och bebyggel-

sen med jämna mellanrum flyttade runt inom avgränsade territorier.

Många röseområden tillkom sannolikt under århundradena närmast kring Kristi födelse, vilket var en mycket expansiv period. De brukades av allt att döma fram till mitten av det första århundradet efter Kristus, då det verkar ha skett en omläggning av jordbruket i stora delar av landet. Då förefaller man ha börjat bruka marken mer intensivt, varvid betydande delar av den gamla åkermarken övergavs. De nya brukningsmetoderna ledde till framväxten av ett mer organiserat odlingslandskap, efter hand med fasta markslag och gränser kring väldefinierade ytor (inägor/utmark) samt en mer stationär bebyggelse.

De största röjningsröseområdena, ibland flera tiotals hektar stora (eller mer), påträffas idag ofta i skogsmark, på gammal utmark. Där uppträder de många gånger tillsammans med förhistoriska gravar och boplatser. Lämningar efter torp och skoglig verksamhet från senare perioder förekommer också inom röjningsröseområdena. Brukandet inom röseområden har även avsatt spår inom historiska inägomarker. 1600- och 1700-talens ängs- och betesmarker var ofta översållade av gamla röjningsrösen från tidigare faser i jordbruket, något som framgår tydligt i äldre lantmäterikartor. På många ställen kan gamla röjningsrösen idag återfinnas

i kvardröjande gräsmarker och impediment i åkermarken.

De mest välbevarade miljöerna av det här slaget finner vi av naturliga skäl i skogsbygden, där de utgör en mycket central del av landskapets innehåll, såväl på gammal utmark som på inägomark. På flera platser finns närmast ofattbara mängder välbevarad fossil åkermark, vilken ytterst har ett ursprung i brons- och järnålderns röjningsröseområden. Omfattande lämningar finns bl a i högre terräng längs Ätrands dalgång, från Gällared och norrut. Ett synnerligen innehållsrikt område i Halland är landskapet kring gårdarna

Röjningsröse i bokskog.

Välbevarat fossilit odlingslandskap vid Stenstorp i Slöinge socken. I fältkartan, som upprättades i samband med byggandet av E6 motorväg vid mitten av 1990-talet, syns rester efter bandparcellerad åkermark (främst terrasskanter). I den fossila åkermarken finns även flera stora, förhistoriska gravar. Rastplats Susedalen längs E6 är idag belägen i den moderna åkermarken till höger i kartbilden.

Berg, Bråtagärde och Linnesås i Gällared socken, vilket också utgör en av de utvalda kulturmiljöerna i detta program. Dagens odlingslandskap innehåller här en bred uppsättning fossila former från olika perioder och området har uppenbarligen odlats under mycket lång tid. På de omgivande skogsmarkerna finns flera stora förhistoriska röjningsröseområden.

Tidig medeltid – storskalig markplanering

Under 1000- och 1100-talen genomfördes på många platser i Halland en geometrisk planering av landskapet. Den bästa odlingsmarken delades in i långsmala ytor, s k *bandparceller*. Ordet ”parcell” är synonymt med yta och förleden ”band” syftar på den långsmala formen. Samtidigt flyttade förmodligen på många ställen gårdarna in till gemensamma tomter – bylandskapet, som vi känner det från senare tider, tog form.

Den tidigmedeltida markplaneringen avspeglar ett radikalt brott i kulturlandskapets organisation. Vi vet idag ganska lite om dess bakgrund. Sannolikt genomfördes den ytterst på initiativ av den danska kungamakten, med syftet att inordna människor och mark i ett övergripande administrativt system för beräkning av skatter och andra pålagor. Lokalt kan markplaneringen ha genomförts av stormän eller någon annan överhet med

starka band till kungen. Uppdelningen av marken hade säkert även en viktig funktion ute i byarna. Den kan här ha fungerat likt ett tegskifte, vilket resulterade i att rättigheter och skyldigheter mellan gårdarna kunde regleras och markeras i terrängen. Hur jordägandet konkret sett ut i byarna under denna period, kan vi ännu bara spekulera kring.

Markplaneringen fick uppenbarligen stort genomslag ute i landskapet och kom att beröra stora delar av nuvarande Halland (och därmed Falkenbergs kommun). Övergivna långsmala åkrar är de synliga mönstren efter denna radikala omstrukturering av det halländska landskapet. De enskilda åkerytorna avgränsas vanligen av terrasskanter, stensträngar eller jordvallar. Odlingsmarken uppträder ofta över stora ytor, ibland årskilliga hektar, där tegarnas riktning varierar.

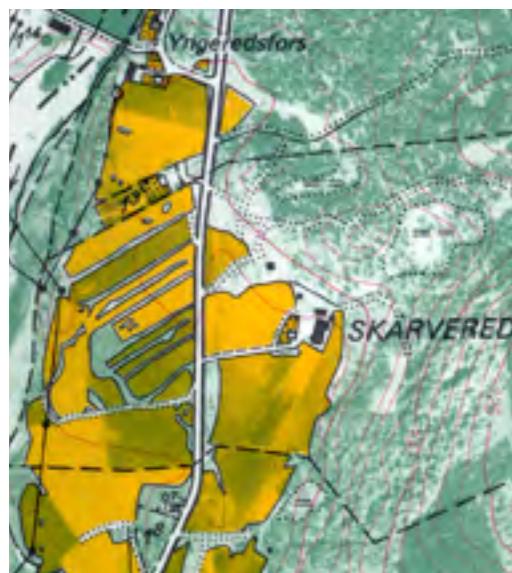
Regelbundet indelad åkermark har bevarats på många platser i Halland, främst på gammal inägomark. De ligger ofta i direkt anslutning till den historiskt kända åkermarken, vilket visar att de rumsligt hänger samman med större arealer som från början varit indelade på samma sätt. En stor del av de ofta finmaskiga mönstren med långsmala åkertegar som syns i äldre lantmäterikartor, går tillbaka på den tidigmedeltida markplaneringen. Ofta fortsätter de långsmala tegarna ut i angränsande ängs- och betesmark på gamla

Lantmäterikarta över Axtorna by i Köinge socken från år 1740. Notera åkermarkens indelning i långsmala tegar, en struktur som sannolikt går tillbaka på tidigmedeltida markplanering. Även delar av ängsmarken (grönt) uppvisar samma mönster, vilket tyder på att den äldre markplaneringen omfattat en större yta än 1700-talets åkrar.

kartbilder. Därigenom får man en fingervisning om var övergivna odlingslämningar fortfarande kan finnas bevarade i.

Den bandparcellerade marken omfattar i de flesta fall betydligt större ytor än åkermarken vid tiden för lantmäterikartornas tillkomst. Åkerarealen tycks ha ”krympt” i omfång då den dyker upp i det äldsta kartmaterialet från 1600- och 1700-talen. Troligen avspeglas i bandparcellsystemen ett mer extensivt odlingsystem, jämfört med senare tiders intensivt brukade och gödslade åkrar inom ramen för det s k ensädesbruket (ärligen besädd åkermark).

Vid Skärvered i Askome socken har effekterna av tidigmedeltidens markplanering levt kvar i den moderna åkermarken in i modern tid. De långsmala teggränserna som här syns på 1960-talets ekonomiska kartan kan än idag studeras i området.

Markplaneringen fick, som redan nämnts, stor spridning i Halland och berörde länets samtliga bygder. Idag återfinns fossila bandparceller främst i skogs- och mellanbygden, där de kommit att bevaras i skogsmark, på gammal utmark som undgått senare tiders uppodling. Ett av de största och mest intressanta områdena med välbevarade bandparceller finns i Yered och Årnakulla i Krogsered socken. Trots att dessa båda gårdar endast taxerades som enstaka hemman under 1600-talet, har ursprungligen flera tiotals hektar med bandparcellerad åkermark funnits i området. Den gamla markplaneringen har påverkat utseendet på åkermarken långt fram i tiden. Än idag har delar av den moderna åkermarken kvar sin långsmala form! Strax öster om Yered

ligger den fina agrara miljön vid Greppered, med åtskilliga bevarade bandparceller i välhävdade betesmarker. Greppered utgör en av de utvalda miljöerna i detta kulturmiljövårdsprogram.

Hög- och senmedeltid; intensiv odling och ödeläggelse

Under loppet av 1200-talet förlorade bandparcellstrukturen sin ursprungliga ”juridiska” funktion. Skattesystemet förändrades i grunden och befolkningen ökade kraftigt. En period av nyodling och förändring inleddes. Expansionen kan till viss del förklaras av att tidigare ofria (trälar) frigavs, vilka behövde mark för sin försörjning. De vidsträckta parcellsystemen ersattes allmänt av en mer småskalig struktur, där inte minst gods och storgårdar av olika slag kan ha varit drivande. Kanske var det lokala stormän som drev utvecklingen framåt i riktning mot ett mer intensivt jordbruk.

Övergången till ett intensivare odlingsystem ledde paradoxalt nog till att den totala arealen odlingsmark minskade. När åkrarna började gödglas och brukas i ensäde (utan regelbunden träda), kunde åkerarealen minskas. Kvar i bruk blev den bästa odlingsmarken, medan sämre partier lades om till gräsmark. Brukningen på den kvarvarande åkermarken skedde dock på de sedan tidigare bandparcellerade ytorna. Flera generationers bru-

kande inom parcellstrukturen hade givit upphov till terrasskanter och långa stensträngar som var svåra att ta bort. Ibland blev dessa kvar ända fram till 1800-talets skiften och storskaliga uppodling, då ny teknik gjorde avlägsnandet av äldre former möjligt och mödan värd.

Expansionen av bebyggelsen under 1200-talet och de första årtiondena in på 1300-talet var enorm. Den omfattade inte sällan områden som tidigare ej varit ianspråktaga för odling och bosättning. I vissa fall berördes emellertid mark som varit odlad under den första stora ”boomen” under äldre järnålder. De medeltida bönderna återuppodlade på flera ställen mark inom de stora förhistoriska röjningsröseområdena. På så vis kan man tala om såväl ny- som återkolonisation av odlingsmarker under denna period.

Högmedeltidens odlingsexpansion bröts emellertid tvärt vid mitten av 1300-talet, då en nästan hundraårig nedgångsperiod inleddes med ödeläggelse av gårdar, igenväxning av mark, fallande priser på jord m m. Den här perioden brukar benämnas *den senmedeltida agrarkrisen*. Denna krisperiod startade med digerdöden, den stora pandemi (pest) som drabbade Danmark och Sverige åren 1349–50, och fick stor genomslagskraft i hela Europa.

Effekterna av digerdöden (och några efterföljande mindre pestepidemier) var

enorma och kan ha inneburit att så pass mycket som hälften av Europas befolkning dog under några få år. Uppskattningar av befolkningsbortfallet i de skandinaviska länderna tyder på att nivåerna före 1350, inte återuppnåddes förrän under senare delen av 1500-talet och 1600-talet.

Ödeläggelsen under senmedeltiden fick helt naturligt stora konsekvenser för landskapet. Ett mycket stort antal gårdar lades helt öde. På många ställen kan bebyggelse och mark ha övergivits genom att man flyttade ifrån mer perifera områden för att överta ödelagda gårdar i centrala odlingsbygder närmare kusten. Mycket av ödeläggelsen även i skogsbygden, var dock en direkt följd av att människorna helt enkelt dog. Troligen övergavs här hela bygder under ett par generationer eller mer. Intressant är att ödeläggelsen sammanfaller i tid med att granen nådde sin sydvästra spridningsgräns. Mycket talar för att granen fick en ”knuff” av ödeläggelsen, då den på bred front kunde etablera sig på alla övergivna kulturmarker.

Vissa av de mer omfattande arealerna med fossilt odlingslandskap i den halländska skogsbygden, övergavs sannolikt helt redan i samband med den senmedeltida agrarkrisen. I ett par av dessa områden har det på senare år påträffats välbevarade huslämningar från medeltid. En husgrund hittades för några år

sedan i anslutning till ett stort område med bandparceller vid den ovannämnda gården Årnakulla i Krogsered socken. En kol 14-datering av träkol från spismuren i husgrunden, hamnade i senare delen av 1200-talet. Gården och delar av den bandparcellerade åkermarken kan här alltså ha ödelagts som en direkt följd av digerdöden.

Det tidigmoderna odlingslandskapet

Efter den senmedeltida nedgången i bebyggelse och jordbruk skedde en gradvis återhämtning. Från och med mitten av 1400-talet finns tydliga tecken på en stabil agrar ekonomi i det historiska källmaterialet. Befolkningen ökade långsamt och jordbruket var i hög grad inriktat på animalieproduktion. Under tidigmodern tid blev handeln med animalieprodukter allt mer betydande, varvid även den lokala produktionen till viss del anpassades till en större marknad.

Med början under senmedeltid genomgick det halländska landskapet en strukturmöjning för att kunna möta boskapsskötselns krav. Åkerarealen krymptes sannolikt ytterligare något till förmån för slätter- och betesmarker och ett tydligt inägo- och utmarkssystem med fasta markslagsgränser tog form. Åkermarken odlades i ensäde, vilket krävde ständig tillgång på gödsel.

Flygsanden drabbade flera av de kustnära områdena utanför Falkenberg hårt under 1600- och 1700-talen. Här syns en under 1800-talet uppodlad flygsand vid ett torp i Skrea by. Rester efter den ursprungligen flera decimeter mäktiga flygsanden framträder tydligt under matjorden.

Animalieproduktionens ökade betydelse under den här perioden kan bli kopplas till ett långsiktigt försämrat klimat som ledde till ett intensivare och mer effektivt utnyttjande av slåttermarker. Under 1400-talet togs den ”moderna” långlien i bruk, vilken gjorde det möjligt att slå betydligt större arealer äng än tidigare. Troligen lades stora, fuktiga ytor som tidigare fungerat som naturliga betesmarker nu om till äng och betet flyttade ut mot högre liggande utmarker.

Ett intensivare bete på mager mark i mer höglänt terräng ledde till att trycket på dessa ytor ökade markant. Den redan tidigare delvis hårt exploaterade skogen fick mycket svårt att reproducera sig. Som en direkt följd av det hårda betestrycket växte vidsträckta ljunghedar fram, vilka sedermera kom att bli karaktärsskapande för den halländska utmarken. Längs den flacka kustremsan betades kilometerlånga utmarker intensivt. Än idag ger dessa betade ”strandängar” den halländska kustzonen en mycket speciell prägel, inte minst inom Falkenbergs kommun. Betet nära kusten och de trädlösa, erosionskänsliga jordarna gav på många ställen upphov till omfattande sandflykt. På sina ställen uppstod 10–20 meter höga sanddynor ett bra stycke in på land, exempelvis vid Skrea. Sandflyktens mest intensiva period inföll på 1600- och 1700-talet, då även stora delar av inägomarkerna närmast kusten plågades av sanden.

Avskogningen på utmarkerna ledde ganska snart till virkesbrist. Behovet av i varje fall klenvirke kunde delvis täckas av stubbskottsbruket i ängen på inägorna. Den allmänna bristen på skog innebar dock att det var nödvändigt med nya, effektivare lösningar när det gällde arbetet med hägnaderna. Under den här perioden uppstod i Halland därför en speciell form av samarbete mellan gårdar och byar kring betet och gärdesgårdarna. Rent konkret resulterade det i att stora sk

hägna¹slag skapades, där flera brukningsenheter gick samman och skapade stora gemensamma system av hägnader runt sina inägomarker. Dessa hägnader kunde ibland vara mycket långa och beröra gårdar och byar i flera socknar.

Omläggningen av markanvändningen på delar av inägorna (från bete till äng) och framväxten av hägnadslagen i Halland påverkade i hög grad bebyggelsen. Gårdarna hade tidigare sannolikt legat ett stycke in på inägorna, ofta i anslutning till fuktiga betesmarker. Skapandet av hägnadslagen och önskan att minimera arbetet med hägnaderna medförde att ett stort antal äldre gårdslägen övergavs och nya tomter etablerades i *utkanten* av de nya inägoområdena. I flera fall uppfördes nya gårdar t o m en bit ut på utmarken, på eller intill nyupptagna åkerlyckor. De gamla tomtlägena hamnade på flera platser alltså ocentralt i förhållande till den nya hägnadsorganisationen. Inför valet att behöva uppföra och underhålla långa fågator verkar man ha valt att hellre flytta bebyggelsen närmare utmarken.

I det äldre kartmaterialet kan man ofta se hur gårdarna ligger lite löst samlade på rad längs de långa hägnader som omger inägorna. Åkermarken ligger för sig, centralt på inägofigurerna, men långt från bebyggelsen. Impediment, marknamn (innehållande t ex ordet *toft*, danska för tomt) och gamla vägsträckningar avslöjar

Storskifteskartan över Tröinge by i Vinberg socken utanför Falkenberg uppvisar flera typiska drag för det halländska landskapet vid tiden för de äldsta skifteskartornas tillkomst. Gårdarna i Tröinge ligger löst grupperade på utmarken nere till vänster i kartbilden. Flera bebyggelseindikerande namn och stora områden med högavkastande åkermark långt in på inägorna avslöjar att flera av gårdarna tidigare haft andra lägen. Tröinge by ligger på kartan i hägnadslag med gården Blackeberg i norr.

i flera fall äldre bebyggelselägen nära den gamla åkermarken. På senare år har flera sådana platser undersökts arkeologiskt och visat sig innehålla lämningar från medeltid, i enlighet med den utveckling som beskrivits ovan.

Under 1600-talet skedde en viss nedgång i brukandet av marken, då Halland var indraget i flera återkommande krig och bönderna ålagda diverse plikter under en dominant adel. Under denna orosperiod, minskade även skogen kraftigt och binärningar kopplade till den agrara ekonomin förlorade mycket i betydelse. När Halland blev svenskt 1645, inleddes långsamt en återhämtningsperiod. Ännu vid den s k ”frihetstidens” början ca 1720, var dock drygt 50% av de halländska gårdarna i frälse ägo. De halländska godsens har inte haft samma betydelse för landskapsbilden som fallet är på andra håll i landet, exempelvis i Skåne, utan tycks snarare ha haft en hämmande inverkan på utvecklingen av jordbruket. Under resten av 1700-talet pågick emellertid friköp av bondgårdar för självägande, vilket i sin tur lede fram till nyodling och allehanda andra satsningar på jordbruket.

De förändringar i bebyggelse och markanvändning som hägnadslagen medförde, är särskilt tydliga i slätt- och mellanbygden. Ett exempel på ett sådant område finns i Slöinge-Bergagård, vilket tagits med i detta program, eftersom häg-

nadslagens typiska struktur än idag är avläsbar i landskapet här. Skogsbygdens landskap påverkades inte i lika hög grad. Här fortsatte istället ett mer naturanpassat blandjordbruk, med främst små byar och ensamgårdar belägna på småskaliga inägomarker. De ofta små åkrarna låg insprängda i stora ängsarealer på inägorna och betet bedrevs på skogen/utmarker.

Såväl i slätt-, mellan- som skogsbygd, kan man dock se hur odlingen anpassats till äldre tiders åkerindelningar, bl a i form av kvardröjande bandparceller i åker och äng. Detta fenomen levde kvar i stor omfattning även sedan de stora hägnadslagen skapats. Inte förrän i samband med 1800-talets agrara revolution och – inte minst – i och med det moderna industrijordbrukets framväxt, eliminerades slutligen ett mycket stort antal äldre formelement från det halländska odlingslandskapet.

Den agrara revolutionen

Under 1700-talets senare decennier och vidare under 1800-talet inträffade den stora jordbruksomvandling som brukar benämnas ”den agrara revolutionen”. Denna expansiva period hade påtagliga effekter på landskapet och kom även till stor del att omforma bebyggelsemönstret i nästan hela landet. För Hallands del innebar utvecklingen bl a att dagens utpräglade fullåkerslandskap på kustslätten

skapades, som resultatet av flera sammanhängande faktorer.

Den agrara revolutionen i Halland var en process som spände över mer än ett sekel. Den inleddes ofta i slättbygder, där förutsättningarna för storskalig odling och expansion var störst, rent naturgeografiskt sett. I mellan- och skogsbygder kom stora landskapsförändringar i regel något senare, men hela länet har påverkats radikalt av denna omdanande period i svensk jordbrukshistoria. Tidigare har man ansett att det var från gods och storgårdar som de första initiativen till förändring och ny teknik kom, men senare forskning menar att det framför allt var de självägande bönderna som var drivande. På 1860-talet var dessa i klar majoritet i hela Halland. Det går dock inte att bortse från att flera av storgårdarna, t ex Lindhults gods, var centrala aktörer i förmedlingen av jordbrukstekniska nyheter. Revolutionen anses ha kommit till länet norrifrån under andra hälften av 1700-talet, för att snabbt få fäste i vissa centrala slättbygder, som t ex Tvååker/Grimeton-området, där man var först ut med nymodigheter som åkerredskap av järn samt nyodling.

Flera faktorer var avgörande för att den agrara revolutionen fick en sådan enorm genomslagskraft. Det som främst brukar framhåvas är bättre redskapsteknik, nya odlingssystem, skiftesreformer, nyodling,

växelbruk med moderna växtföljder, förbättrad djuravel och utsäde och så småningom även mekanisering. Under mitten av 1700-talet dök järnplogen upp i Halland. Denna ersatte då enklare träplogar och årder. Senare kom även djupharvar och liar av järn. De nya redskapen krävde i sin tur bättre dragare och hästen kom under 1800-talet att på bred front ersätta oxen. Kring 1860 dominerade järnplog och järnharv samt häst som dragare i länets alla bygder, undantaget vissa delar av skogsbygden. Vid den här tiden infördes också utländska kreatursraser i länets slätt- och mellanbygder.

Med hjälp av de nya järnredskapen kunde en omfattande nyodling äga rum. Det var framför allt äldre naturliga ängs- och hagmarker som odlades upp, då foderväxter som odlades på vall introducerats. Så gott som all naturlig slättermark försvann under 1800-talet och även betesmarkerna minskade radikalt. I flera områden berörde dock uppodlingen den tidigare utmarken i stor skala. På 1860-talet hade åkerarealen flerdubblats jämfört med 1700-talet i de flesta bygder; på Laholmslätten ökade den 10-dubbelt! I skogsbygderna fanns dock småskaliga odlingsytor och naturliga fodermarker kvar längre, i vissa områden ända in på 1900-talets mitt. Idag är antalet hävdade slätterängar försvinnande få.

Genom omfattande dikning och kanalbyggen, kunde man även dränera och odla upp stora arealer tidigare våtmarker och genom sjösänkningar utvanns ny åkermark. Det kanske mest anslående exemplet på denna process i länet är landskapet vid den utdikade Ramsjön. (Kulturmiljö nr 26). Den kraftigt ökande åkerarealen krävde stora mängder gödsel, vilket i Halland bl a resulterade i omfattande försök med mærgling. Utvinnandet och spridningen av mærgellera var som

Den agrara revolutionens landskap kan idag studeras på många håll i skogsbygden inom Falkenbergs kommun. Här framträder en sent, helt röjd odlingsyta i lägre terräng, med stenmaterialet deponerat i tippor längs sidorna.

Figur 11: Laga skifteskartan över Skrea by utanför Falkenberg, upprättad år 1856. Uppodlingen av den gamla ängsmarken i högra delen av bilden hade här startat redan före skiftet. I övre hälften av bilden löper den ännu kvarvarande, gamla landsvägen. Gårdarna i norra delen av byn syns till vänster.

mest intensiv under perioden 1880-95, men upphörde sen tvärt ca 1900, förmodligen då den varit ganska resultatlös. Kreatursgödsel, tång och torv samt bränning användes också i stor skala till jordförbättring.

Den förbättrade redskapstekniken och den stora uppodlingen bidrog till ett betydligt mer ensartat kulturlandskap, med färre markslag samt en artfattigare flora

och fauna. Äldre teggränser, stenmurar, röjningsrösen, diken, block, impediment och andra småbiotoper försvann i rask takt då marken stenröjdes i stor skala och lades under plogen. Samtidigt upphörde den gamla indelningen i inägor och utmark, varvid de äldre hägnadslagen helt miste sin funktion. Betet intensifierades och koncentrerades istället till hagar och vallar närmare gårdarna. Stora arealer av de gamla, extensiva utmarkerna och

ljunghedarna skogsplanterades. Under perioden 1850-1950 nästan fördubblades skogsarealen i Halland. Odlingsmaximum uppnåddes under de första årtiondena på 1900-talet.

En avgörande faktor för odlingsexpansionen var skiftesreformerna, främst enskiftet och laga skiftet. Stadgan om laga skifte kom 1827. Den efterföljande vågen av laga skiftet under 1800-talet innebar att den äldre tegsplittringen i byarna slutligen försvann. Ägorna kunde nu samlas i stora sammanhängande åkerfält, vars ofta raka gränser bildade helt nya ägofigurer i landskapet. Vattendrag rätades och vägar och gränser anpassades efter de nya mönstren. Även bebyggelsen förändrades radikalt efter laga skiftet, då gårdar flyttades ut till nya lägen på de omarronderade ägorna. Samlad bebyggelse och gårdsklångor kom efter skiftet att bli ett ovanligt inslag i landskapsbilden.

Den agrara revolutionen påverkade hela samhällsstrukturen i hög grad. Effektiviseringarna inom jordbruket innebar bl a att skördarna ökade, vilket i sin tur gjorde att ett överskott kunde produceras, samtidigt som försörjningen av en ökande befolkning kunde tillgodoses. Runt 1820 var Halland självförsörjande på livsmedel. Överskottsproduktionen ledde efter hand till att kommersiella storjordbruk, med anpassning till en större marknad, uppstod på flera håll i länet, främst i

slättbygderna. Detta skedde exempelvis i samband med den stora havreexporten till England, vilken tog fart vid 1800-talets mitt.

Ny teknik och begynnande mekanisering gjorde samtidigt att folk friställdes från jordbruket, vilket ledde till en kraftig uppgång av antalet obesuttna. Torpexpansionen under 1800-talet är en påtaglig effekt av detta. De obesuttna fick söka sin utkomst via dagsverken på gods och gårdar, ofta i kombination med diverse bisysslor och hantverk. Vid kusten fungerade fisket som en viktig inkomstkälla, i skogsbygden allehanda skogliga verksamheter. När järnvägen kom under slutet av 1800-talet, påskyndades den begynnande industrialiseringen av landsbygden. Många människor sögs då upp till industrin i städerna och till de mindre industrier som efter hand växte fram ute i bygderna, ofta i stationssamhällena.

Under 1800-talets andra hälft fortgick mekaniseringen av jordbruket. De stora skördarna krävde bättre redskap, såsom tröskverk, slätter- och skördemaskiner med självbindare etc. Traktorn introducerades på 1930-talet, då motoriseringen av jordbruket inleddes på allvar. Detta banade i sin tur väg för det rationella, storskaliga och specialiserade industrijordbruk som i accelererande takt kommit att präglade länet alltsedan efterkrigstiden.

Spåren i dagens landskap som vittnar om den agrara revolutionens verkningar är många. Kanske är de mest framträdande i slättbygderna, eftersom hela landskapsbilden här till stor del är en produkt av de processer som då ägde rum. Förutom vidsträckta, så gott som stenfria, åkerfält, kan man ännu finna tydliga spår i form av t ex raka gränslinjer (stenmurar, diken, vägar etc), mägerhål, diken och kanaler, täkter (grus/sand, torv, lera, sten), skogsplanteringar, torrlagda sjöar/våtmarker, mossodlingar, stentippar/rösen mm. Man kan i många områden även notera den nästan totala avsaknaden av naturliga slätter- och betesmarker. I vissa avsnitt är bristen på skog och t.o.m. enskilda träd påtaglig.

Även bebyggelsestrukturen är en konkret effekt av denna period. Idag ligger så gott som alla lantbruksgårdar utspridda i landskapet. I utkanterna av bebyggelse och odlingsmark, inte minst i skogs- och mellanbygder, hittar man ännu lämningar efter obesutten bebyggelse. Många torpställen är idag helt ödelagda, men på sina håll har de omvandlats till permanent- eller fritidshus. På större gårdar samt i tätorter på landsbygden finns även bebyggelse kvar, vilken tidigare hyst allehanda inrättningar kopplade till den agrara expansionen, som t ex mejerier, slakterier, större kvarnar, magasin och diverse tidig småindustri.

Kortfattad bebyggelsehistorisk översikt

Från medeltid till nutid

Kyrkor

Under medeltiden infördes kristendomen och kyrkor och kloster började byggas. Bygderna indelades i socknar som omfattade ett antal byar och gårdar som tillsammans svarade för en kyrka. Kyrkorna lades ofta högt och centralt. De bevarade medeltida kyrkorna är de äldsta och bland de mest värdefulla byggnaderna i Falkenbergs kommun.

Kunskapen om de äldsta kyrkobyggnaderna är begränsad. Troligen utgjordes de av ett litet rektangulärt långhus av sten eller trä. Under 1800-talets kraftiga befolkningstillväxt blev de medeltida kyrkorna för små. På många ställen revs de ner och

ersattes av nya som t ex i Vinberg, Vessige, Köinge, Ljungby och Årstad. Kvarstående kyrkor med bevarade medeltida delar är Asige, Abild, Morup, Svartrå kyrkor samt S Laurentii kyrka i Falkenberg. Två av sockenkyrkorna är huvudsakligen från 1700-talet; Gunnarp och Askome.

Gods och sätesgårdar

Under medeltidens senare hälft fanns tre större gårdar (sätessgårdar) inom nuvarande Falkenbergs kommun, nämligen Lindhult i Stafinge, Hällerrup i Ljungby och Hjuleberg i Abilds socken.

Hjuleberg omnämns första gången på 1300-talet. Under 1400-talet var Hjuleberg centrum i det väldiga samling gods som ägdes av det danska riksrådet Åke Axelsson Tott. Detta godskomplex har med all sannolikhet utgjort en stark maktfaktor i området, kanske den starkaste.

Hällerrup omnämns första gången i skriftliga källor 1439. Under 1500-talet ägdes den av den i Halland framstående ätten Griis. Också Bjerrome i Vessige har medeltida anor, medan Sannarp (Sandrup) bildades i slutet av 1500-talet. Båda gårdarnas historia är förknippade med Hjulebergs underlydande gårdar. Bjerrome ägdes på 1400-talet av Åke Axelsson Tott. Vattsgård i Alfshög har anor från 1400-talet. Gården är känd sedan 1492, då den försålles till Sten Sture d ä. Också

Lindhult i Stafinge ingick mot slutet av 1400-talet i det godskomplex, som Åke Axelsson Tott till Hjuleberg samlade i mellersta Halland. Av medeltida godsbebyggelse finns idag inget bevarat. På Sannarp finns dock källarmurar från 1500-talet i corps-de-logiet.

Byar och bebyggelse

Bebyggelsen låg i allmänhet på höglänta och självdränerande lägen liksom tidigare. Sannolikt fanns inte ensamgårdar i så stor utsträckning i de äldre kulturbygderna, där en förtätning skett. I de senare koloniserade skogsområdena fanns däremot övervägande ensamgårdar. Byggnadsskicket ändrades under medeltiden och järnålderns långhus med risflätade och lerklinade väggar ersattes med träkonstruktioner, troligen ryggåstugor i timmer eller skiftesverksteknik.

Byformerna varierade avsevärt. Både radbyn, där gårdarna låg intill varandra utmed en byväg och klungbyn, där gårdarna låg i en klunga runt t ex ett vägskäl förekom. Bebyggelsemönstret ändrades under senmedeltid och början av nyare tid då många gårdar flyttades, vilket som vi har sett hade ett samband med framväxten av sk hägnadslag.

Gårdsform

Under 1700-talet blev den fyrängade gården vanlig i Halland. Den helt kring-

byggda gården bestod av ett bostadshus och tre uthus i en fyrkant. Den kringbyggda karaktären har säkert främst haft funktionella orsaker och har varit en lösning på behovet av att skydda sig i ett öppet, vindpinat landskap.

Det finns fortfarande en hel del kringbyggda gårdar kvar i länet, främst i norra delen men även relativt sett många inom Falkenbergs kommun, särskilt på kustslätten norr om Falkenberg inom Morups och Stafinge socknar. ”Staffens” i Olofsbo, Stafinge är en sådan, skyddad som byggnadsminne. En liknande anläggning är Larsagården vid Katrinebergs folkhögsskola i Alfshög.

Bostadshuset

Högloftsstugan, eller det sydgötiska huset, kännetecknas av en ryggåstuga omgiven av två högloft, ”häbbaren” eller ”härbärgen”. Ryggåstugan, som saknade innertak byggdes ofta i knuttimring

Hällerrup, Ljungby socken

”Staffens”

Larsagården har ursprungligen stått i Köinge socken.

medan gavelbodarna var i skiftesverkskonstruktion. Hustypen är känd från tidig medeltid och var vanlig långt fram på 1800-talet. Bevarade exemplar av högloftsstugor finns i Årstad och på Larsagården i Katrineberg i Alfshögs socken.

Ur högloftsstugan utvecklades från 1700-talets slut långloftsstugan, en byggnad med långsgående loft, genom att ryggåsstugans takhöjd förhöjdes i nivå med högloftens. Utvecklingen skedde parallellt med och som en följd av den agrara revolutionen. Det nya byggnadskicket avspeglar ett ökat välstånd och en ny identitet hos bönderna, vilket bl a skildras i de halländska bonadsmålningarna från samma period.

Tvåvåningslänga, Junkagård, Krogsåreds socken.

Karaktéristiskt för långloftsstugan är de två tätsittande fönstren i stugan och de dubbla ingångarna mot innergården. I mellersta Halland är taken relativt branta, särskilt i kusttrakten. I skogstrakterna blir husen resligare. De 1 ½ och tvåvåningshus man kan träffa på här är i princip samma hustyp; planlösningen utgår från framkammarsstugans men varierar beroende på hur lång stugan är. De längsta längorna är uppåt 30 meter långa! Långloftsstugan kallas även hallandslänga, sydsvenska eller skånska längan. Husen byggdes vanligen i kärnfur i knuttimring eller i skiftesverk. Taken var täckta med halm, i kusttrakterna förekom även tång. De var omålade långt in på 1800-talet. Först vid sekelskiftet 1900 började färg användas och något senare ljus linoljefärg. Långloftsstugan blev vanlig i större delen Halland och finns ännu bevarad i relativt stor utsträckning.

Torp och backstugor

Den kraftigt stegrade befolkningstillväxten i framför allt de lägre samhällsskikten från 1700-talets mitt och framåt, ledde till en ökad tillväxt av torp och backstugor i utmarkerna. Torpbebyggelsen låg i allmänhet på ofri grund och ersättning till markägarna utgick vanligtvis i form av dagsverken. En speciell typ var soldat- och båtsmanstörpen från och med 1600-talet. För dessa svarade rotebönderna. Ett stort antal torpbyggnader finns bevarade på

olika håll i kommunen. Också på de övergivna torpställena kan man fortfarande tydligt se spåren efter denna bebyggelse. Man ser ofta husgrunden med rester av skorstensstocken, en lagårdsgrund och en murad källare. Ibland finns det också stenmurar och röjningsrösen.

Ekonomibyggnader

Gårdarnas lador och fåhus byggdes intill bostadshuset och var en integrerad del av hushållet. I den kringbyggda gården var husen även fysiskt sammanbyggda. De uppfördes i samma material och med samma höjd. Uthusen var i regel i skiftesverk. De hade liksom bostadshuset torv eller halmtak.

Den halländska textilslöjden medförde större efterfrågan på råvaror, men trots ansatser från statligt håll, var bönderna tvungna att fortsätta importera lin. Exempel på bevarade linbastor (som användes vid linberedning) finns i Kogstorp i Svarträ socken. Andra viktiga delar av självhushållets bebyggelse var maltkölnor och brygghus. Vid t ex Ås i Vessige finns en bevarad maltkölna i sten. Brygghus har i princip funnits på varje gård.

Vattendrivna kvarnar för husbehovsbruk har funnits vid nästan alla vattendrag som varit möjliga att utnyttja. De äldsta bevarade exemplen är skvaltvarnar (med liggande vattenhjul) och finns bl a

Hallandslänga i Ugglarp, Eftra socken.

i Axtorna i Köinge, Egnared i Källsjö och Sjö i Ullared socken.

Vägar och gästgiverier

Statsapparatusens uppbyggnad under 1500-talet krävde bättre kommunikationsleder, bl a för att underlätta handel och varuutbyte. Gustav Vasas förordning om landsvägarna från Västergötland till Halland ger besked om var två viktiga vägar träffade landskapet. Den ena är vägen Skara – Varberg. Den andra är Ätrastigen, Halmstad – Ulricehamn (Bogesund) ("Vägen till Boråhs") som gick över Gunnarp. Från Halmstad gick kustvägen till Getinge och därifrån över Asige, Abild, Sjönevad och Krogsåred till Gunnarp där Ätran passerades på en bro som fanns åtminstone så tidigt som 1540. På Kettil Classons karta år 1689 har vägen denna

Torp vid Knobesholm, Asige socken.

Timrad maltkölna, Källsjö socken.

sträckning. Vägens sträckning i landskapet och det stora antal förhistoriska lämningar som kantar vägen, framför allt utmed sträckan Getinge-Asige-Abild samt Sjönevadsborgs läge omedelbart intill vägen, antyder att den kan ha förhistoriskt ursprung.

En annan äldre landsvägsförbindelse med inlandet är vägen Falkenberg – Ullared över bl a Ljungby, Köinge och Svarträ i områdets västra del.

Krogsredes gästgiveri.

En annan tidig karta med viktig information för Hallands del är Johan Söderlings geografiska karta från 1685. Här anges huvudvägen i nord-sydlig riktning genom länet, från Halmstad över Kvibille, Getinge och Mostorp (gamla E 6). Vid Getinge ansluter inlandsvägen ("Vägen till Boråhs").

Då Halland vid 1600-talets mitt tillfördes Sverige var vägväsendet ännu mycket primitivt. Endast de större landsvägarna, särskilt kustvägen, underhölls någorlunda. Under andra hälften av 1600-talet drogs en hel del nya vägar bl a mot de nya landskapen, däribland Halland, som skulle integreras med Sverige. Staten önskade av bl a militära skäl bra vägar för snabba uppmarscher.

Gästgiverier

I samband med försvenskningen vid 1600-talets mitt reglerades skjutsväsendet (1649 års gästgiveriförordning) och en allmän upprustning och uppmärkning av de svenska vägarna påbörjades. Längs de viktigaste allmänna vägarna infördes ett system av gästgiverier där man hade skyldighet att hålla hästar samt ge kost och logi. Gästgiverierna låg på ett avstånd av cirka två mil från varandra. Vid 1700-talets mitt (Vägarteboken 1742) fanns gästgiverier i Asige, Sjönevad, Rya och Gunnarp utefter "Boråsvägen", i Bäckagården, Falkenberg och Morup utefter

kustvägen samt i Köinge och Normans-torp vid "Varbergsvägen". Dessutom fanns gästgiveri i Krogsred.

Större gårdar

I början av 1800-talet var följande större gårdar och säterier kända inom nuvarande Falkenbergs kommuns gränser: Långås, Munkagård, Lindhult, Hällerup, Bjerrome, Hjuleberg, Sannarp och Knobesholm. Många av nyheterna i jordbruket under 1800-talet utgick från dessa stora gårdar.

Laga skifte

Laga skifte genomfördes ganska snart efter förordningen, t ex i Sörby, Vessige socken i etapper 1831-32 och 1846-60, i Blixtorp, Årstads socken 1845-48. Genom laga skiftet förändrades kulturlandskapet totalt. Åkermarken samlades till sammanhängande ytor och fördubblades i stort sett.

Bebyggelsens utveckling efter laga skiftet

Laga skiftets genomförande medförde, som nämnts, stora förändringar ur bebyggelsesynpunkt. Bebyggelsen som tidigare legat samlad i rad- och klungbyar, glesades ut och många gårdar fick flytta ut från byplatsen till nya lägen. De lades då främst på impediment (obrukbar plats) i omgivande odlingsmark eller utmed dalgångarnas bergspartier. På slätt-

ten innebar utflyttningen oftast en total bysprängning, d v s bebyggelsen kom hädanefter att uppfattas som ett stort antal ensamgårdar, som ofta förlades i närheten av någon vattentäkt. Skiftet ledde ofta till nybyggnader och moderniseringar både på utflyttade och kvarliggande gårdar.

Hansagård, Vinbergs socken.

Bössgårds stora manhus från slutet av 1700-talet. Okome socken.

Trustorp. Manbyggnad från 1868.

Bland annat på grund av att rationellare odlingsmetoder infördes, ersattes den kringbyggda, fyrålgade gårdstypen från 1800-talets senare hälft av en öppnare gårdstyp, där oftast en långa tagits bort för att underlätta framkomsten för de stora maskiner som efterhand kom i bruk. Vanligen har det hus som legat mitt emot boningshuset tagits bort eller så har boningshuset avskilts från de övriga byggnaderna. Idag kräver de större jordbruken allt större och mer ändamålsenliga ekonomibyggnader vilket inneburit en fortsatt upplösning av gårdsbilden.

Utmärkande för höglofts- och långloftsstugan var att de var på endast enkel rumsbredd, dvs. husen var ett rum breda. Manhus med dubbel rumsbredd var ovanligt på bondgårdarna före 1850 men förekom. Från och med 1800-talets andra hälft började bostadshus på dubbel rumsbredd med centralt placerad murstock bli allt vanligare. Husen blev symmetriska och var influerade av herrgårdarnas och prästgårdarnas skalsbyggnader med sexdelade planlösning och en centralt placerat stort rum, "salen". Ritningar kunde fås i olika mönsterböcker som blev vanliga under 1800-talets andra hälft.

Husen har väl tilltagen höjd i bottenvåningen och är ofta i 1 ½ plan med frontspis. Byggnaderna uppfördes vanligen i timmer eller plank. Exempel på bostadshus på dubbel rumsbredd från 1800-ta-

let och början av 1900-talet är t ex Veka 1:13, Hönryd 4:1, Kockagård i Sörby, Trustorp i Ljungby och arrendatorsställets manhus i Morup.

Byggnadssättet förändrades på flera sätt. Tegelhushuset börjar dyka upp även på landsbygden. Runt Ugglarp byggs flera mangårdsbyggnader i tegel redan i mitten på 1800-talet p g a. närheten till tegelbruket i Stensjö. Annars är tegelhusen på landsbygden främst knutna till samhällen. Särskilt verksamheter såsom skolor, mejerier och industrier och hus med anknytning till järnvägen och de nya stationssamhällena, uppförs i tegel under slutet av 1800-talet.

De traditionella skiftesverks- och timmerhusen fick ge vika för modernare regelverkskonstruktioner. Den framväxande sågverksindustrin gjorde det sågade virket tillgängligt och under 1900-talets första årtionde började hus att kläs med panel och rödfärgas. Spån och tegel ersatte torv och halm som taktäckningsmaterial. Omkring 1900 blir tillbyggda glasverandor och olika mönstersågade detaljer vanliga.

Även ekonomibyggnaderna genomgick stora förändringar. Ladugårdarna blev allt större och skiftesverks- och korsvirkeshusen ersattes av konstruktioner i resvirke, tegel och sten, ofta i kombination. Resvirket kläddes med en brädpanel, (lock- eller locklistpanel), som rödfärgades.

Nya och gamla byggnads-kategorier

Jordbrukets utveckling under andra halvan av 1800-talet gav upphov till en omfattande nybyggnation av livsmedelsanknutna byggnader såsom kvarnbyggnader och mejerier.

Kvarnarnas kapacitet ökade och nya vattenkvarnar byggdes samtidigt som äldre byggdes till, vilket innebar att de mindre skvaltkvarnarna minskade i betydelse för annat än husbehovsmalning. Under 1900-talet ersattes vattenkvarnarna av turbinkvarnar. Exempel på bevarade vattenkvarnar är Holmens kvarn i Källsjö, Kärnebygds kvarn i Gunnarp, Stixereds sågkvarn i Krogsered, Nydala kvarn i Köinge och Berte kvarn i Slöinge. Under 1800-talet blir väderkvarnarna allmänna i landskapet och ett stort antal kvarnar finns bevarade i t ex Morups och Stafsinge socknar.

De första mejerierna kom till på större gårdar, för att få avsättning för den egna mjölkproduktionen. Utvecklingen ledde så småningom till att det blev tre typer av mejerier; herrgårdsmejerier, privatägda uppköpsmejerier och från och med 1890-talet, även andelsmejerier. De senare blir efterhand dominerande. Beva-

rade mejeribyggnader finns på flera ställen men har idag annan funktion, t ex i Vessigebro, Årstad och Långås.

Genom folkskolestadgan 1842 blev skolundervisningen obligatorisk i varje socken och efterhand uppfördes särskilda skolbyggnader i varje socken. Skolhus byggs i t ex Asige, Eftra, Skrea och Fagereds kyrkbyar.

Andra kollektivt brukade byggnader som växte upp på landsbygden var tingshus, bygdegårdar och frikyrkor. Bevarade tingshus utanför Falkenbergs stad finns i Köinge, Heberg och Sjönevad. Bygdegårdarna började uppföras på 1920-30-talen och finns på ett stort antal platser, medan frikyrkor som är vanliga i andra delar av länet, helt saknas på landsbygden i Falkenbergs kommun.

Den fulla näringsfrihetens införande 1864 tillät etablering av handelsföretag också på landsbygden och ledde till uppförandet av lanthandlar. Tillkomsten av stationssamhällen i samband med järnvägsbyggnaden på 1880-talet i Halland bidrog till lanthandels expansion. Lanthandlar etableras i bl a Getinge, Slöinge, Asige, Långås, Ljungby, Vessigebro, Sjönevad och Köinge.

Industrier

När nya industrier skulle etableras blev

Bostadshus i tegel, Ugglarp, Eftra socken.

Ladugård i murad sten, 1880-tal, Salltorp, Alfshögs socken.

Kärnebygds kvarn – och sågverk, Gunnarps socken.

det ofta vid stationerna i stationssamhällena, som t ex i Slöinge, Heberg, Långås, Vessigebro. I slutet av 1800-talet tillkom t ex Vessige industribolag, som haft bl a spinneri, såg och betongpannefabrik. I området har endast funnits ett mindre antal småindustrier, bl a trä- och metallindustrier och sågar, flertalet belägna i stationssamhällena.

I det svagt industrialiserade Faurås och Årstads härad fanns runt 1900 bl a Berte

valskvarn och träförädlingsfabrik i Slöinge. I Knobesholm fanns kvarn och såg, stavförädlingsfabrik och smördritteltillverkning. I Vessige socken var industrin koncentrerad till kyrkbyn och stationsområdet samt de tre fallen i Lillån. Här fanns snickeri- och skottkärrefabriker, drittelfabrik och cirkelsågverk. I Köinge hade Högvadsåns fall utnyttjats sedan länge. En nyuppförd elektrisk kraftstation lämnade kraft för kvarn och sågverk samt för Köinge gelbgjuteri och en snickeriverkstad. I Ätrafors fanns bl a en trämassfabrik. En industrietablering i större skala, med bl a stålverk gjordes på 1910-talet men lades ned redan på 1920-talet.

Utbyggnaden av vattenkraften i Ätran från 1910-talet och framåt och elektrifieringen av landsbygden framstår som den största industriella satsningen inom området. Redan 1903 togs kraftverket vid Herting i drift. Vid Yngeredsfors byggdes 1905-1907 ett större kraftverk av privata intressenter (avsett att leverera ström till industrier i Göteborgstrakten) och 1917 byggdes ett i Ätrafors, vilket redan 1930 hade ersatts av ett modernare verk. Vid Gällared byggdes Skogsforsens och Bällforsens kraftverk 1939 respektive 1950. Utbyggnaden av Ätrons vattenkraft avslutades 1964 då det nya kraftverket i Yngeredsfors togs i drift. Exploateringen av vattenkraften förändrade landskapet utmed Ätran när bl a nya dammsjöar

Bölse kvarn, Morups socken.

skapades, t ex den 5 km långa Ätraforsdammen. Här hade tidigare byar och jordbruksmark legat. Kraftverken med dammanläggningar är stora konstruktioner i landskapet och maskinhallarna gavs därför ofta en påkostad och utmärkande arkitektonisk utformning. Den nyklassicistiska Ätraforsstationen och den funktionalistiska Skogsforsstationen är exempel på detta.

Fiskeläge

Inom kommunen är Glommen och Falkenbergens fiskehamnar av någorlunda omfattning. Glommen utgör ett typexempel på ett ”anpassat” fiskeläge. Ännu 1887 var nästan alla Glommenfiskare även jordbrukare. Fiskebebyggelsen har alltefter att hamnförhållandena blivit bättre, vuxit fram ur jordbruksbebyggelsen till ett strandbundet samhälle.

Järnvägen

Från och med 1860-talet övertog järnvägarna successivt en del av både landsvägarnas och vattenledningarnas transporter. Järnvägsanläggningarna var de hittills största byggnadsföretagen i landet och det viktigaste ur kommunikationssynvinkel som hände under 1800-talet. Järnvägarnas framväxt hänger intimt samman med industrialismens genombrott. Goda kommunikationer var en förutsättning för industrialismen. Järnvägarna innebar också en demokratisering av resandet, att

resa blev nu möjligt för de bredare lagren av befolkningen. Den stora utbyggnaden i Halland skedde under 1880-talet, men inleddes decenniet innan. Perioden 1885-90 öppnades linjerna Kinnared-Fegen och Fegen-Ätran (1889). Omkring sekelskiftet 1900 invigdes banorna Falkenberg-Limmared (1894) och Varberg-Ätran (1907-11). Längdbanan genom Halland, byggdes ut under 1880-talet. År 1886 öppnades sträckan Helsingborg-Halmstad-Varberg, år 1888 var hela Väst-

Det s k Döda fallet och den övergivna dammkonstruktionen vid Yngeredsfors från 1905-07-års utbyggnad.

kustbanan klar för trafik till Göteborg. Där järnvägarna drogs fram växte nya samhällen upp, som ofta övertog de gamla kyrkbyarnas roll som centrum i ett agrart omland. Järnvägsstationerna blev ofta centrum i både gamla och unga samhällen och järnvägens restaurang och hotell ersatte gästgiverierna som samlingspunkter. Till järnvägen och stationen drogs industrier, hantverkare, affärer m m och bebyggelsen växte snart ut. Typiska stationssamhällen är Ätran, Ullared, Slöinge, Heberg, Vinberg och Vessigebro m fl. Stationsbyggnaderna fick ofta ett enhetligt utseende utefter en och samma

Glommens hamn.

bana, ett resultat av standardritningar upprättade på centralt håll. Efterhand blev banorna elektrifierade, Västkustbanan under perioden 1916-36 och övriga banor under perioden 1936-56. Bilismens genombrott under efterkrigsperioden och dubbelspåret framdragning under de senaste decennierna har inneburit nedläggning av vissa banor och indragning och rivning av flera stationer.

Bilismen

Satsningen på järnvägarna innebar att vägnätet en tid fick förfalla. Med bilens och explosionsmotorns introduktion under tidigt 1900-tal kom förnyade krav på förbättring av vägar och broar. Från och med 1920-talet började vägarna i ökad utsträckning anpassas till biltrafiken. Backarna ersattes av nedschaktade och nedsprängda vägar. De större vägarna bredades, rätades ut och belades med asfalt och betong. Bilismens storhetstid börjar efter andra världskriget, mellan 1948 och 1958 femdubblades antalet bilar i landet. Statsmakterna stöttade bilismen och motorvägar började byggas. I dagens landskapsbild utgör vägsystemen ett markant inslag och upptar bitvis enorma arealer. De äldre genomfartsvägarna har i stort sett haft samma sträckning fram till 1960-talet, då de systematiskt börjat ersättas av nya motorvägssträckningar.

Bad och fritid

Runt 1900 börjar sandstränderna utmed Skånes och Hallands kuster exploateras. Institutionsbadandet med speciella badterminer och medicinskt betingade regler för dagligt liv försvinner och ersätts av ett fritt badande utmed stränderna. En havsbadort av nytt slag, med långa sandstränder och servicebyggnader, blir vanlig. För Hallands del erbjuder framför allt mellersta och södra delarna av kusten långa sandstränder, som vid Falkenberg och Varberg och vid de långa sandstränderna Haverdal till Tylösand och Mellbystrand ner till Båstad. Hotell med restauranger i anslutning till stranden byggs på de större orterna som Falkenberg och Tylösand. I de strandnära småorterna startas pensionatsrörelser och de gamla fiskar- och strandridaretorpen börjar hyras ut till sommargäster. De mindre privilegierade stadsbarnen får nu möjlighet till bad och rekreation genom barnkolonirörelsen som tar fart.

Ännu under 1920-talet var fritidsbebyggelsen förbehållen de mer välsituerade. Det är inte förrän i början av 1930-talet som någon mer allmän fritidsbebyggelse kommer till stånd. Som ett utslag av högkonjunktur och den första semesterlagen 1938, får även medelklassen möjligheter att skaffa sommarhus. Vid denna tidpunkt börjar fabriksstillverkning av färdiga små sportstugor och områden med enkla fri-

tidshus börjar växa fram i anslutning till strandbadorterna, som exempelvis Skrea i Falkenberg och Tylösand utan för Halmstad. Fritidshusen var ibland närmast att betrakta som badstugor, som i Falkenberg där dylika uppfördes på stadens mark för invånarnas behov. Emellertid är det inte förrän efter andra världskriget som byggandet av fritidshus utmed hallandskusten skjuter fart på allvar. Medan det i slutet av 1940-talet fanns omkring 5.000 fritidshus i länet hade siffran sti-

Hebergs järnvägsstation. Liknande stationshus byggdes utefter västkustbanan. Ursprungligen hade de tegelfasad.

Vinbergs stationshus. Husmodellen förekommer på stationerna utmed "Pyttebanan".

git till ca 10.000 i början av 1950-talet. Fram till mitten av 1960-talet byggdes i genomsnitt närmare tusentals fritidshus årligen i länet nästan enbart i kustbandet, d v s inom Falkenbergs kommun i Eftra, Skrea, Stafsinge och Morups socknar.

Under de senaste decennierna har fritidshusen utmed kusten alltmer övergått till permanentbostäder. De enkla stugorna byggs ut eller ersätts av större byggnader av villakarakter med möjlighet till året-runtboende. De dramatiskt ökande huspriserna har bidragit till denna utveckling. Det fortsatta exploateringsstrycket utmed den känsliga kuststräckan utgör en utmaning för kulturmiljövården liksom för planerare och politiker.

Jordbruket

Jordbrukets allt mer långtgående rationalisering under efterkrigstiden har inneburit att de kvarvarande gårdarna blivit allt större. Det samma gäller för ekonomibyggnaderna som alltmer avskiljts från mangården. Stordriften har bl a givit upphov till jättelika ligghallar där hundratals kor kan vistas samtidigt. Många av de gamla ekonomibyggnaderna har blivit utan funktion och står övergivna. Att hitta nya användningsområden för dessa är en förutsättning för att kunna bevara denna centrala del av landsbygdens karaktärsskapande bebyggelse. Att hitta nya användningsområden för dessa är en viktig förutsättning för att kunna bevara landsbygdens karaktärsskapande bebyggelse. Kanske kan den nuvarande livsstilstrenden, som framförallt riktas mot landsbygden med dess torp och gårdar, bli en viktig faktor i detta sammanhang?

SMU-gården i Boberg. Uppförd som barnkoloni 1946.

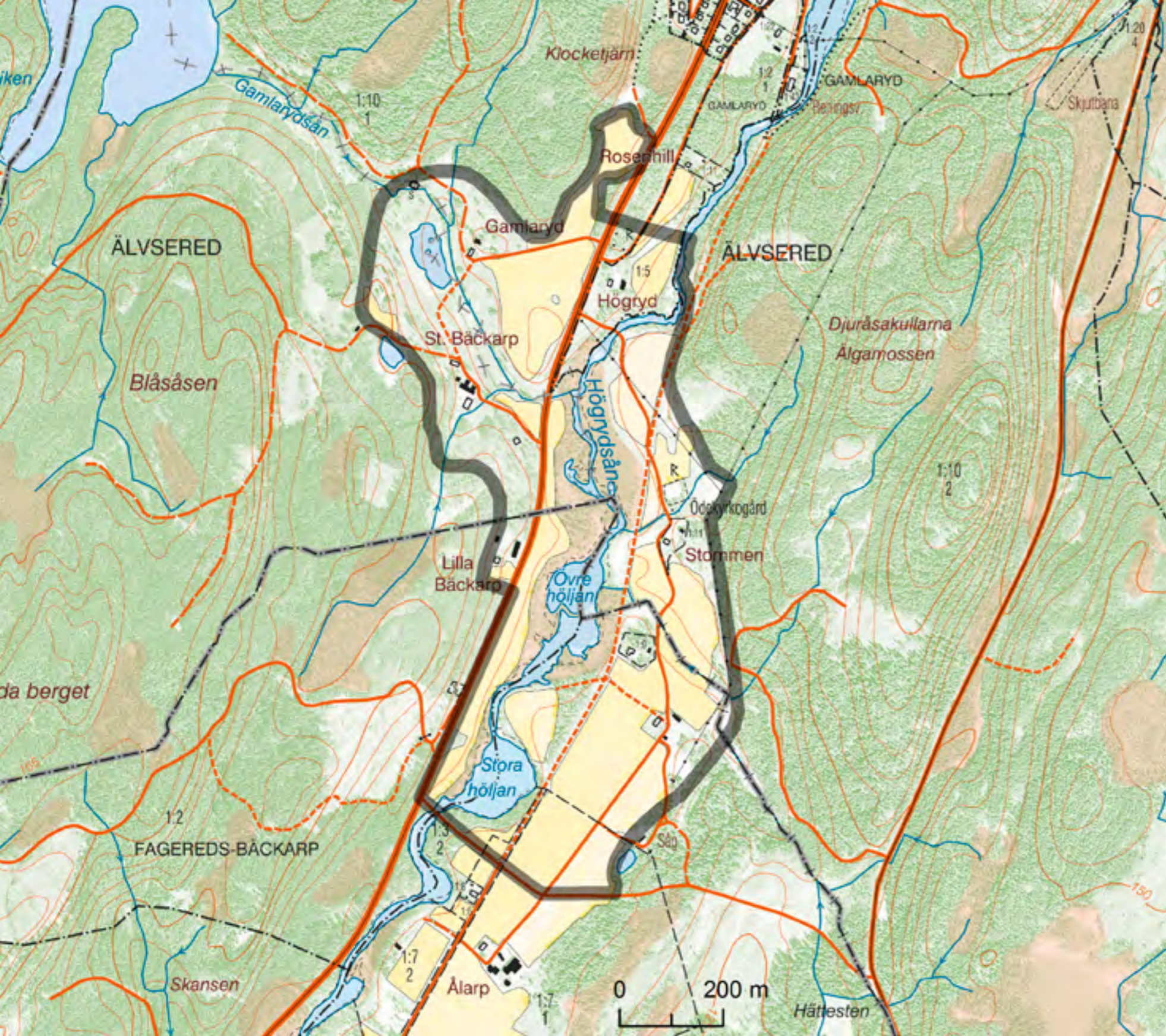

Arkitektritad villa i Ugglarp, Eftra socken.

Kulturmiljöer i Falkenbergs kommun

1. Älvsered stommen	22. Lynga-Stranninge
2. Lysebäck	23. Lönestig
3. Fagereds sanatorium	24. Morups tånge
4. Egnared	25. Långås
5. Hjärtared	26. Ramsjön
6. Gunnarp	27. Hässlås
7. Svartrå-Björkekullen	28. Lindhults gods
8. Tubbared	29. Vinbergs kyrkomiljö
9. Örsingaslätt	30. Hjuleberg-Abild
10. Berg-Bråtagärde	31. Sannarps gods
11. Månagärde	32. Årstads kyrkby
12. Köinge	33. Knobesholms gård
13. Hakestad	34. Asige
14. Ätrafors	35. Slöinge-Bergagård
15. Greppered	36. Berte kvarn
16. Ås	37. Grimsholmen
17. Sjönevad	38. Boberg
18. Sörby	39. Eftra
19. Vessigebro	40. Vastad
20. Alfshög-Katrineberg	41. Ugglarps kvarn
21. Morup	

Strax söder om Älvsereds samhälle öppnar sig skogslandskapet och en stor, välhävdad inägomark träder fram, koncentrerad kring gårdarna Bäckarp i Fagereds socken och Gammaryd, Älvsereds stommen och Älarp i Älvsereds socken. I Gammarydsån löpte fram till 1658 gränsen mellan Sverige och Danmark. Området präglas starkt av välhävdade och vackra naturbetesmarker, både på torr mark och längs Högvadsåns mader. Flera av gårdarna ligger kvar på sina gamla tomter och har delvis välbevarad bebyggelse. Genom området löper flera äldre vägsträckningar och banvallen efter Falkenbergs järnväg ("Pyttebanan"). Öster om Högvadsån finns en ödekyrkogård med rester efter Älvsereds gamla kyrka.

Älvsered stommen

Fagereds och Älvsereds socknar

Den välbevarade gårdsbebyggelsen vid Bäckarp, belägen i Fagered socken på Hallandssidan av den gamla riksgränsen längs Gammarydsån (i förgrunden).

Utsnitt ur den vackra kartan över Älvsereds stommen och Gamlaryd från år 1734. Bara ett par generationer före karteringstillfället var Högvadsåns små biflöden riksgrens mellan Sverige och Danmark!

Före 1658 utgjorde den anspråkslösa Gamlarydsån, längs gränsen mellan Fagereds socken i Halland och Älvsereds socken i Västergötland, riksgrens. Idag är det inte mycket som omedelbart skvallrar om den betydelse och utsatthet som för några hundra år sedan präglade området kring den lilla bäcken. Landskapet där Gamlarydsån möter Högvadsån, längs den gamla landsvägen upp mot Västergötland, är dock både kulturhistoriskt intressant och genom bete synnerligen välhädat.

Den äldsta storskaliga kartan över området är från år 1734 och redovisar inägomarkerna på Västgötasidan. Här finns dels gården Gamlaryd (vid siffran 9 på kartan), vars mark kan sägas uppträda i ”kilen” mellan de båda vattendragen, dels Älvsereds stommen (nr 1). Intill den senare ligger Älvsereds gamla kyrka. Båda hemmanen uppges i kartans beskrivning delvis vara öde (”gammalt öde”). Troligen avspeglas här gårdarnas belägenhet intill den tidigare riksgränsen. De ständiga krigen i gränsområdena gav ofta upphov till ödeläggelse som kunde plåga dessa bygder under lång tid.

Den intilliggande marken på Hallandssidan redovisas inte på 1734 års karta. Söder om Gamlarydsån ligger gården Stora Bäckarp och öster om Högvadsån hemmanet Ålarp. Dessa gårdars mark sträcker ut sig längs vattendragen i den ganska smala dalgången.

Den agrara miljön i området är idag fortfarande öppen och överblickbar, inte minst genom en god hävd med bl a bete över stora ytor. Den småskaliga strukturen i åkermarken på 1700-talskartan är till största delen ersatt av större fält men tack vare den omväxlande topografin kan ännu den övergripande uppdelningen mellan olika markslag avläsas. Det är endast vid Ålarp som landskapet är flackt och mera ensartat.

Flera av vägsträckningarna är gamla, exempelvis den slingriga vägen förbi ödekyrkogården. Strax väster om riksväg 154, där denna korsar Gamlarydsån, finns en vägbank bevarad som visar landsvägens tidigare sträckning.

Betesmarker i norra delen av Bäckarps gamla inägor.

Genom betesmarkerna på maderna längs Högvadsån löper banvallen efter ”Pyttebanan” (Falkenbergs järnväg), använd åren 1896–1961. Den har nyligen iordningställts som gång- och cykelbana.

Strax öster om Högvadsån löper banvallen efter Falkenbergs järnväg (FJ), kallad ”Pyttebanan”. Den här aktuella sträckan (etappen Fridhemsberg–Älvsered) invigdes i december 1896. Järnvägen användes framför allt för virkestransporter men även för passagerartrafik. Dess ekonomiska storhetstid varade fram till början av 1920-talet. Efter många år av dålig lönsamhet och sedermera även förstärkande, lades den slutligen ned år 1961.

En jämförelse mellan moderna och äldre kartor visar bl a att det finns jordbruksbebyggelse kvar på flera av de äldre tomtorna. Särskilt välbevarade gårdsmiljöer finns på Stora Bäckarp (Älvsered 1:10) och Ålarp 1:10. Den förstnämnda har en stor manbyggnad på dubbel rumsbredd uppförd i början av 1900-talet och

Manbyggnaden på Stora Bäckarp, Älvsered 1:10.

ekonomibyggnader från ungefär samma tid. Ålarps manbyggnad är en s k dubbelkammarstuga, en byggnadstyp som brukar förknippas med västra Småland och gränstrakterna därintill. Ekonomibyggnaderna ligger på andra sidan den förbipasserande vägen. Byggnaderna är från senare delen av 1800-talet.

Vid vägen öster om ”Pyttebanans” gamla banvall ligger en intressant lämning. Det är Älvsereds gamla ödekyrkogård. En väl-lagd (cirka 40 x 40 meter) stenmur omgärdar kyrkogården. På en ca fyra m hög minnesten i granit står den något lakoniska inskriptionen: ”TILL FÄDRENS MINNE, ÄLVSEREDS KYRKOGÅRD TILL 1834. STENEN REST 1913”. Ödekyrkogården är upptagen som fast fornlämning.

Kyrkogårdsmuren. I bakgrunden syns det kulliga och välbetade landskapet i kanten av den gamla inägomarken vid Älvsereds stom.

Ålarp 1:10. Manbyggnaden är s k dubbelkammarstuga.

Älvsereds gamla kyrkogård ger ett särpräglat intryck i landskapet.

Det intensiva betet präglar landskapet i stora delar av området och framhäver bl a ett vackert naturlandskap. De finaste betesmarkerna uppträder i ytterkanterna av inägomarken och skapar där en mjuk övergång mot skogen. Längs vägen förbi ödekyrkogården inramas odlingslandskapet av bitvis mycket vackra hagmarker, såväl längs skogskanten (i kraftledningsgatan!) som i Högvadsåns mader. Intensivt bete sker dock även mera centralt i området, exempelvis i branterna ned mot Gamlarydsån. Stora, till övervägande delen naturpräglade betesmarker finns också vid Bäckarp, både norr och söder om gårdsbebyggelsen. Flera av betesmarkerna är mycket artrika och upptas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹

Fossila odlingsspår har bevarats på flera ställen, bl a i betesmarkerna. Strax öster om ödekyrkogården finns en mossodling från den agrara revolutionen. I betesmarkerna kring Bäckarp återfinns delar av den småskaliga åkermarken på 1800-talets laga skifteskarta.

¹ På Älvseredssidan objekten 1DA-MJE, 455-NLF och vid Bäckarp ytan D1E-WQJ

Den välbevarade gårdsmiljön vid Ålarp 1:10.

Riktlinjer

- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.
- Eventuell ny bebyggelse bör anpassas till landskapsbild, lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom äldre vägsträckningar, banvall, stenmurar och minnessten bör vårdas och bevaras.

Lysebäck

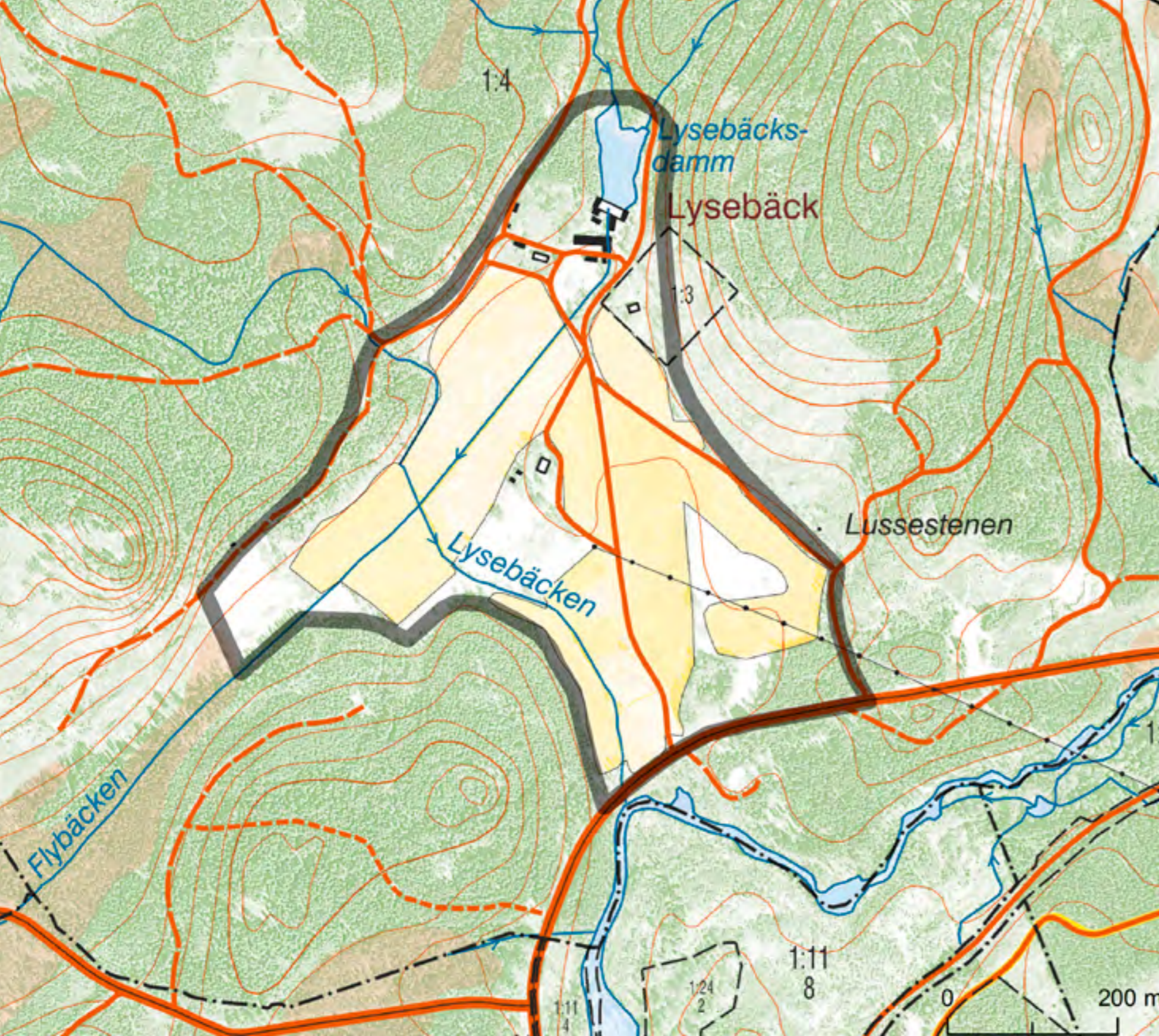
Fagereds socken

De två stora herrgårdsliknande bostadshusen i Lysebäck syns på långt håll. På en liten höjd mitt i åkermarken ligger ett gammalt skolhus. Tillsammans med det omgivande öppna odlingslandskapet med bl a flera äldre vägar och öppna diken, bildar bebyggelsen en fin agrar miljö, typisk för halländsk skogsbygd.

Lysebäck uppträder i de skriftliga källorna första gången år 1600 då det skrivs Lösebeckh. I jordeboken 1646 upptas det som ett helt skattehemman.

Bebyggelsen ligger i söderläge, i inre delen av en utlöpare till Högvadsåns dalgång.

Strax intill flyter Lösebäcken som här har dämmts upp (Lösebäcksdamm). Troligen är det här fråga om en mycket gammal gårdstomt. Läget alldeles i övergången mellan inägor och utmark är typiskt för skogsbygdens äldre odlingslandskap.

Utsnitt från ekonomiska kartan från 1920-talet.

och ännu fungerande diken som förmodligen tillkom när tidigare slättermark odlades upp under den agrara revolutionen (jfr kartutsnittet här intill). Delar av det ganska finmaskiga vägnätet kan ha hög ålder. Den omramande skogen förstärker intrycket av en typisk skogsbygdsmiljö.

Bebyggelsen utgörs av en två stora tvåvånings bostadshus i timmer, klädda med locklistpanel. Den västra är från 1836 (renoverad 1912) och utmärker sig genom det avvalmade sadeltaket. Det östra bostadshuset är från 1820-talet är något mindre och har ett brant sadeltak. Båda byggnaderna har entrépartier i nyklassisk stil. Invid det östra boningshuset ligger en rödfärgad ekonomidel i vilken ingår en 1907 hitflyttad vattendriven såg som genomflytes av Lysebäcken. Tvåvånings mangårdsbyggnader är inte ovanliga i Hallands inland där närheten till Västergötland och dess byggnadssätt bitvis är påtaglig.

De två bostadshusen förklaras av att gården (Lysebäck 1:4) tidigare utgjort två gårdar, senare sammanslagna. Idag är endast det västra huset bebott. I området ligger ytterligare två envåningsbostadshus med rödfärgade träpanelade fasader samt en f d skola från början av 1900-talet.

Äldre bostadshus i närheten av gårdsmiljön.

Vy mot söder. Den röda gaveln mitt i bilden är den gamla skolan, idag ombyggd till bostadshus.

Det västra manhuset är uppfört 1836.

Tyvärr saknas äldre storskaliga kartor över Lysebäck. Det öppna, välhävda åkerlandskapet söder om gårdsbebyggelsen torde dock motsvara de gamla inägornas utbredning. I västra delen finns flera långa

Ekonomibyggnaderna är delvis placerade över Lysebäcken. Här finns bl a ett sågverk från 1907.

Det östra, äldsta manhuset används inte längre som bostad.

Riktlinjer

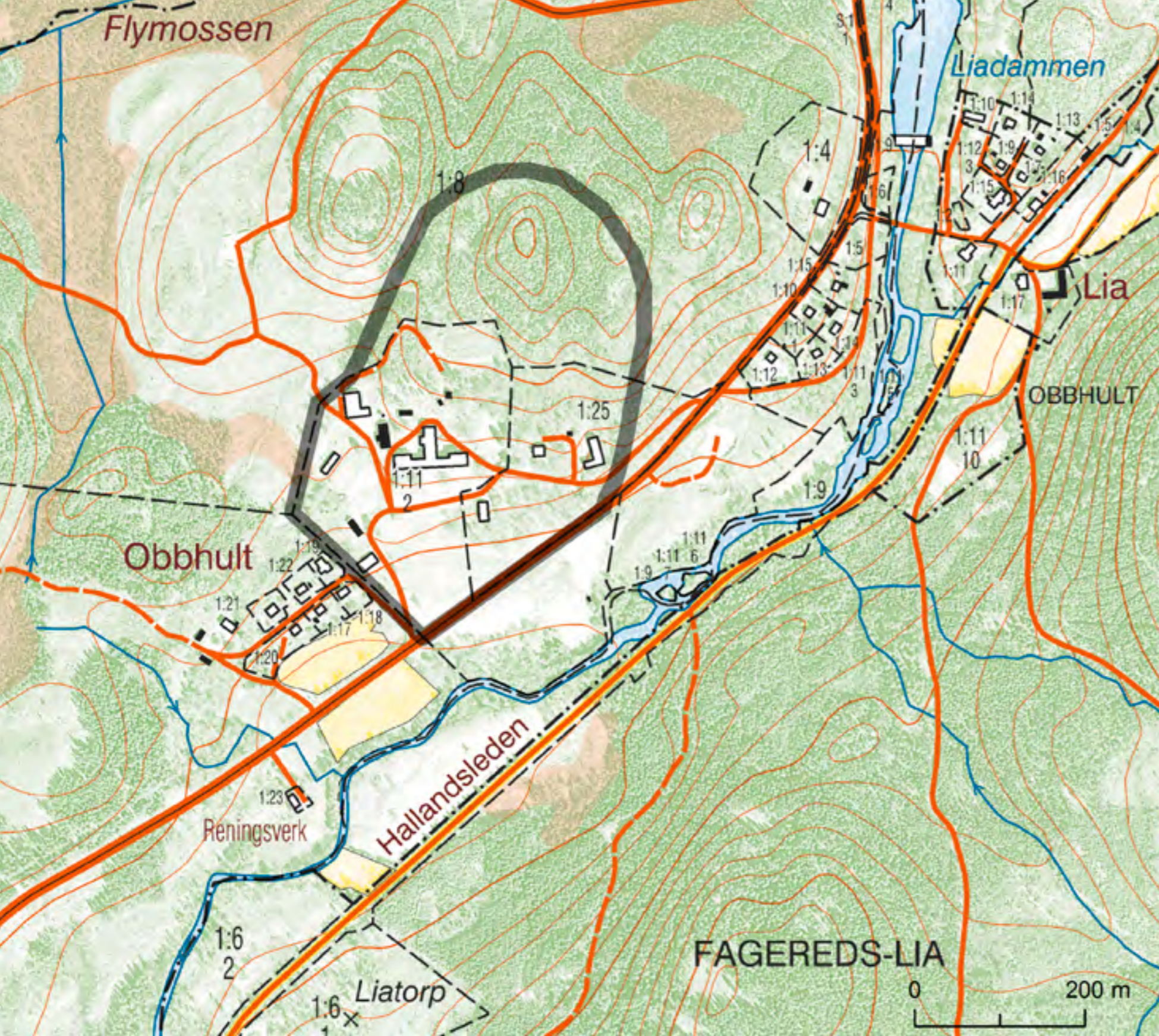
- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- För att områdets karaktär av öppen inägomark ska kunna bevaras är fortsatt hävd en förutsättning.

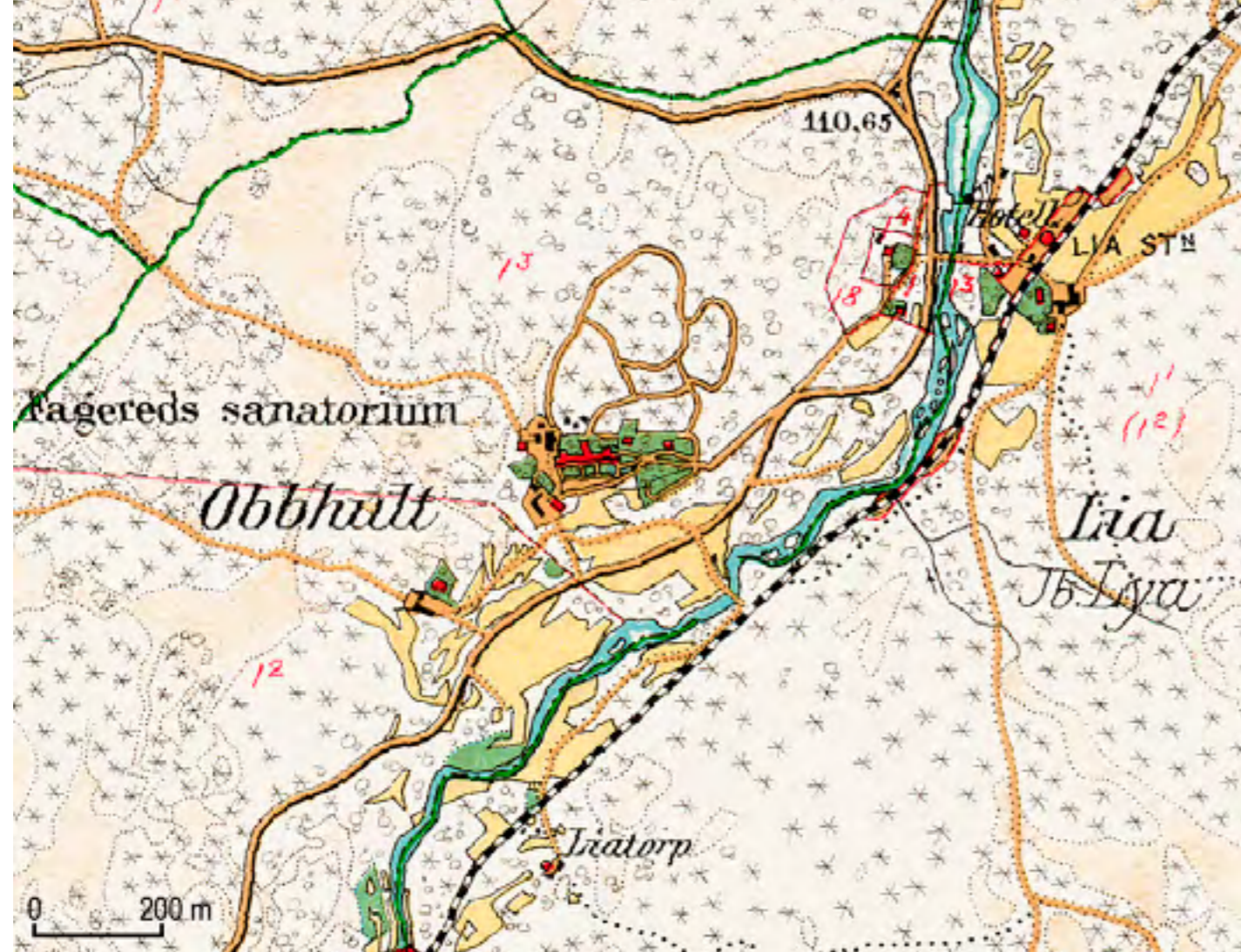
Fagereds sanatorium

Fagereds socken

Den storslagna byggnaden i skogsgläntan utmed väg 153 är Fagereds f d sanatorium, som uppfördes 1912-14 som tuberkulos-sjukhus för Hallands län. Här, mitt i skogsbygden, vårdades lungsjuka patienter från hela Halland ända in på 1960-talet. Området innehåller förutom huvudbygganden flera personalbostäder och andra byggnader från olika epoker samt en parkanläggning med promenadstigar. Bebyggelsemiljön, som har stora samhälls- och socialhistoriska värden, är den enda i sitt slag i Falkenbergs kommun.

Den långa fasaden mot söder.

Utsnitt från ekonomiska kartan från 1920-talet.

Lungsot, tuberkulos eller TBC var ett stort folkhälsoproblem ända in på 1950-talet. Kring år 1900 började man i Sverige efter förebild från Tyskland uppföra ett stort antal sanatorier. De lokaliseras på landsbygden, där luften ansågs särskilt tjänlig. De stora sanatoriebyggnaderna blev påkostade och arkitektoniskt

framträdande. En av förutsättningarna för att bli frisk var vistelse utomhus; därför anlades promenadstigar i anslutning till anläggningarna. I Halland uppfördes, förutom Fagereds sanatorium, två större anläggningar: Kustsanatoriet vid Apelviken utanför Varberg 1904 och Spenshult utanför Oskarström 1913.

Det var Hallands landsting som beslutade att bygga ett sanatorium i Hallands skogsbygd. Valet föll på Lia i Fagereds socken. Här inköptes fastigheten Obbhult, där sanatoriet byggdes, samt Lia gård. Genom detta blev man självförsörjande på lantbruksprodukter för sjukhusets behov. Förutom sanatoriebyggnaden uppfördes läkarvilla, syslombostad, maskinhus och obduktionslokal. I sanatoriets närhet anlades ett nät av promenadstigar i tallskogen. De naturgivna förutsättningarna utnyttjades för genom att en mängd flyttblock bevarades och blev en del av parkmiljön.

Fd personalbostäder.

Den stora huvudbyggnaden är uppförd i utpräglad jugendstil. Arkitekt var Rudolf Lange, Göteborg, som även ritade Apelvikens kustsanatorium. Byggnaden är uppförd i tegel med putsade fasader med bl a dekorativa utsmyckningar i glaserad keramik. Utmärkande drag är bl a den symmetriska uppbyggnaden och de höga valmade tegeltaken som syns vida omkring. Framför den mäktiga sydfasaden är en gräsmatta med en rad planterade lövträd. På ett flyttblock intill finns en minnestavla över sanatorieepoken, uppsatt av ”forna sanatoriepatienter”.

Öster om huvudbyggnaden, på en liten höjd, ligger överläkarvillan. Byggnaden är

Under 2011 har det gamla sanatoriet genomgått en omfattande renovering och byggts om till hotell.

Minnessten över sanatorieepoken.

F d äldreboende.

uppförd i nationalromantisk stil och har karakteristiskt utkragad övervåning med två gavlar klädda med liggande panel. In- till låg tidigare sysslomanna-/husmorsvil- lan. Byggnaden brann tyvärr ned 2007. Söder och väster om huvudbyggnaden ligger byggnader från den kommunala epoken som vårdinrättning. Det är ett rött trähus i 1 ½ våning respektive ett 1 ½ plans tegelhus från 1960-talet med utbyggda burspråk längs södra fasaden.

Genom anläggningen går en gammal vägsträckning som kan identifieras i de äldre kartorna.

Den gamla överläkarvillan ligger på en kulle.

Riktlinjer

- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. Vid förändring av huvudbyggnaden bör återställande av den ursprungliga exteriören prioriteras.
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar, stigar och vägnät bör underhållas och bevaras.

Egnared

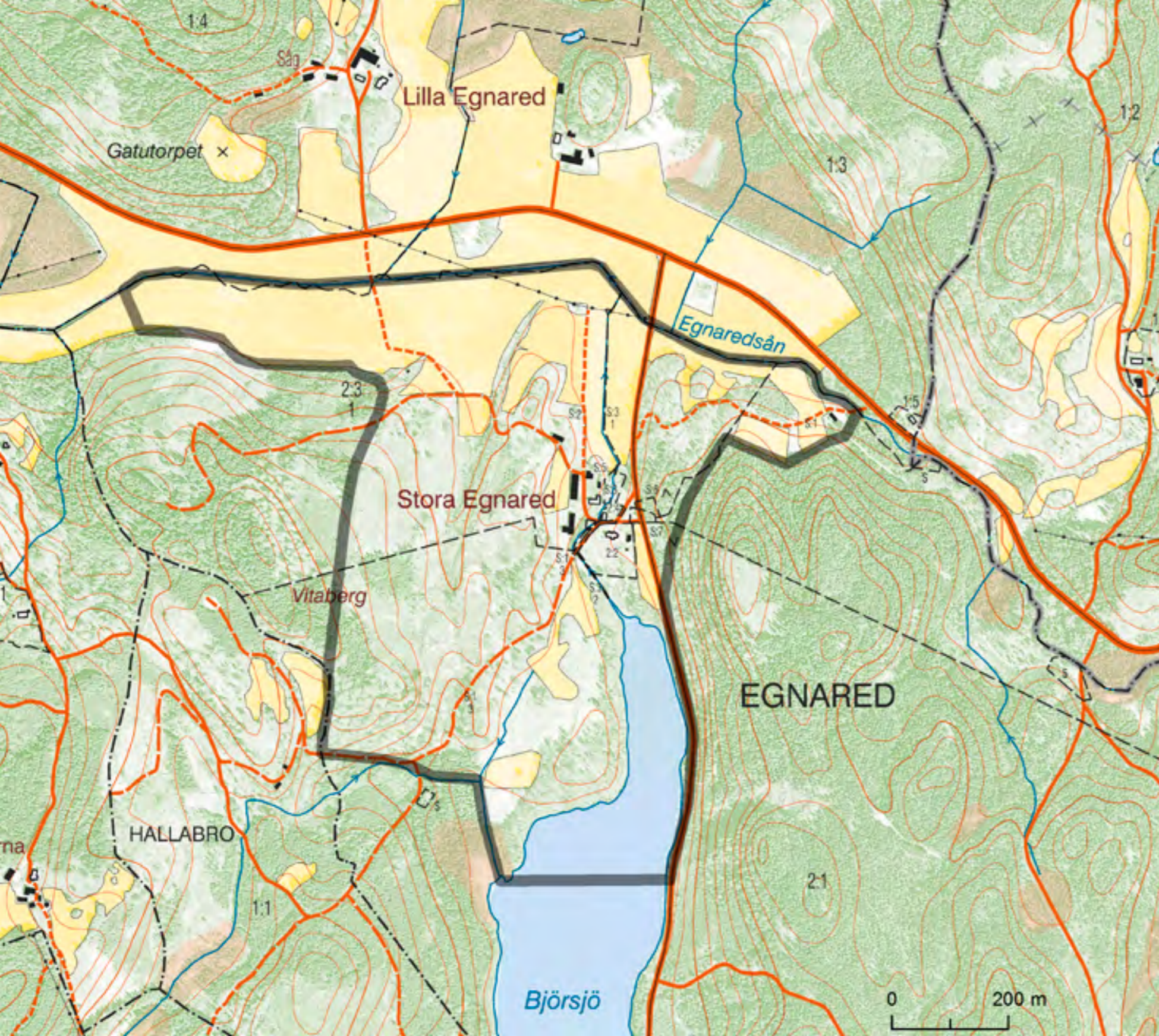
Källsjö socken

Egnared är en mycket välhövad och innehållsrik agrar miljö i norra skogsbygden. Kulturmiljön utgörs av de två välbevarade gårdarna i Stora Egnared och ett omgivande, småskaligt odlingslandskap rikt på bl a fossila åkerlämningar från olika tidsperioder. Stora arealer betas intensivt och på några platser bedrivs fortfarande slätter på gammal ängsmark.

Egnared består egentligen av två gårdar, belägna på varsin sida av Egnaredsån. Båda dyker upp ganska sent i skriftligt källmaterial, Stora Egnared 1577 och Lilla Egnared 1600. Förleden i namnet har

tolkats i betydelsen ”av ek, ekbevuxen”. Eftersom gårdarna ligger en bit ifrån varandra och under lång tid verkar ha haft skilda ägor, uppträder de självständigt i äldre handlingar.

Det kuperade landskapet vid Egnared. Vy från norr.

Stora Egnared vid laga skiftet 1875.

Bebyggelsen ligger kvar på samma plats som före skiftet. (Detalj ur bilden ovan.)

De äldsta kartorna upprättades i samband med laga skiftena under andra hälften av 1800-talet. Vid Stora Egnared genomfördes skiftet år 1875. Hemmanet var då uppdelat på två brukningsdelar, det ena komministerboställe och det andra en vanlig bondgård. Det är ett småskaligt odlingslandskap, typiskt för skogsbygden, som framträder i denna karta. De två gårdsbruken återfinns på gränsen mellan inägorna och utmarken. I den kuperade terrängen på inägomarken finns ett stort antal åkertegar av olika storlek med slättermark där emellan. Ängen närmast Egnaredsån i norr är öppnare medan det växer en hel del träd i söder. Strax norr om bebyggelsen ligger den lilla skvaltkvarnen som finns kvar än idag.

Innehållet i 1875 års karta kan fortfarande i hög grad upplevas i landskapet kring Stora Egnared. I stora delar av den gamla inägomarken finns en småskalig struktur, med åtskilliga av skifteskartans små åkertegar bevarad nästan in i minsta detalj. Runt flera av de lägre liggande åkarna löper öppna diken. På mer torrlänt mark avgränsas odlingsytorna av tydliga terrasskanter och hak. I vissa partier av skifteskartans inägo gräns löper stenmurar. Delar av vägnätet har hög ålder.

Den agrara miljön vid Stora Egnared är starkt präglad av bete och lövskog med flera gamla träd. En mycket stor del av

den tidigare inägomarken betas, vilket innebär att det kulturhistoriska innehållet i form av bl a fossila odlingsspår är väl exponerat. Ett flertal ytor i betesmarkerna är helt opåverkade av gödsling och hyser en artrik och delvis värdefull flora med arter som t ex slättergubbe. Inte mindre än sex områden på inägomarken upptas i Jordbruksverkets senaste ängs- och betesmarksinventering.

De två gårdarna, idag Egnared 2:2 och 2:3, ligger kvar i de lägen de hade före laga skiftet. Egnared 2:2 är ett f d komministerboställe med en mangårdsbyggnad från 1860-talet med tillhörande ekonomibyggnader och arrendebostad. Manhuset är byggt med dubbel rumsbredd, troligen inspirerad av samtida prästgårdar. Den utmärks därtill bl a av sina trekantiga takkupor och en vacker veranda åt söder. Till vänster ligger ett mindre rödfärgat uthus med tegeltak.

Egnared 2:3, "Jöns Trulsgård". Fasad åt söder.

Den gamla skvaltkvarnen har en alltför närgående vegetation.

Arrendatorsbostaden med
ladugården i bakgrunden.

F d komministerbostaden
Egnared 2:2.

Egnared 2:2, fasad åt söder.

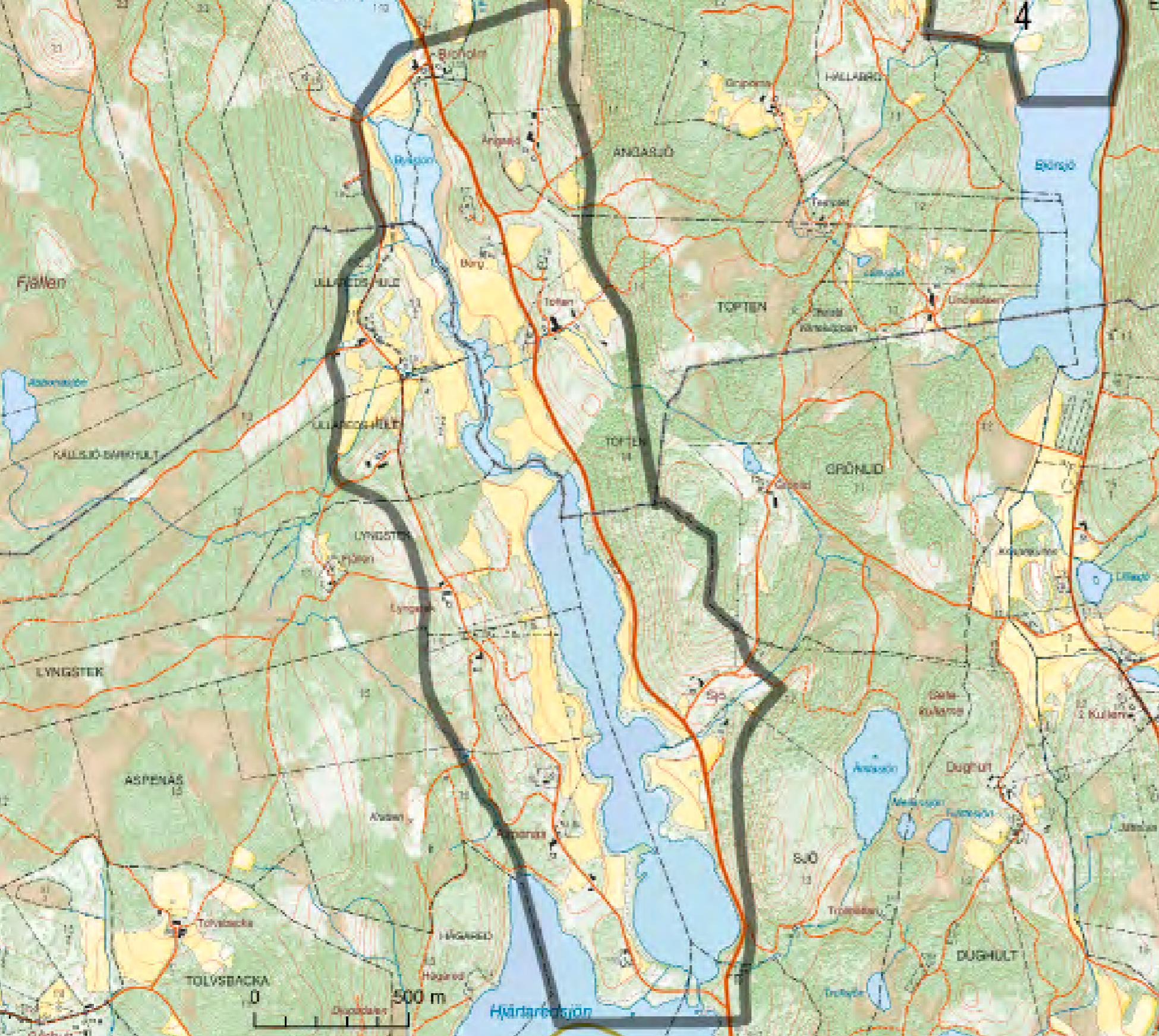
Den avstyckade f d arrendatorsbostaden, Egnared 2:4, är troligen byggd i mitten av 1800-talet och var ursprungligen drängstuga. Manhuset på Egnared 2:3 ”Jöns Trulsgård”, är ett 1 ½ våningshus byggt i vinkel från 1800-talets mitt. Det högresta utförandet är typiskt för inlandets byggnadstradition. Till gården hör en ålderdomlig, knuttimrad skvaltkvarn vid bäcken nordost om mangården. Kvarnen var i bruk som husbehovskvarn till ca 1870. Kvarnbyggnaden är i stort sett oförändrad men i behov av underhåll. Väster om de båda mangårdsbyggnaderna ligger gårdarnas rödfärgade ladugårdsbyggnader på rad i nord-sydlig riktning.

Gammal stenmur som markerar inägo gränsen.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar och grusvägar mm bör vårdas och bevaras.
- För att områdets karaktär av öppen inägomark ska kunna bevaras är fortsatt beteshävd en förutsättning.

Kulturlandskapet runt norra delen av Hjärtaredsjön hör utan tvivel till de vackraste i Hallands inland. Den naturgeografiska inramningen, stora arealer med välhövda betesmarker och bebyggelse av äldre karaktär på de gamla gårdstomterna ger området en särpräglad och storslagen karaktär. Hjärtared är en stor och variationsrik agrar miljö som är ovanlig för den halländska skogsbygden.

Gårdarna längs sjöarna Levreshölj, Byasjön och Hjärtaredsjön har under lång tid utgjort en mer eller mindre sammanhängande agrar miljö och gör så än idag.

Här finns ett ganska stort antal enheter, belägna i både Källsjö socken i norr och Ullareds socken i söder. Nästan alla gårdar är belagda första gången i början av

De stora vyerna utmed Hjärtaredsjön bidrar till områdets särpräglade karaktär.

Utsnitt från laga skifteskartan
över Sjö från år 1868.

Sjö 1:3.

1600-talet. Områdets historia sträcker sig dock troligen längre tillbaka i tiden. Namnet Toften (= tomt) på en av gårdarna i norr indikerar ödeläggelse. I likhet med situationen på många andra ställen i den halländska skogsbygden etablerades odlingsbygden här sannolikt under tidig medeltid men drabbades av agrarkrisen under senmedeltid. Gårdarnas uppträdande i skriftligt källmaterial först under 1600-talet, avspeglar därför med stor sannolikhet en återetablering under senare delen av 1500-talet.

Gårdarna i området ligger av allt att döma i de flesta fallen kvar på sina gamla tomter, ofta i höjdlägen och nära de omgivande utmarkerna. De senare är idag skogbevuxna. Beteshagar intill bebyggelsen ger en mjuk övergång mot skogen på många ställen. Ned mot sjöarna sträcker de

gamla inägomarkerna ut sig. De fåtaliga äldre, storskaliga kartorna visar att dagens åkermark i hög grad sammanfaller med odlingsmarken vid mitten av 1800-talet. Detta framgår tydligt av de båda här presenterade laga skifteskartorna över Hule respektive Sjö.

I de välbetade inägomarkerna finns på flera platser stora mängder fossil åkermark bevarad. Det är både små, oregelbundna ytor som övergivits relativt sent (1900-tal) och äldre strukturer. Väster om bebyggelsen vid Hule finns exempelvis flera öppna diken som avgränsar odlingsytorna som togs upp under 1800-talets agrara revolution. Förekomsten av åtskilliga mäktiga terrasskanter, ibland på uppemot en och en halv meter, visar att marken odlats under mycket lång tid. De största, sammanhängande arealerna med

Hules inägomark
vid laga skiftet 1872.
En jämförelse med
modernt kartmaterial
visar att mycket
av strukturen på den
gamla kartan finns
kvar idag; vägarna,
bebyggelsen och
de övergripande
dragen i markanvändningen.

Toften 1:5.

Vy mot norr vid Äspenäs.

fossilt odlingslandskap finns vid Hule och norra delen av Äspenäs, på västra sidan av sjöarna. Välbevarade fossila former finns även på flera andra ställen. Tack vare det höga betestrycket över stora ytor framträder den historiska dimensionen i landskapet mycket tydligt.

Avsaknaden av förhistoriska gravar tyder på att hypotesen om bygdens etablering i medeltid är riktig. Längs den gamla vägsträckningen öster om Hjärtaredsjön står en välbevarad gränssten.¹

Bebyggelsen ligger i höjdlägen utmed vägarna längs sjön. I de flesta fallen ligger gårdarna fortfarande kvar på äldre tomter. Det rör sig främst om bebyggelse från senare hälften av 1800-talet med

ekonomibyggnader från 1900-talet. Bostadshusen är oftast en traditionell långa, vilken här är resligare och bredare än i kustbygden. Husen knuttimrades i regel i dessa skogrika trakter. De rödfärgade husen dominerar men här finns även inslag av 1900-talets ljusare oljefärg. Gårdarna har öppen eller halvsluten gårdsform. Att döma av det äldre kartmaterialet hade de fram till början av 1900-talet en mer sluten gårdsform, dock har de inte varit helt kringbyggda, såsom i slätt- och mellanbygden.

Betesmarkerna i området är av största betydelse för landskapsbilden, liksom för upplevelsen av såväl helheten i den agrara miljön som det kulturhistoriska detaljinhållet. Betesmarkerna omfattar mycket

Fossil åkermark i den välbetade hagmarken mellan vägen och Hjärtaredsjön i norra delen av Äspenäs. Åkerytan i bildens mitt har varit brukad in på 1900-talet och är mycket välröjd, med röjningsstenen prydligt deponerad i rösten längs kanten. I nedre delen av åkern finns en över en meter hög terrasskant som visar att åkerbruket i området har en lång historia.

Broholm 1:10. Notera de två utsmyckade "bislagen".

Äspenäs 1:5.

Ullareds-Hule 1:2, bostadshus.

Ullareds-Hule 1:2, gårdsmiljö.

Den fossila åkermarken i de välbetade hagmarkerna vid Hule framträder tydligt från östra sidan av sjön. Bilden illustrerar den stora variationsrikedomen i markanvändningen i området.

Äspenäs 1:18.

stora arealer och inbegriper både gammal åker- och ängsmark. Flera av ytorna upptas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering. Särskilt värdefulla är slättermaderna längs de flacka sjöstränderna. En nästan sammanhängande sträcka längs Byasjön slås årligen med slätterbalk.² Vid Toften har på senare år betesmarkerna utökats rejält genom att skog tagits ned och stängslats in. Det rör sig här således om nystartat bete på gammal utmark.

Gränssten i sockengränsen mellan Källsjö och Ullareds socknar, daterad år 1816. I bakgrunden åker- och betesmarkerna vid gården Lyngstek.

Riktlinjer

- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av slätter- och naturbetesmarkerna en förutsättning.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar, gränsmarkeringar, äldre vägnät mm underhålls och bevaras.

Gunnarp

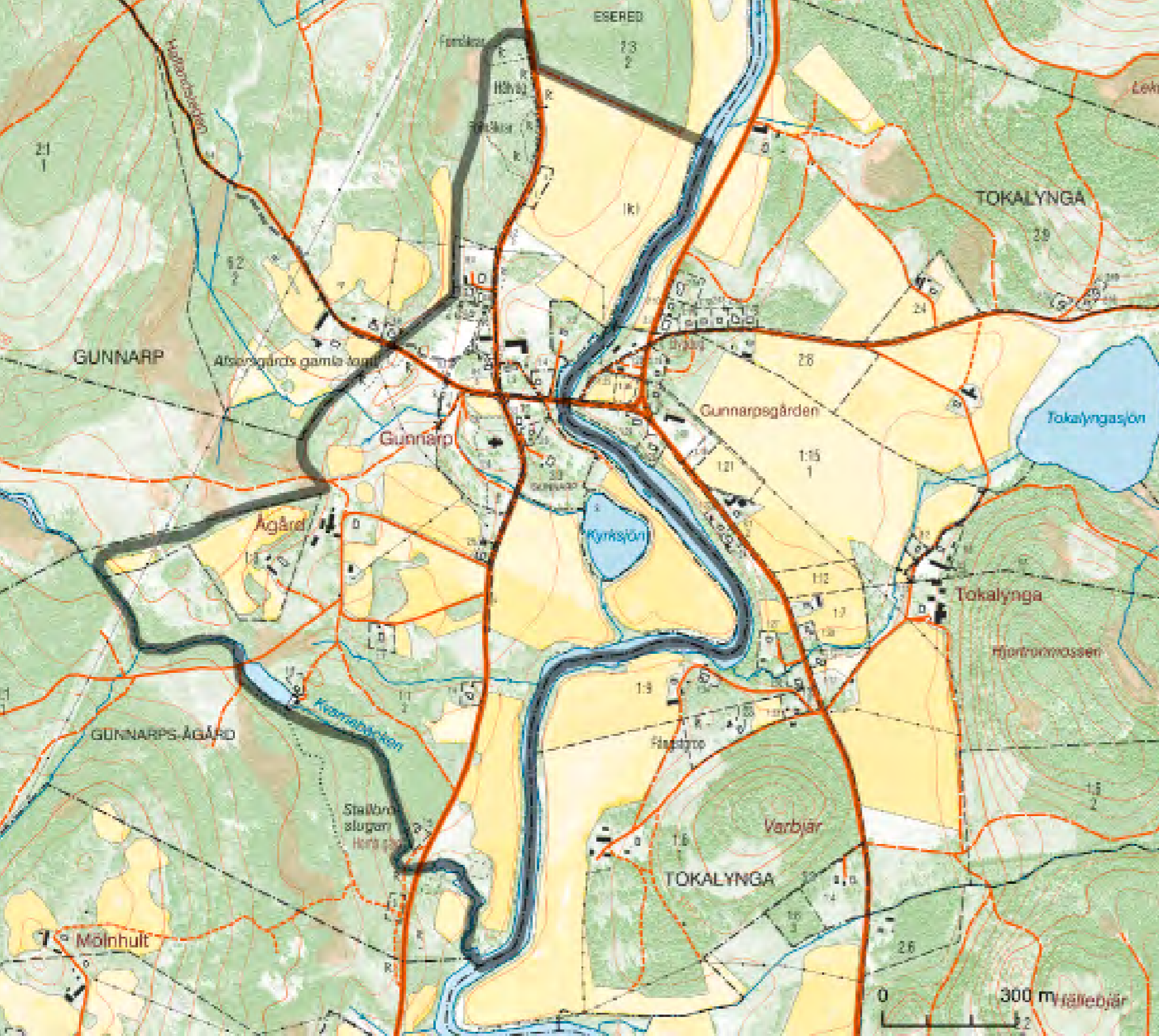
Gunnarps socken

Gunnarp ligger vid Ätran nära den gamla riksgränsen och gränsen mot Västergötland. Här var förr en viktig knutpunkt, med bl a marknader två gånger om året. I bykärnan kring vägkorsningen finns den vackra träkyrkan och annan äldre bebyggelse, bl a prästgård, affär samt f d prästänkeboställe och gästgivargård. Det gamla inägolandskapet är variationsrikt och delvis betespräglad; flera av betesmarkerna är botaniskt värdefulla. På inägorna finns ett stort inslag av fossil åkermark från olika perioder, förhistoriska gravar och övergivna gårdstomter. I södra delen ligger en kvarn och en hembygdsgård med välbevarad bebyggelse.

Ätrans dalgång har sannolikt ända sedan förhistorisk tid utgjort en viktig förbindelseled mellan kusten och inlandet. "Vägen till Västergötland" –

Ätrastigen – och dess fortsättning mot söder över bl a Krogsared och Sjönevad, finns angiven på de äldsta kartorna från 1600- och 1700-talen samt i äldre källor.

Gunnarps kyrka och kyrkogård.

Laga skifteskarta 1851.

Gunnarp 5:3. Stort bostadshus från ca 1920.

En bro över Ätran vid Gunnarp omtalas år 1540. Kyrkbyn upptar i de äldre jordböckerna sex hemman. Förleden i ortnamnet Gunnarp kommer av mansnamnet Gunne.

De många fornlämningarna vittnar om att landskapet i dalgången haft betydelse redan under forntiden. Längs dalgångens västra sida finns åtskilliga gravar och gravfält. Flera av dessa ligger i för gravar typiska höjdlägen och det råder inget tvivel om att de en gång placerats här för att synas i landskapet. Centralt i dalgången och i närmast angränsande bygder finns rikligt med förhistorisk och medeltida fossil åkermark. I skogsmark några hundra meter norr om kyrkbyn finns välbevarade bandparceller, d v s regelbundet indelad mark från tidig medeltid¹. Fossilt odlingslandskap har även bevarats på flera andra platser inom kyrkbyns gamla inägomark.

Det gamla inägolandskapet i Gunnarps kyrkby har genomgått flera stora förändringar under de senaste århundradena men ändå bevarat en del av variationsrikedom som framträder i äldre lantmäterikartor. En jämförelse med laga skifteskartan, som återges här intill, visar att mycket av den gamla ängsmarken idag utgör åker, exempelvis närmast Ätran i öster. Väster om landsvägen har åkermarken en annan karaktär. Lövskogsdungar, topografin och bete bidrar här till

en betydligt större mångfald. I väster är den gamla inägo gränsen fortfarande urskiljbar på flera ställen.

En karta från år 1719 visar att flera gårdar då låg strax nordväst om kyrkan, bl a ett äldre läge för gästgivaregården. Tre gårdar har av allt att döma övergivits före laga skiftet på 1850-talet. På den ena tomten finns välbevarade huslämningar². Läget för gästgivaregården kan tyda på att vägen väster om kyrkan, som redovisas på laga skifteskartan, kan vara det äldsta stråket genom byn. Även i sydvästra delen av inägorna, vid Ågård, finns flera övergivna bebyggelselägen, delvis med synliga lämningar³. Där den gamla landsvägen passerar Kvarnabäcken, strax söder om Stallbrostugan, finns en enklare stenvalvsbro i ett spann.

Bete förekommer på flera ställen inom den gamla inägomarken. Jordbruksverkets ängs- och hagmarksinventering upptar flera ytor, bl a i området nordväst om kyrkan. Även den smala zonen runt Kyrksjön utgör en värdefull betesmark⁴.

Kyrkan ligger på en höjd centralt i samhället och omges av en välvårdad kyrkogård med många vackra gamla gravvårdar, varav en del är från 1600-talet. Gunnarps kyrka uppfördes 1755 sedan den föregående ödelagts av åskeld. Den timrade vitmålade träkyrkan har rakslutet kor, något lägre och smalare än långhuset. Kyrkans

inre är dekorerat med rokokomålningar från 1700-talets andra hälft av mästaren Henrik Wibeck. På andra sidan landsvägen ligger, lite avskilt, prästgården (Gunnarp 3:3) från 1927. Den är byggd i trä och har en gulmålad locklistpanelad fasad med vitmålade detaljer, i en lätt 20-talsklassicistisk stil.

Norr om vägkorsningen ligger Stomgård, det gamla ecklesiastikbostället eller "prästankebostället" (Gunnarp 8:1). Det har även under en period fungerat som gästgivargård. Manhuset är en stor rödfärgad tvåvånings träbyggnad från 1840. Öster om landsvägen ligger den f d gästgivargården (Gunnarp 7:5). Byggnaden från 1820 är idag kraftigt ombyggd. I byggnadens västra del har också varit afär.

Marknadsplatsen i Gunnarp låg på fälten mellan kyrkan och gästgivargården. Marknaden hade stor betydelse på grund av sitt läge vid bron över Ätran och nära Västgötagränsen, den gamla riksgränsen. Under dansk tid var Gunnarps marknad den enda på den halländska landsbygden. Marknaden hölls två gånger om året, i april och i september. Den var dels kreatursmarknad, dels slöjd m m. Av de fasta marknadsbodarna har en bevarats, vilken nu står på friluftsmuseet Hallandsgården i Halmstad, dit den flyttades sedan den sista marknaden i Gunnarp avhölls år 1953.

Gravstenar berättar mycket om äldre tiders samhälle och syn på döden. Den något kryptiska texten på denna vackra gravvård lyder: I denna Grift förvaras den förgängeliga delen af Gästgifvaren wälaktade G. Hellman, Född den 25 Maii 1776, Död den 23 April 1827. Samt dess kära Maka G Hellman, Född den 24 Mars 1776, Död den 18 maii 1837. Hvilka Sörgande 1841, Reste vården.

Prästgården (Gunnarp 3:3).

1 FMIS nr 32:3 och 33:2, Gunnarps sn

2 FMIS nr 93

3 FMIS 88 m fl

4 Objekt 0AA-ZAZ resp C60-GGT

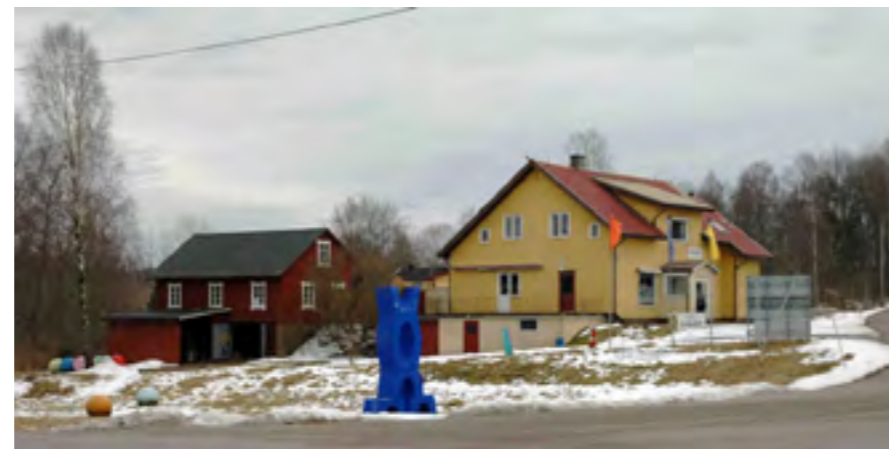

Ågårds kvarn (Gunnarps-Ågård 1:8).

På Ågård 1:1 sydväst om kyrkan ligger, vid en fördämning av Kvarnabäcken, Ågårds kvarn. Kvarnplatsen är sannolikt mycket gammal. Den nuvarande kvarnbyggnaden från ca 1890 är en rödfärgad träbyggnad i två våningar. Kvarnen var i regelbunden drift som bygdekvarn till 1940-talets slut och har därefter fram till 1960-talet fungerat som husbehovskvarn. Vid Kvarnabäcken och landsvägen längre i söder ligger hembygdsgården Stallbrostugan. Byggnaden är uppförd på platsen på 1960-talet med virke från äldre hus i socknen och med en äldre byggnad på en mindre gård i Djuparp som förebild. Byggnaden är en framkammarsstuga, på enkelstugans planlösning.

Gunnarp-Ågård 1:1. Mangårdsbyggnad av salsbyggnadstyp från början av 1900-talet.

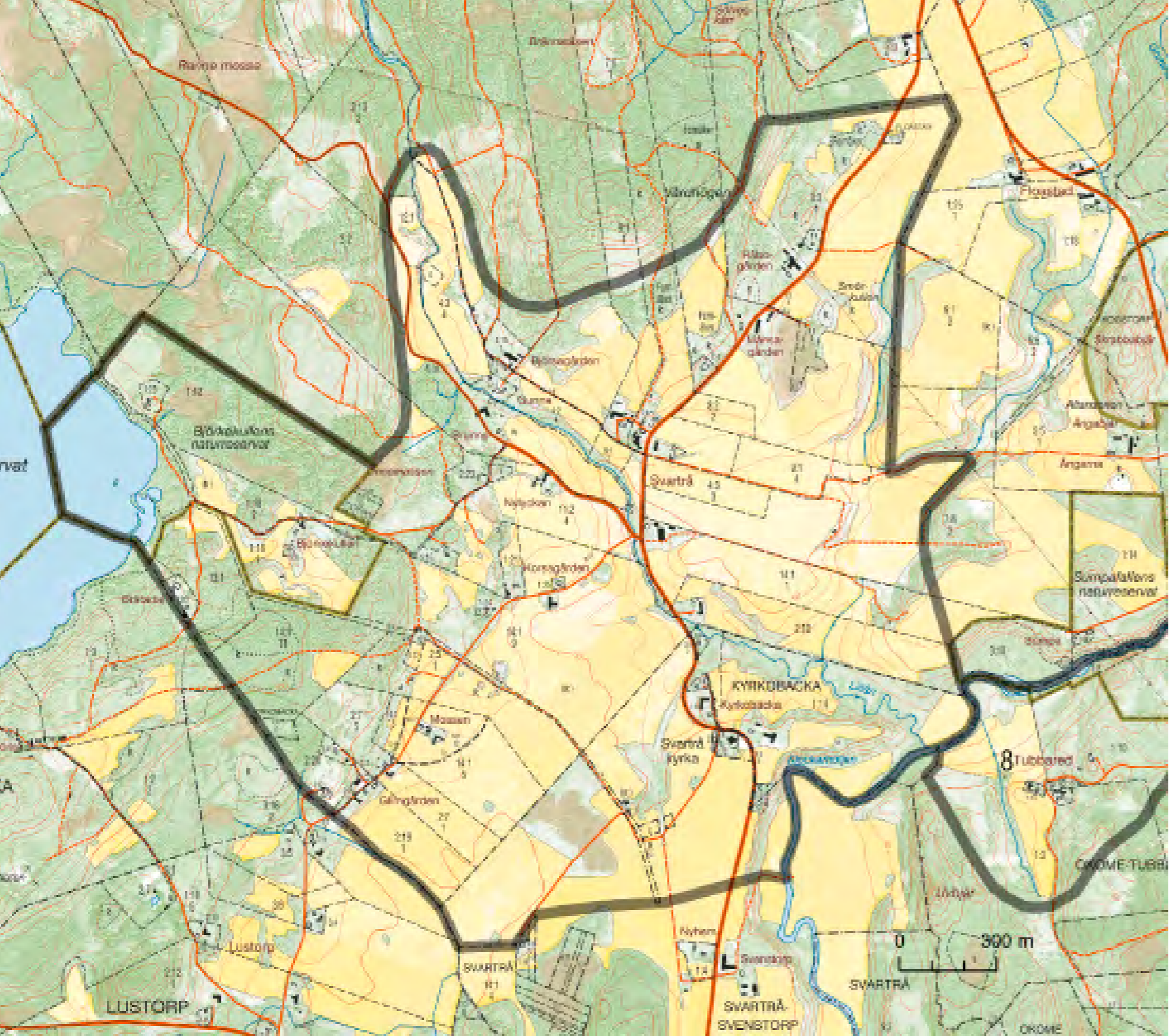
Affären med tillhörande uthus (Gunnarp 3:5).

Vid väggorsningen norrut ligger det gamla ecklesiastikbostället (tv) och den f d gästgivargården med tillhörande ekonomibyggnader.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Ny bebyggelse bör genom placering, skala, proportioner och material ansluta till den äldre bebyggelsen.
- Karaktärskapande element såsom äldre vägnät, stenvalvsbro och uthus bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna särskilt väster om landsvägen en förutsättning.

Svarträ-Björkekullen är en levande jordbruksbygd beläget där Högvadsåns dalgång övergår i skogsbygd. I det kuperade öppna jordbrukslandskapet ligger den medeltida kyrkan och traditionell by- och utkantsbebyggelse med välbevarade man- och ekonomibyggnader. De flesta gårdstomterna på äldre kartor är fortfarande bebyggda. Området är rikt på synliga fornlämningar i form av bl a förhistoriska gravar. Särskilt karaktärsskapande är den fossila åkermarken som uppvisar stor variation och tidsdjup. Den agrara revolutionens mödor avspeglas i stenvmurar och ibland även i veritabla stenmonument, konstruerade av den bortröjda stenen. De välhävdade betesmarkerna, särskilt vid Björkekullen har mycket höga natur- och kulturvärden. Landskapet vid Björkekullen är skyddat som naturreservat.

Svarträ – Björkekullen

Svarträ socken

Vy över Björkekullens bebyggelse och kulturlandskap (Svarträ 1:18 o 1:20). Stora delar av det ålderdomliga torplandskapet vid Björkekullen hävdas fortfarande, åker såväl som betesmarker.

Karta över Svarträ från 1700.

På Björkekullens åkrar används gamla redskap.

Svarträ by omnämns i de skriftliga källorna redan under senmedeltid (Swateraa 1461). I 1600-talets jordeböcker upptas åtta hemman med blandad jordnatur. Förleden i namnet Svarträ kommer troligen av sjön Svarten, från vilken ån genom byn rinner, och rå i betydelsen ”råmärke”, (gräns).

På den äldsta kartan över Svarträ från år 1700 framträder en typisk halländsk by med utspridd bebyggelse, de flesta gårdar i nära anslutning till utmarken. På kartan redovisas endast marken till fem av gårdarna. Resten av byn, med bl a Kyrkobacka (”Prästestom”) intill kyrkan, uppträder med huvuddelen av sina ägor åtskilda längre söderut. Kartan visar att åkermarken är uppdelad i långsmala tegar. Åkrarnas utbredning är i vissa avsnitt blygsam jämfört med situationen i dagens hårt uppodlade landskap. I vänstra delen av kartbilden framgår att utmarken år 1700 låg mycket nära kyrkan. Här (i sydvästra delen av området, ned mot Glimgården) är dagens åker alltså sent tillkommen – ett resultat av 1800-talets nyodling. Den intilliggande utmarken i början av 1700-talet var, som texten i övre vänstra hörnet visar (”Bar marck uthan scough”), mycket öppen.

Laga skifte genomfördes i Svarträ by åren 1856–57. Vid skiftet utflyttades ungefär hälften av gårdarna. Ett flertal torp och

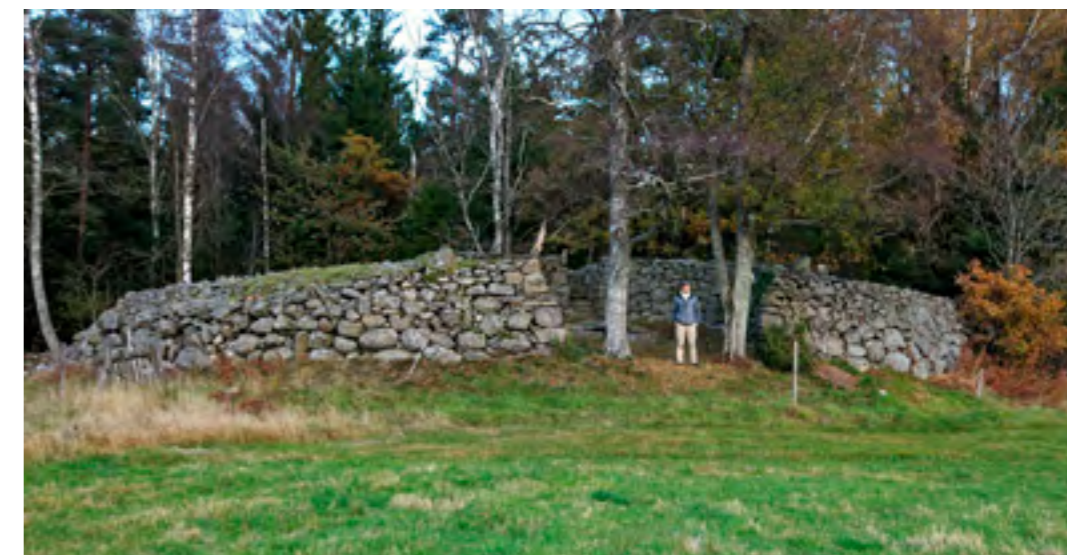
framför allt backstugor hade vid mitten av 1800-talet etablerats på byns utmarker, bl a Björkekullen och Bråtdal. En hel del av denna småbebyggelse är idag försvunnen.

Landskapet kring Svarträ är mycket variationsrikt. Naturgeografiskt är det starkt präglad av delvis djupt nedskurna dalgångar. Strax öster om kyrkan flyter Lillån/Svartån samman med Högvadsån; från norr kommer ytterligare ett par bäckar. Topografin växlar avsevärt mellan det av vattendragen mer sönderspruckna landskapet i norr/öster och de jämnare landformerna i söder och sydväst. Öppenheten och ett stort inslag av betesmarker bidrar till att framhäva naturgeografin i området.

Även om åkermarken i vissa avsnitt ökat rejält sedan 1700-talet, återspeglas ännu idag huvuddragen i det förindustriella odlingslandskapet. Detta gäller både åkermarkens och i viss mån även betesmarkernas utbredning, liksom bebyggelsen. Samtliga gårdslägen på kartan från år 1700 hyser fortfarande jordbruksbebyggelse, i flera fall utpräglad sådan med välbevarade, äldre byggnader (se nedan). Från ett par av gårdarna i norr löper välbevarade fågator ut mot skogen/utmarken. Dessa kan identifieras på laga skifteskartan från 1850-talet.

Svarträ kyrka. Det vitmålade trätornet tillkom år 1772. Kyrkklockan från 1500-talet har sedan gammalt kallats ”häradsklockan”.

De enorma odlingsrösena i norra delen av området är lagda under en period av 20 år (ca 1890-1910) av Nils Jakob Zachariasson (1849-1923). Övan ”Gunnagrotta” som byggdes mellan 1893 och 1907. Efter en vistelse i Amerika gifte Nils sig till gården 1882. N J Z arbetade tidvis, bl a i USA, som sten-/bildhuggare och på Svarträ kyrkogård finns två gravstenar i marmor som N J Z huggit.

Välbetad hage vid Månsagården med fossil åkermark. I förgrunden syns en stensträng ingående i ett äldre system med bandparceller. Intill stubben i bildens mitt skimtar en förhistorisk grav.

Kyrkbacka 1:14, arrendatorsbostället vid kyrkan.

Svarträ 2:10. Gårdsmiljö med manbyggnad från 1869.

I anslutning till flera av gårdslägena finns rumsligt sett väl avgränsade odlingsmarker som påminner om situationen i de äldre kartorna. Det gäller framför allt kring gårdarna Gunna, Brunns, Nylyckan m fl längs Svartån i nordväst. Området sydväst om kyrkan är påverkat av den agrara revolutionen och odlades upp under framför allt andra hälften av 1800-talet. Längs kanten mot dagens utmarker finns flera fina betesmarker som mildrar övergången mot barrskogen.

Landskapet kring Svarträ är rikt på kulturhistoriska spår. De fossila odlingslämningarna dominerar stort och är mycket varierade. Särskilt innehållsrika miljöer finns i norr, belägna huvudsakligen i välhävda naturbetesmarker. Här, väster om vägen vid Månsagården och Råbogården, finns ovanligt mycket fossil åkermark från olika tidsperioder bevarad, bl a bandparceller.¹ Längre upp i skogen återfinns en stor yta med välbevarade former som delvis skulle kunna vara medeltida.² Både här och på flera andra ställen finns förhistoriska gravmonument. De uppträder vanligtvis enstaka eller i mindre grupper. På en utskjutande udde i åkermarken på gränsen mellan Korsagård och Mossen ligger ett litet gravfält med elva registrerade anläggningar, bl a fem domarringar.³ På andra sidan vägen strax intill finns ytterligare ett par domarringar samt en hög.⁴ I korsningen vid Rolfstorp-

1 FMIS nr 74, Svarträ sn
2 FMIS nr 77
3 FMIS nr 5
4 FMIS nr 6 och 7

vägen står en vägvisare i sten utvisande vägen mot Rolfstorp respektive Ullared.⁵

Landskapet innehåller ett stort antal starkt karaktärsskapande lämningar efter uppodlingen under den agrara revolutionen, exempelvis vid Björkekullen/Bråtadal i sydväst, på Gunnas marker och vid Månsa- och Råbogården i norr. Vid Björsagården finns ett par monumentalt gestaltade stentippar, uppförda av Nils Jakob Zachariasson i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Vid Björkekullen i väster har den stenbundna marken givit upphov till ett system av vällagda stengärdesgårdar, mäktiga odlingsrösen och stödmurar/terrasser med inbyggda portaler och trappor. Stenar har även utnyttjats som byggnadsmaterial till ekonomibyggnader, som till exempel smedja och kylhus. De största odlingsrösen i söder är lagda av Johan August Andersson (1867-1957) så sent som på 1950-talet.

Bebyggelsen i området utgörs av Svarträ kyrka med intilliggande arrendatorsfastigheter, kvarliggande och utskiftad bebyggelse i Svarträ by samt utkantsbebyggelse, uppförd i samband med sentida uppodlingar.

Svarträ kyrka är troligen uppförd under senare delen av 1100-talet. Nuvarande

5 FMIS nr 15

Fägata från Månsagården mot utmarken. Betesmarken närmast skogen ligger på gammal utmark.

Svarträ 2:19.

Svarträ 2:5.

Svarträ 13:2. Bråttadals f d barnkoloni. Idag kursgård. Tv skymtar ett s k jordhus uppfört under senare år.

Svarträ 11:2. Nylyckan. Manbyggnad från ca 1920.

utseende är i huvudsak från 1700- och 1800-talet. I interiören finns rester av kalkmålningar från 1400-talets mitt. Takmålningarna är tillkomna i slutet i av 1700-talet. Altaruppsatsen och predikstolen är utförda av bildhuggaren Gustaf Kihlman omkring år 1700. Dopfunten av svart granit är tillverkad vid Funtaliden i Fagered vid slutet av 1200-talet. I kyrkan finns flera medeltida träskulpturer.

Välbevarad torpbebyggelse finns särskilt på Björkekullen, där skogen tar vid. Den förste torparen var Per Andersson, född i Korsagård 1790. Sonen Anders Persson övertog torpet och byggde nytt på nuvarande plats 1854. Efter återkomsten från Amerika 1893 övertog sonen Johan Andersson torpet. Denne och brodern August bröt ny mark så att torpet kom att omfatta 12 tunnland åker. Från denna tid finns en liten snickeriverkstad, en stuga kallad "Lugnet" samt en smedja med årtalsstenen 1855.

Boningshuset och ladugården brann ner 1903 och nya hus uppfördes 1904. Boningshuset är ett resligt äldre hus av typen långloftsstuga som flyttats från Fagered. Torpbyggelsen framträder här som en skogsgård med relativt stora ekonomibyggnader och ett flertal mindre uthus.

Välbevarad gårdsbebyggelse från 1800- och 1900-talet finns vidare t ex på Råbogården, Björsagården, Gunna, Brunns och Nylyckan. Virket till flera av manhusen har hämtats från Älvsered och Västergötland.

Väster om Svarträ kyrka kvarligger, i omgivande odlingslandskap, järnvägsbanken efter järnvägen Falkenberg-Limmared. I anslutning till järnvägsvallen, norr om kyrkan ligger en f d banvaktsstuga, Kyrkobacka 1:8. I norr ligger vidare Svarträ gamla skolhus uppfört ca 1907. I naturskönt läge vid Björkasjön ligger Bråttadals f d barnkoloni – idag kursgård med vandrarhem.

I området finns jämförelsevis stora arealer med naturbetesmarker. Särskilt framträdande är de ganska stora, sammanhängande betesyrtorna på gammal utmark längs vägen fram mot Björkekullen i väster samt längst i norr. Flera andra såväl biologiskt som allmänt landskapshistoriskt intressanta betesmarker finns, exempelvis längs Högvadsån och Lillån i sydost.

I det sistnämnda området, ett stycke nordost om kyrkan, betas ravinbranterna intensivt vilket bidrar till att exponera

Svarträ 9:1.

Svarträ 2:23.

Svarträ 3:2. Brunns. Äldre manbyggnad med tydliga drag av inlandets byggnadskultur.

Ladugården från 1916.

Svarträ 8:2. Råbogården.

Svarträ 7:8.

Svarträ 7:4. F d skolhus uppfört 1907.

Svarträ 1:16. Torpställe öster om Björkullen.

Svarträ 4:3. Björsagården. Långloftsstuga från början av 1800-talet. De vackert utsmyckade förstukvistarna är tillkomna runt 1900.

den underliggande naturgeografin. Här finns flera värdefulla ytor, bl a ett stort område öster om kyrkan med ett rikligt bestånd av kattfot och slättergubbe.⁶ I det varierade odlingslandskapet vid Björkekullen upptas i samma inventering ett mycket stort antal lokaler.

Igenom området gick i nordost-sydvästlig riktning den gamla sträckningen av vägen Älvsered-Varberg. Rester av vägen är synliga på flera ställen inom och öster om området, i brinken öster om kyrkan är en djup och tydligt markerad hålväg.

⁶ Område DA0-ZAE i jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering

Betad hage vid skogsbrynet. (Svarträ 2:18).

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning i anslutning till den befintliga bebyggelsen på enstaka tomter eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom odlingsrösen, stenmurar och vägnät mm bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.

Tubbared

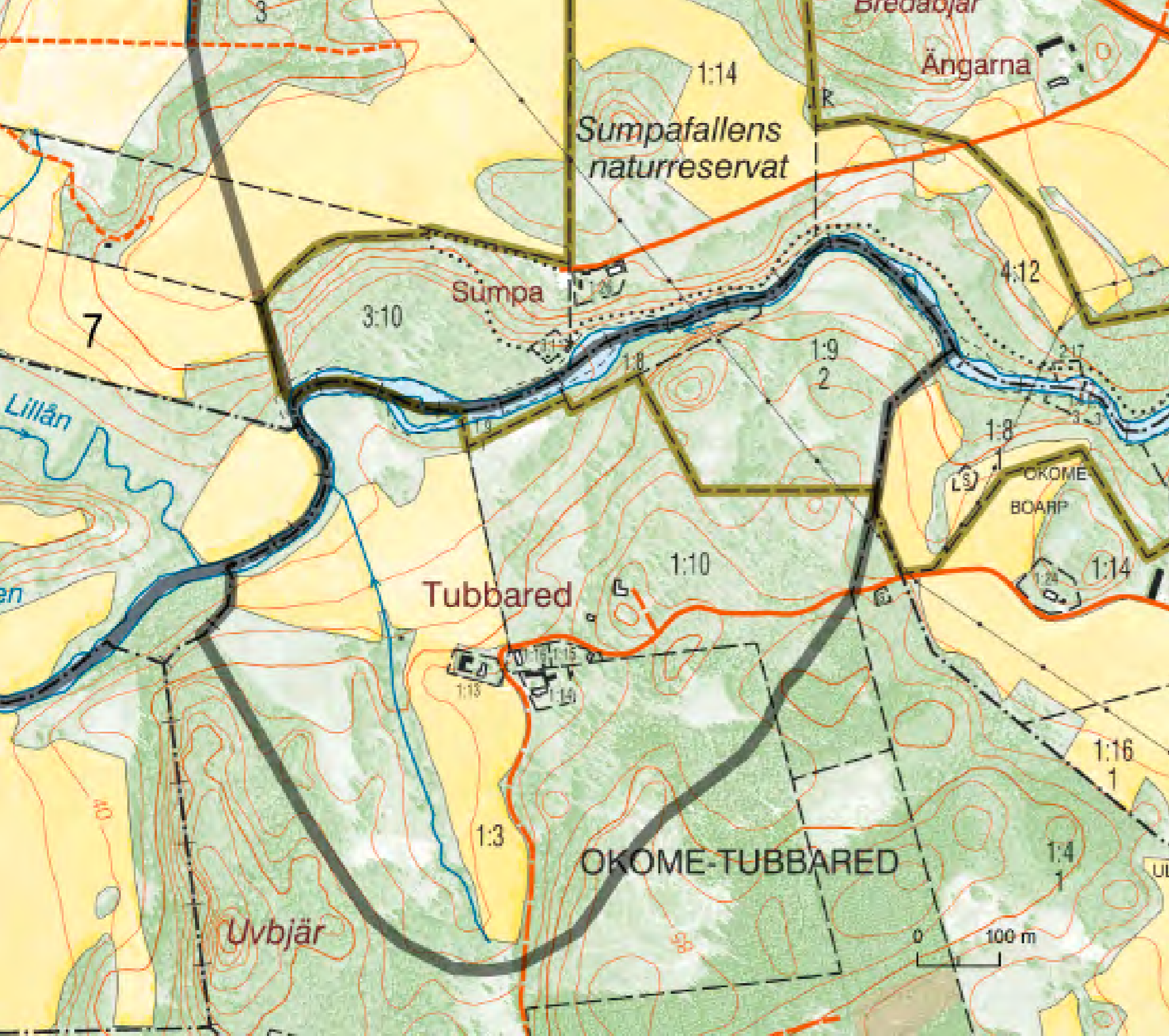
Okome socken

Tubbareds by ligger naturskönt på Högvadsåns södra sida. Bebyggelsen och det omgivande odlingslandskapet har här bevarat flera drag från tiden före laga skiftet. Gårdarna ligger kvar på sina gamla tomter och har äldre, välbevarade man- och ekonomibyggnader i traditionell stil. Åkermarken är delvis anpassad till den kuperade terrängen och på flera ställen finns fossila odlingsspår. På flera av de gamla ängs- och betesmarkerna bedrivs bete.

Området motsvaras huvudsakligen av den gamla inägomarken till Tubbared. Gården är belagd redan under medeltid

(skrivs Twbbäruthä år 1341) men upptas i den äldsta svenska jordeboken från år 1646 endast som ett halvt frälsehemman.

Tubbareds by ligger i en sluttning ned mot Högvadsån.

Tubbaredd 1824.

Det finns en ovanligt fin serie äldre kartor över gården, den äldsta redan från år 1737. Den här presenterade kartan upprättades i samband med skattläggning år 1824. Där framträder ett ganska småskaligt odlingslandskap, med ett stort antal åkertegar och delvis trädbevuxna ängs- och hagmarker. Utmarken i söder saknar av allt att döma helt skog. Bebyggelsen är uppdelad på åtminstone två enheter, vilka ligger samlade på den än idag bebyggda tomten.

Huvuddragen i landskapets organisation år 1824 kan fortfarande utläsas i landskapet vid Tubbaredd. Åkermarken är visserligen ersatt med större, sammanhängande ytor men dess utbredning stämmer väl med situationen för nästan 200 år sedan. Flera av de mindre tegarna på 1824 års karta finns dock kvar i fossil form, bl a i betesmarkerna 100–200 meter väster om bebyggelsen. Ett flertal fossila åkerytor finns också på och strax nedanför höjdpartiet norr om tomterna. Här löper även en stenmur i samma sträckning som en hägnad på 1824 års karta.

Landskapet är mycket kuperat och ger möjlighet till fina utblickar, såväl över den gamla inägomarken som den intilliggande dalgången i Svartrå mot väster. Stora delar av inägorna liksom intilliggande ytor på tidigare utmarker och hagar betas idag. I den gamla hagen på höjden i nordost har nyligen omfattande

gallringar i ekskogen ägt rum och betet kommer här att intensifieras.

På den gamla gårds-/bytomten ligger idag tre gårdar samlade. Från byn leder äldre vägar till ån, inägorna och skogen. Tubbaredd var ursprungligen sannolikt en ensamgård, vilken senare uppdelats i tre brukningsenheter. De tre gårdarna uppträder nu därför som en oskiftad by. Vid laga skiftet 1861-62 fanns två gårdar, de två östligaste av de tre. Den västra gården har tillkommit vid skiftet.

Manbyggnaden på Tubbaredd 1:16 är enligt uppgift uppförd på 1700-talet, medan manbyggnaden söder om denna tillkom 1830. Gården Tubbaredd 1:13 har tillkommit i samband med eller strax efter skiftet 1862. Samtliga byggnader är rödfärgade. De tre manbyggnaderna är timrade på enkel rumsbredd. Manhuset från 1830 är delvis ombyggt och har fått en frontespis under senare tid, i övrigt är byggnaderna mycket intakta.

Vägen slingrar sig mellan gårdarna.

Gården Okome-Tubbaredd 1:13 med nivåskillnad mellan manhus och uthus.

Fossil åkermark i "Getakulls-löckan" på höjden nordost om bebyggelsen i Tubbaröd. Stenmurens sträckning sammanfaller med hägnaden kring lyckan på 1824 års karta.

Vy från söder.

Vy över odlingslandskapet ned mot Högvadsån.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör bevaras och renoveras med hänsyn till dess arkitektur, ursprungliga utseende och ålderdomliga karaktär.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar och grusvägar underhålls och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden är fortsatt hävd av markerna en förutsättning.

Örsingaslätt

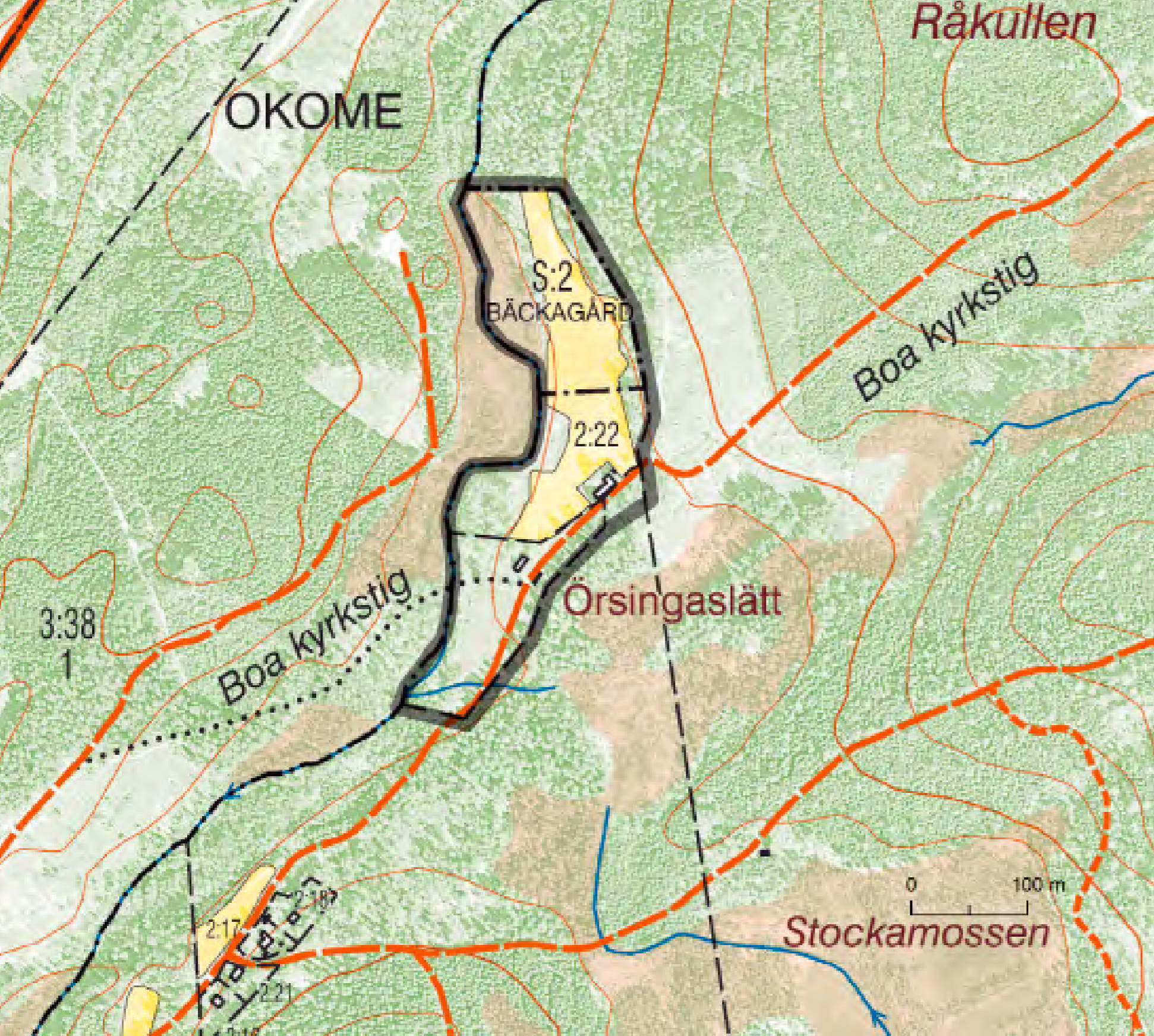
Okome socken

Den intima och småskaliga agrara miljön vid Örsingaslätt kontrasterar starkt mot den öppna odlingsbygden i Ätråns och Högvadsåns dalgångar ett kort stycke västerut. I en öppning i skogen ligger här två välbevarade torpställen. Inägomarken omgärdas av stenmurar och betas i norra delen. Den rumsliga helheten, hävden och bebyggelsens skick gör detta till en både värdefull och representativ torpmiljö från det expansiva 1800-talet.

Torpmiljön vid Örsingaslätt utgör en ovanligt välbevarad, äldre agrar helhetsmiljö. Intrycket av helhet förstärks av att nästan hela den gamla inägomarken är välhävdad och kan överblickas. Marken i

norra delen betas. Förutom i väster, där bäcken bildar gräns, omramas inägomarken av stenmurar. I öster löper Boa kyrkstig. Vid det södra torpet finns ett par, äldre hamlade askar.

Örsingaslätt. Vy från söder.

Rävige utmark 1760: Utsnitt ur 1760 års karta över Rävige bys utmark. Inägomarken vid Örsingaslätt, kring bäckens utbuktning i övre vänstra delen av bilden, är ännu inte etablerad. Längst ned till vänster skymtar några torp nära byns inägor. Kartan visar att utmarken vid den här tidpunkten är helt skoglös och öppen.

Det norra torpet, Rävige 2:22. Den höga jämna stenfoten tyder på att grunden är yngre än själva huset.

Åkermarken har samma utsträckning som på den ekonomiska kartan från omkring 1920. I norr finns några odlingsrösen/stentippar och en låg stenmur i gränslinjen mellan två fastigheter.

De båda torpen vid Örsingaslätt tillkom under andra hälften av 1800-talet, som ett led i den agrara revolutionens exploatering av landskapet och jakt på försörjningsbar mark. Området ligger på den gamla utmarken till Rävige, byn som ligger strax söder om Okome kyrka.

Områdets markanvändningshistoria fram till torpens etablering kan nästan i detalj följas i olika lantmäteriakter. En karta över Räviges utmark från år 1760, som för övrigt även ligger till grund för stor-skiftesakten från år 1810, visar att den aktuella platsen fungerade som utmark ett stycke in på 1800-talet. Genom området löper en vägsträckning som på 1760 års karta sägs vara ”sommarväg till skogen samt kyrkowäg från Boa”. Det rör sig här om den s k Boa kyrkstig, vilken till stora delar fortfarande finns kvar på sträckan mellan Okome kyrka och bebyggelsen vid Boa, belägen vid Ätran en halvmil längre österut.

Örsingaslätt på laga skifteskartan över Rävige, upprättad åren 1862-67. En hel del åkermark finns nu i området. I södra delen av området (område a) finns även ett litet hus uttrit. Det rör sig här om ett av de två båtsmanstorp som sedermera kom att bruka marken.

Nästa karta som redovisar Örsingaslätt upprättades vid laga skiftet på 1860-talet. Ett av de två torpen tycks nu vara etablerat och det uppges i laga skifteshandlingarna att marken avsatts till ytterligare ett båtsmanstorp. Området bör ha odlats ett antal år före skiftet eftersom ett ganska stort antal åkertegar finns intill den lilla bäcken.

På den äldsta ekonomiska kartan från omkring 1920 framträder ungefär samma struktur som bevarats fram tills idag. Byggnaden i norr (vid siffran 3 på kartan nedan) har dock försvunnit. Jämfört med situationen på 1860-talet har inägorna 1920 utvidgats något mot söder.

Det södra torpet, Rävige 2:13 är uppfört som ett båtsmanstorp.

Vackert entréparti i empirestil!

De två torpen, Rävige 2:13 och Rävige 2:22 har smala, rödfärgade bostadslängor. Båda husen har idag tegeltak men hade tidigare halmtak. På Rävige 2:22 är bostadshuset sammanbyggt med ett f d stall i vinkel. Det södra torpet har ett litet uthus på andra sidan vägen.

Det södra torpet är troligen uppfört på platsen strax efter skiftet medan det norra funnits där några decennier tidigare. Att husen uppfattas som äldre beror sannolikt på att de är hitflyttade. Särskilt Rävige 2:22 har detaljer som tyder på att det kan röra sig om en äldre byggnad, kanske från sent 1700-tal.

Vy från norr.

Den borte stenmuren i bilden omramar den gamla inägomarken vid Örsingaslätt. Den främre muren löper i gränsen mellan de båda fastigheterna som bildades vid laga skiftet på 1860-talet.

Riktlinjer

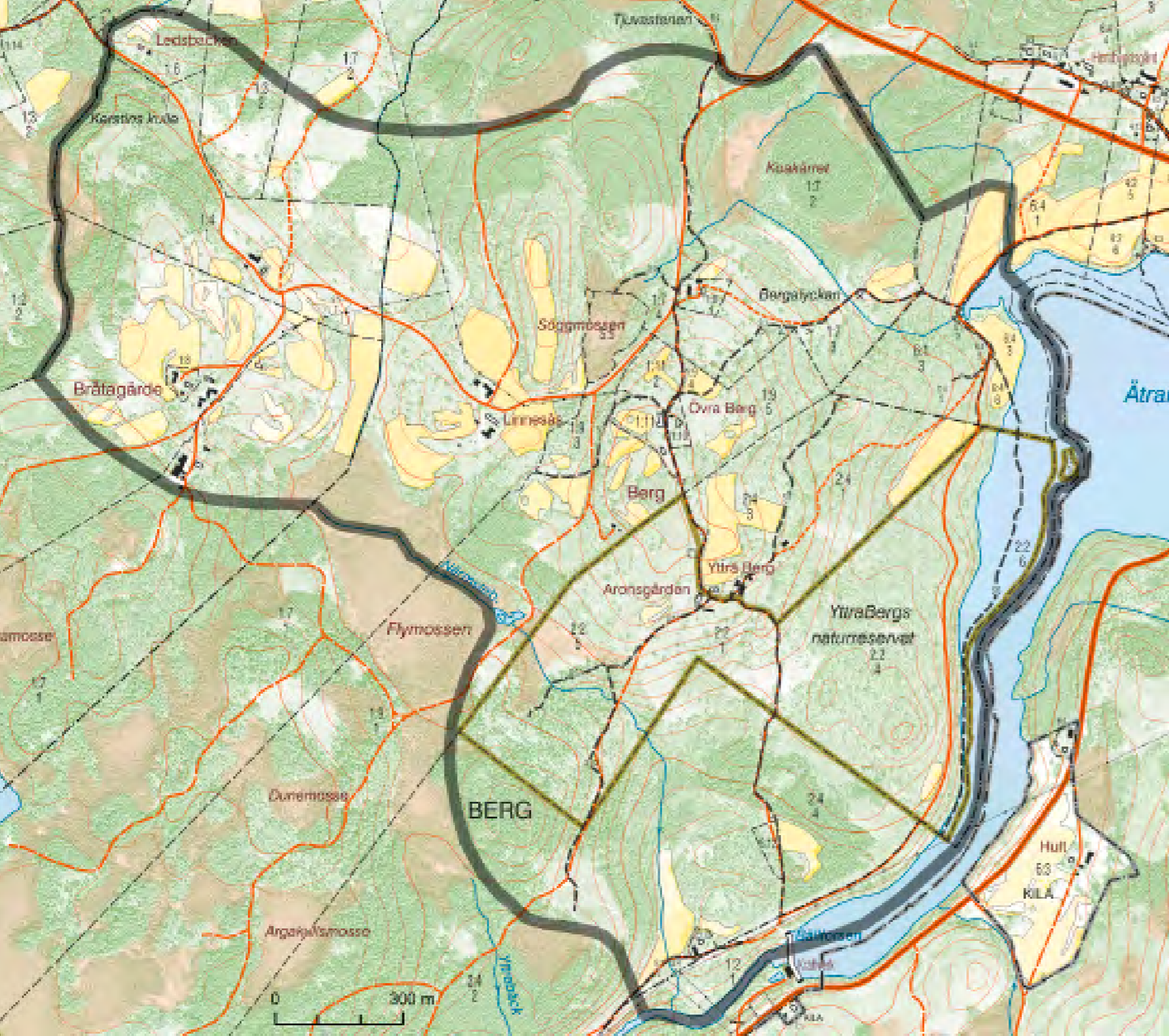
- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar och grusvägar underhålls och bevaras.
- För att områdets karaktär av öppen inägomark ska kunna bevaras är fortsatt hävd hävd av betes- och slättermark en förutsättning.

Berg – Bråtagärde

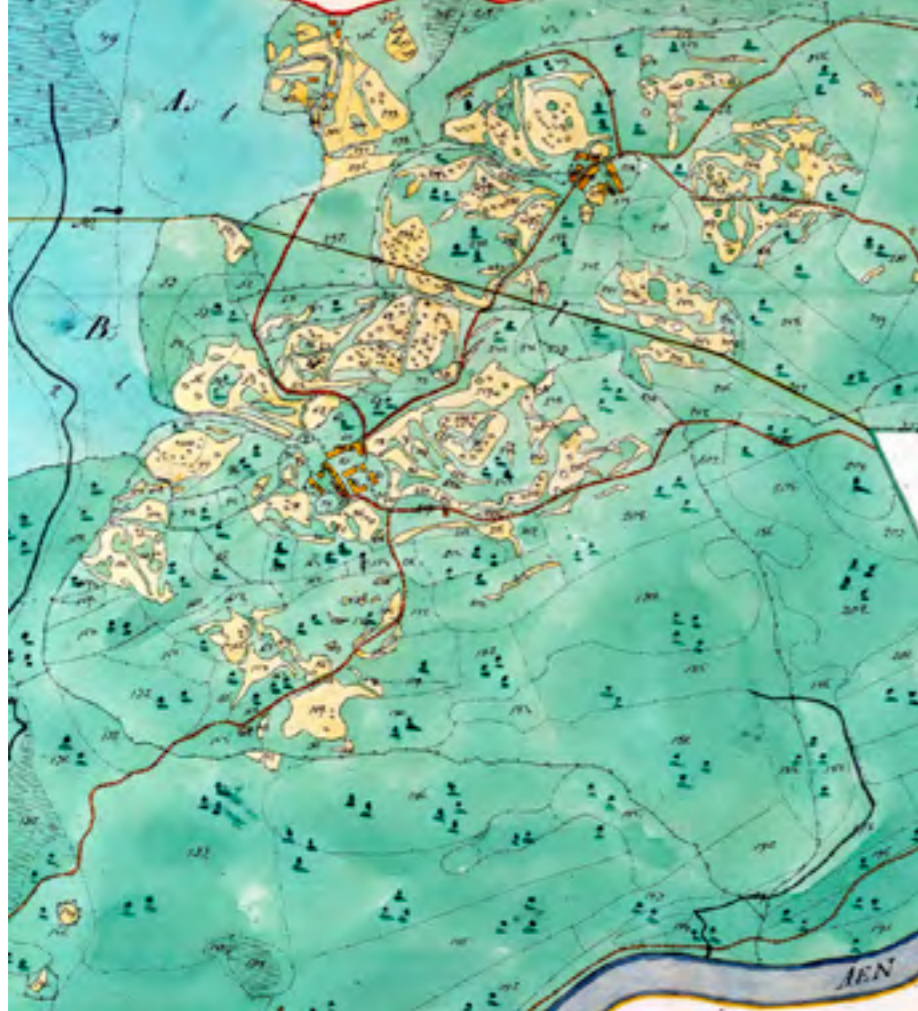
Gällareds socken

Odlingslandskapet vid Berg, Linnäs och Bråtagärde utgör en av länets allra värdefullaste landskapshistoriska miljöer. Området är ovanligt rikt på synliga kulturhistoriska spår i form av exempelvis fossil åkermark och präglas av välhävda betesmarker över stora arealer. På några mindre ytor bedrivs även lieslätter och musealt åkerbruk. I de ålderdomliga inägomarkerna ligger välbevarade gårdar med traditionell bebyggelse. De fossila formernas omfattning och variationsrikedom innebär att såväl de vetenskapliga som pedagogiska värdena är höga. Området är ett av Hallands finaste exempel på skogsbygdens småskaliga och innehållsrika odlingslandskap. Delar av marken vid Yttre Berg utgör naturreservat.

Kulturlandskapet och bebyggelsen vid Aronsgården, Berg 2:2 en klar höstdag.

Utsnitt ur den äldsta kartan över Berg från år 1830. Skogsbygdens typiska, småskaliga odlingslandskap framträder här tydligt. Bebyggelsen i norr är Övra Berg, den i söder Yttra Berg. Uppe till vänster skymtar utmarken. Resterande gröna fält utgörs av delvis trädbevuxna slätter- och hagmarker.

Berg och Bråtagärde dyker upp i de skriftliga i källorna första gången år 1600 (Berrigh resp. Brödisgierde). Linnesås däremot är belagt redan i ett medeltida dokument från år 1394 (Lindaz). Jordeboken 1646 upptar ett par enheter vid Berg medan de andra utgörs av enstaka hemman.

Förekomsten av endast några enstaka hemman i de äldsta skattelängderna står i skarp kontrast mot den ofantliga mängd fossil åkermark från förhistorisk tid och medeltid som bevarats i området. På de gamla inägomarkerna och de närmast belägna delarna av utmarkerna kring Berg, Linnesås och Bråtagärde finns nästan 100 hektar övergiven åkermark! En stor del av den fossila åkermarken har av allt att döma varit i bruk under medeltid och indikerar att den senmedeltida agrarkrisen kan ha drabbat området med stor kraft.

Aronsgården, manbyggnaden.

Aronsgården, ladugård i skiftesverk.

Hittills har inga övergivna gårdslägen påträffats men en mer systematisk inventering skulle säkerligen resultera i flera fynd.

Den fossila åkermarken framträder, tack vare intensivt bete, tydligt på inägorna och präglar landskapet starkt. I stora delar av de äldre kartornas ängsmarker finns idag välbevarade röjningsrösen, terrasskanter och andra former som visar att marken varit odlad längre tillbaka i tiden. Förekomsten av mäktiga terrasseringsavslöjar, som redan nämnts, att det i hög grad rör sig om ytor som varit brukade fram i medeltid. Även på de omkringliggande, tidigare utmarkerna finns stora mängder fossil åkermark. Här rör det sig säkerligen i flera fall om förhistorisk odling. Arkeologiska undersökningar i det sk Basselt-området på Yttra Bergs utmark år 2010 visade dock att marken även där varit i bruk under medeltid.

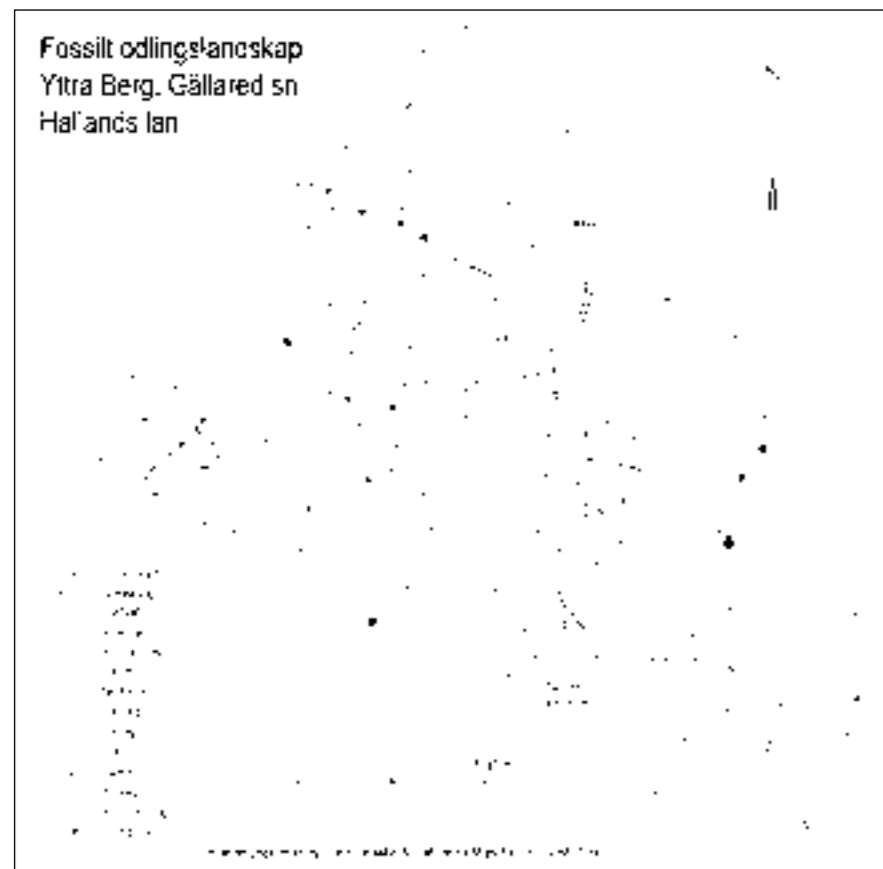

En av de höga terrasskanterna i åkerområdet strax norr om fägatan vid Yttra Berg. Terrassen är ett resultat av långvarig och intensiv odling i den sluttande terrängen. Den torde innehålla minst en och en halv meter matjord!

Den imponerande stensträngen i södra delen av Yttra Berg omramar den fossila åkermarken. Liknande lämningar i södra Västergötland har visat sig vara nästan 2000 år gamla.

Den gamla ängsmarken vid Linnesås är översållad med gamla röjningsrösen som i flera fall troligen har ett ursprung i förhistorisk tid.

Karta över en del av den fossila åkermarken i beteshagen nedanför Yttra Berg. Den kartade ytan utgör endast cirka en tiondel av alla lämningar som finns bevarade i landskapet kring Berg, Linnesås och Bråtagärde! I Sänke mosse i nedre delen av kartbilden genomfördes 2006 en pollenanalys som visade att huvuddelen av åkermarken brukades fram till mitten av 1300-talet.

En särskilt framträdande och spännande företeelse utgörs av en nästan en kilometer lång och flera meter bred stensträng i södra delen av Berg. Strängen omramar här den fossila åkermarken och har troligen utgjort en slags inägggräns och möjligen även en territoriell markering. Liknande lämningar är endast kända på några få platser i Halland. De förekommer även i södra Västergötland och verkar där ha etablerats kring tiden för Kristi födelse.

De fossila odlingslämningarna vid Berg, Linnesås och Bråtagärde är inte bara från förhistorisk tid och medeltid. Här finns även välbevarade och synliga lämningar från senare perioder; inte minst slitet med att befria marken från sten och block under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal ger sig till känna på många ställen. På några platser kan de olika faserna i röjningsarbetet under den agrara revolutionen studeras i detalj. Även andra typer av lämningar, såsom stenmurar, äldre vägsträckningar och husgrunder efter torp och utflyttade hemmansbruk finns bevarade i stort antal. Från Yttra Berg leder fortfarande den gamla fågatan ut mot utmarken.

Tack vare att odlingen under lång tid anpassats till terrängen och äldre investeringar (t ex kraftiga terrasseringar) har stora delar av strukturen i de äldre kartor-

na från 1800-talet bevarats. Med någon av skifteskartorna över Berg, Linnesås eller Bråtagärde i handen är det ännu möjligt att identifiera nästan alla de oregelbundna åkertegarna och få en tydlig bild av landskapsnyttjandet i äldre tid.

Hela den innehållsrika agrara miljön i området inramas av en varierad topografi, väl hävdade naturbetesmarker och stora bestånd med lövskog. I de sistnämnda finns flera gamla träd, bl a askar; flera äldre hamlingsträd finns också. I det nyssnämnda Basselt-området på Yttra Bergs utmark har nyligen en del av utmarken röjts fram och bete påbörjats. På större delen av utmarken växer idag barr- eller blandskog. På några ytor i Berg bedrivs lieslätter. Några av de drygt meterhöga, terrasserade odlingsytorna norr om fågatan i Yttra Berg brukas idag musealt med häst och enkelskärig plog; utsädet består av gamla lantsorter.

Betesmarkerna och slätterytorna hyser delvis en rik, hävdgynnad flora med arter som slättergubbe, sommarfibbla, svinrot och flera orkidarter. Förekomsten av lättvittrad grönsten är sannolikt en av förklaringarna till den stora artvariationen. Inslaget av den näringsrika grönstenen kan naturligtvis också vara en bidragande orsak till att området längre tillbaka varit attraktivt för odling i stor skala.

De två gårdarna Berg 2:2 och 2:4 ligger intill varandra vid gårdstunet.

Bostadshuset på Berg 1:11 är ett modernt hus byggt i traditionell stil. Det är ett bra exempel på anpassning till det befintliga bebyggelsemönstret.

Berg 1:10, manbyggnad.

Berg 2:11. Liten gård med man- och ladugård från början av 1900-talet i södra delen av området.

Delar av den gamla inägomarken och en mindre del av utmarken (Basselt) vid Yttra Berg är sedan 1993 skyddat som naturreservat. Ett stort antal ytor är särskilt värdefulla och upptas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.

Bebyggelsen inom området har övervägande traditionell agrar karaktär med låga, långa bostadslängor och rödfärgade uthus i halvsluten eller mer upplöst gårdform typisk för skogsbygden. Gårdarna ligger en och en eller två och två. Den bäst bevarade bebyggelsen finns på Berg 2:2, "Aronsgården", och 2:4, som ligger intill varandra. Manhusen är från 1818 respektive 1824. Aronsgården har särskilt ålderdomlig karaktär och förvaltas idag såsom ett hembygdsmuseum. Manhuslängan är mäktig med låg frontespis, platt tak åt söder och tillbyggd vinkel. Till gården hör en äldre uthuslänga från 1808 i delvis synligt skiftesverk, med halmtak och en tröskvandring (flyttad från en intilliggande, riven loge) samt en från Abild under senare år hitflyttad omålad uthuslänga i skiftesverk.

Fossil åkermark vid Bråtagärde. En del röjningsrösen är prydligt staplade.

Riktlinjer

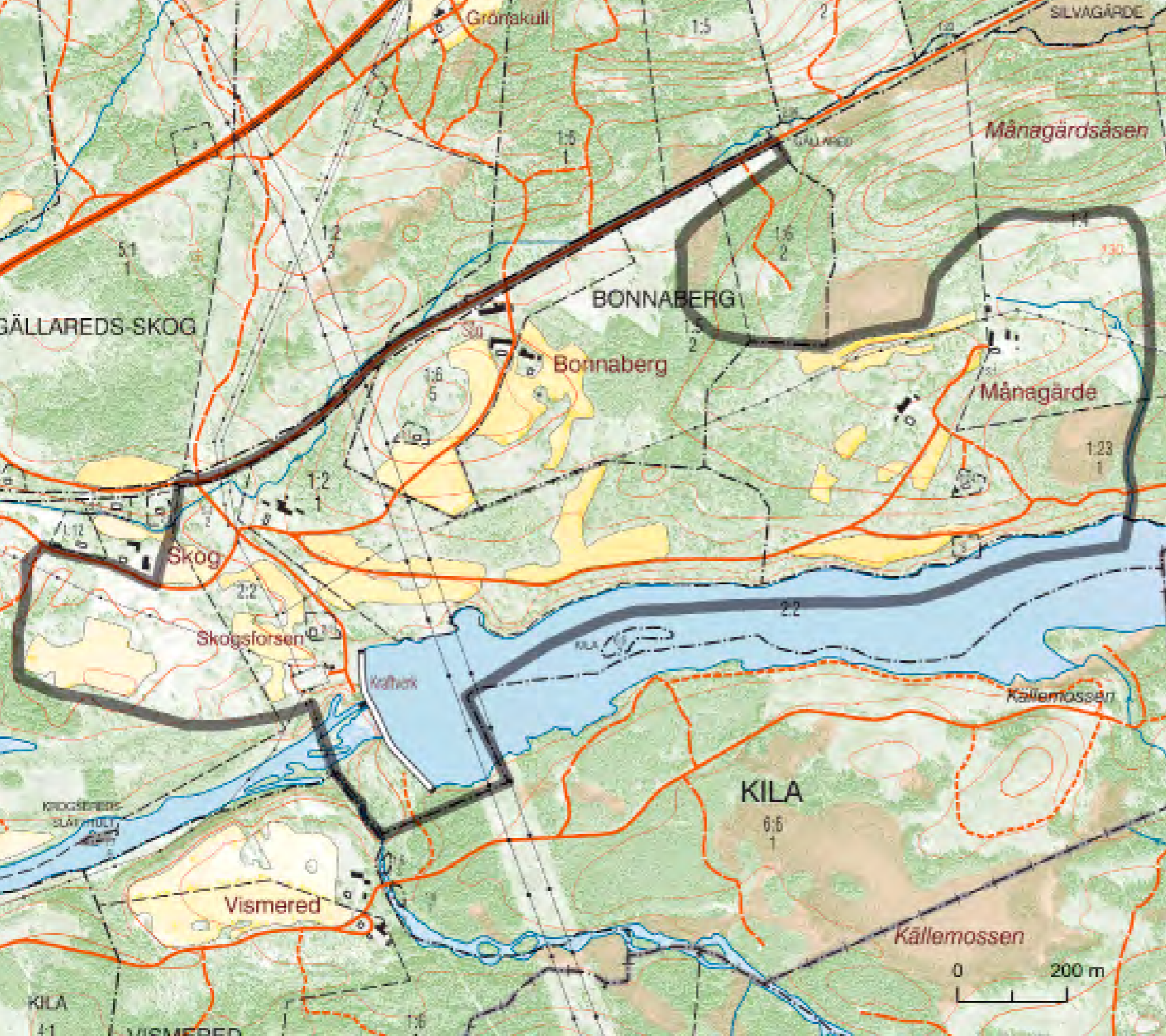
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av slätter- och naturbetesmarkerna en förutsättning.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. Aronsgården bör fortsatt vårdas såsom gårdsmuseum.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenmurar, gränsmarkeringar, äldre vägnät mm underhålls och bevaras.

Månagärde

Gällareds socken

Inägomarkerna vid ett område runt Månagärde, Bonnaberg och Skog, är mycket vackra och innehåller mängder av kulturhistoriska spår. Landskapet inramas av Ätran, lövskog och stora, välbetade ytor. I betesmarkerna finns omfattande fossila odlingslämningar från olika perioder, vällagda stenmurar m m. Skifteskartornas åkerlandskap är på flera ställen bevarat in i minsta detalj. Bebyggelsen har agrar karaktär, är delvis välbevarad och ligger fortfarande i flera fall på de gamla tomterna. Nere vid Ätran markerar Skogsforsens kraftverk i funktionalistisk stil industrialismens intåg i det agrara landskapet.

I den topografiskt mycket varierade terrängen väster om kraftstationen finns stora mängder fossil åkermark bevarad. I bilden syns några ålderdomliga röjningsrösen, troligen av förhistoriskt eller medeltida ursprung.

Månagärde vid laga skiftet 1866. Den småskaliga strukturen med oregelbundna åkerytor i mellersta delen av bilden finns i hög grad kvar i området. Grön färg avser ängsmark. De vita ytorna i norr och öster visar utmark. Observera fiskeplatsen vid Ätran!

Skog 1:12 har en mycket välbevarad manbyggnad från mitten av 1800-talet av typen långloftsstuga.

Månagärde, Bonnaberg och Skog ligger intill varandra längs Ätrans norra strand, i östligaste delen av Gällareds socken. Ån är här uppdämd och ganska bred. Vid de gamla fallen söder om Skog uppfördes 1938 Skogsforsens kraftstation. I norr avgränsas området av en gammal banvall.

Månagärde och Bonnaberg dyker inte upp i skriftliga källor förrän år 1600. De upptas i jordeböckerna från 1600-talet som enstaka hemman, ägda av kronan. Skog är däremot belagt i ett medeltida diplom från år 1369; i senare jordeböcker uppträder två frälsegårdar. Karaktären på den fossila åkermarken i området antyder att stora delar av de gamla inägomarkerna varit odlade redan under medeltid, även vid Månagärde och Bonnaberg.

Landskapet i området är småkuperat och mycket tilltalande, bl a genom ett stort inslag av lövskog och omfattande naturbete. En mycket stor del av området har tydlig betesprägel, undantaget några moderna åkerytor och ett skogsbestånd mellan Bonnaberg och Månagärde. Bete sker i huvudsak på tidigare inägomark och omfattar även en del sentida åkermark. Vid Månagärde är skogen tätare men även här betas stora ytor. Öster om Månagärdes gamla gårdstomt finns flera gamla, topphamlade träd (mest ask).

Området är påtagligt rikt på synliga kulturhistoriska lämningar i form av fossil åkermark, stenmurar och öppna diken. Praktiskt taget överallt, förutom på sent odlad mark och i blockrik terräng, finns övergiven åkermark från olika perioder bevarad. Det rör sig om allt från förhistoriska lämningar i form av flacka röjningsrösen till den agrara revolutionens diken och stentippar. Även vägnätet i området torde ha hög ålder. Den småskaliga och starkt terränganpassade struktur som de äldre kartorna avbildar är här bibehållen. På flera ställen är det fortfarande möjligt att orientera sig in i minsta detalj med hjälp av laga skifteskartorna. Kombinationen av flera strukturer från olika tidsåldrar och att mycket av de fossila lämningarna ligger väl exponerade i betesmarkerna, innebär att miljön har stora pedagogiska värden.

Bebyggelsen har agrar karaktär och uppträder i flera fall på de äldre lantmäterikartornas tomter. Gårdsbebyggelsen är småskalig och följer den delvis kuperade terrängen. Skog 1:12 har en mycket välbevarad manbyggnad av traditionell halländsk typ. Byggnaden har en liten frontispis och en tillbyggd veranda. Förutom ett fåtal relativt nybyggda hus finns ingen modern bebyggelse i området.

Skogsforsens kraftverk byggdes helt i armerad betong, inklusive maskinhusets tak, vilket skulle skydda mot flygbomber – ett verkligt hot åren kring 1940.

Nyutsläppt kalv i den lövskogsbevuxna betesmarken strax intill Skogs gamla gårdstomt.

Skogsforsens kraftverk.

Nere vid Ätran ligger Skogsforsens kraftverk. Anläggningen uppfördes 1937-39 av Yngeredsfors och utnyttjar den 14 meter höga Skogsforsen öster om Gällared. Kraftverksbyggnaden är såsom den första i sitt slag i Halland, uppförd i betong i avskalad funktionalistisk stil. Arkitekten Erik Hahr, Västerås, ritade ett drygt decennium tidigare det närliggande Ätrafors kraftverk, som har ett helt annat arkitektoniskt uttryck (se kulturmiljö Ätrafors).

Kraftverket markerar industrialismens och den elektriska erans intåg i bygden, ett faktum som idag ytterligare förstärks genom de två parallella 400 kW kraftledningarna som genomkorsar landskapet och som kontrasterar mot det i övrigt agrart präglade landskapet.

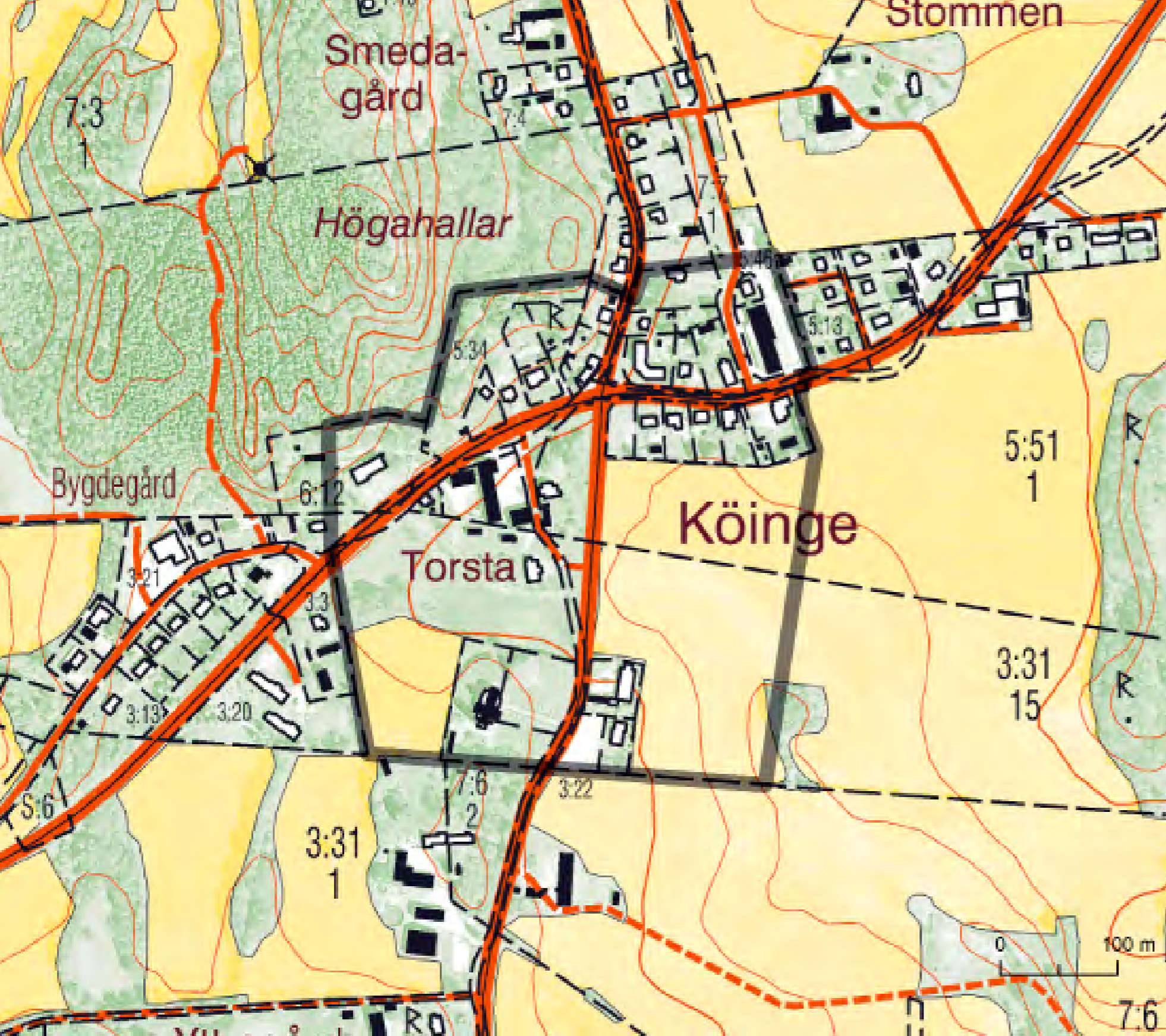

I den innehållsrika betesmarken som omramas av vägarna vid Månagärde finns flera mycket gamla hamlingsträder.

Riktlinjer

- För att karaktären och överblickbarheten i den småskaliga och av bete starkt präglade agrara miljön ska kunna bevaras, bör ny bebyggelse undvikas ute i själva odlingslandskapet.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse.
- Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom äldre vägsträckningar och stenmurar bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den gamla inägomarkens karaktär är fortsatt betshävd en förutsättning.

Köinge är en gammal knutpunkt i Ätradalens böljande kulturlandskap. Den nygotiska kyrkan ligger karaktäristiskt på en höjd. De äldre intilliggande gårdarna och det gamla tingshuset utgör fina exponenter för den agrart präglade bykärnan. Utmed Ätrastigen ligger delvis välbevarad bebyggelse från stationssamhällets epok i form av f d stationsbyggnad, lanthandel, affärer och småindustri.

Samhället är omgivet av åkermark som i öster sträcker sig ända fram till bykärnan. I söder tar betesmarker vid. I området sammanstrålar två större vägar i en fyrvägs korsning. Den nord-sydliga vägen har i stort samma sträckning som vägen

som finns redovisad på en geometrisk karta från 1739. Väg 154 har till viss del ny sträckning men även den har mycket gemensamt med den äldre vägsträckningen som anges på den geometriska kartan.

Vy från NO med gamla tingshuset och kyrkan.

Häradsekonomiska kartan, ca 1920.

Köinge stationssamhälle, vy mot väster.

Manbyggnaden Köinge 3:31.

Tingshuset uppfördes 1806.

Utmed Axtornavägen ligger kyrkan som uppfördes 1894-96 på platsen för den rivna medeltidskyrkan. Kyrkan är ritad av Adrian Crispin Petersson i nygotisk stil. Öster om vägen mitt emot kyrkan ligger det f d tingshuset, som tillsammans med en sidobyggnad, uppfördes 1806. Tingshuset för Faurås härad nyttjades som sådant 1806-1906. I senare tid har här funnits en textilfabrik och tingsalen fungerade då som sysal. Byggnaden är en stor länga med fasader i locklistpanel. Sidobyggnaden utnyttjades förr som häkte. F d tingshuset och textilfabriken är nu ombyggda till bostad.

Jordbruksbebyggelsen i området har i stora drag samma placering som vid laga skiftets genomförande 1847-48. Två jordbruksfastigheter ingår i området, belägna utmed Axtornavägen. De har manbyggnader av typ salsbyggnad från sekelskiftet 1900, målade i ljusa färger. Manbyggnaden på 3:31, som tillsammans med uthuset byggdes 1898, har rika snickeridetaler och rikt spröjsade verandafönster. Köinge 5:51 har en reveterad manbyggnad. Fram till 1935 fanns här ett gästgivargård.

Strategiskt placerad strax norr om den stora vägkorsningen ligger en f.d. affärsfastighet (lanthandel), numera bostadsfastighet, byggd 1914 liksom lagerbyggnaden bredvid. Den karaktäristiska byggnaden är oförändrad sedan byggnadstiden.

Utmed Ätrastigen söderut genom samhället ligger affärs- och bostadsfastigheter, småindustrier och verkstadsbyggnader med delvis bevarad ursprunglig karaktär. Bakom Lantmännens stora byggnad ligger det gamla stationshuset. Det är uppfört på 1890-talet i samband med den s k "Pyttabanans" tillkomst. Den enkla stationshustypen känns igen från bl a Ätrafors.

I den svaga stigningen västerut ligger en f d skolbyggnad från 1940-talet. Mitt emot, alldeles intill vägen, ligger ett mindre bostadshus (Köinge 5:14), troligen från slutet av 1800-talet.

Köinge kyrka är uppförd 1894-96 i nygotisk stil. Fasaderna är vitputsade med tegeldetaljer.

F d lanthandeln med lagerbyggnad vid vägkorsningen.

Köinge f d stationsbyggnad.

Den reveterade manbyggnaden på Köinge 5:51.

Bostadshus och verkstad på Köinge 5:2.

F d skolbyggnad på Köinge 6:12.

Köinge 5:6. Bostadshus och f d lanthandel.

Köinge 5:14.

Gårdarna utmed vägen norr om kyrkan.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/ uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar, vägnät och uthus bör underhållas och bevaras.

Hakestad

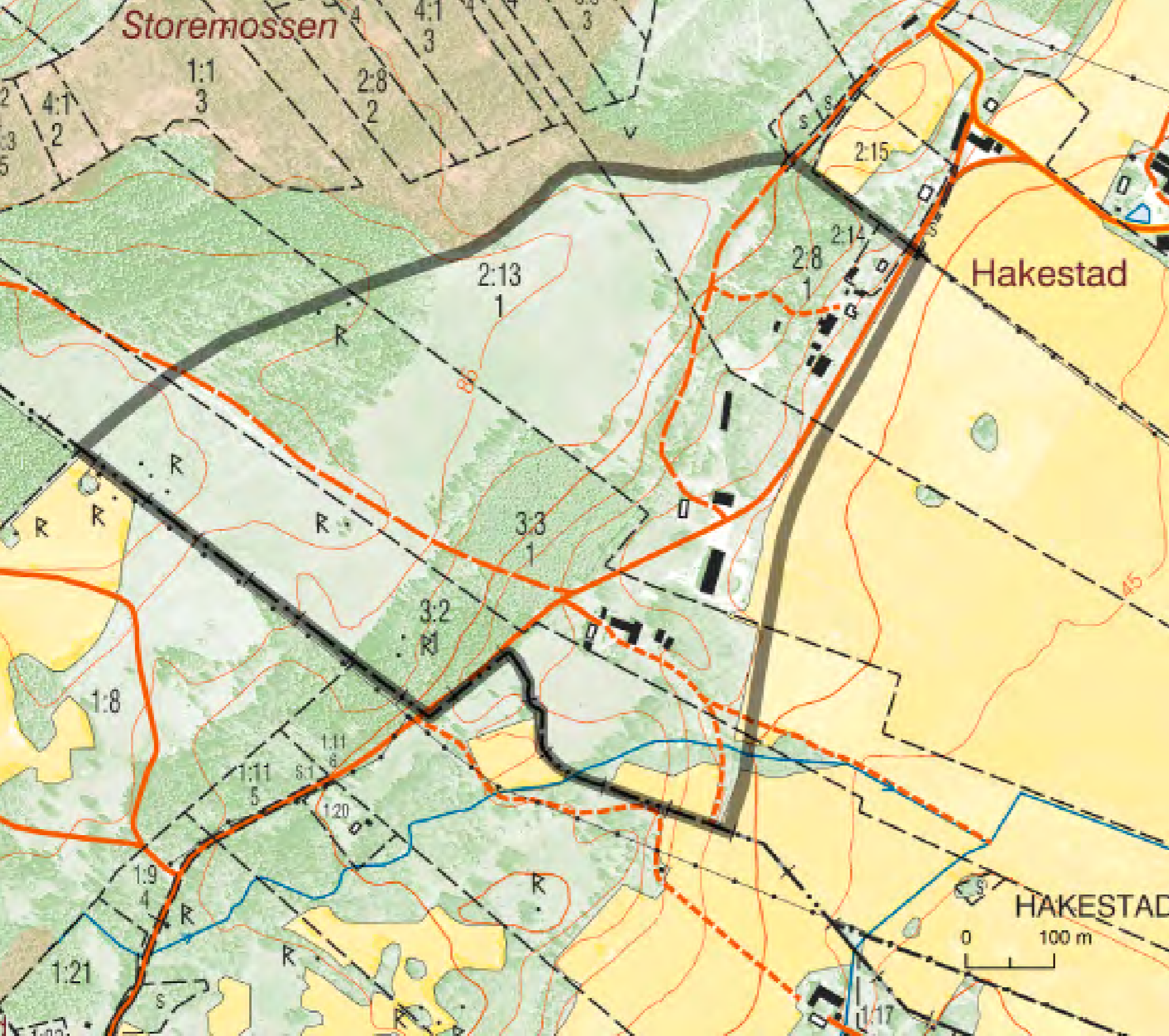
Köinge socken

Det agrara landskapet vid Hakestad och dess granne Joastorp (i Varbergs kommun) är en av länets mest värdefulla agrara miljöer, med ett stort inslag av olikåldriga strukturer som genom intensivt bete är tydligt överblickbara. Landskapet är starkt präglad av bete, bl a på en helt trädlös del av den gamla utmarken i väster. På utmarken och delar av inägorna vid Hakestad finns välbevarad förhistorisk fossil åkermark och gravar. Byn genomkorsas av den gamla landsvägen. På de tre äldre gårdstomterna finns ännu jordbruksbebyggelse.

Hakestads by omnämns i skriftliga källor redan på 1300-talets andra hälft (Hakestadha 1351). På 1600-talet fanns här tre hemman. På den äldsta kartan från år

1751 ligger de tre gårdarna utspridda i övre (västra) delen av inägorna, strax nedanför den gamla landsvägen. Den ena av gårdarna sägs vara länsmansboställe.

Stenmurar vid Hakestad 3:3.

1751 års karta över Hakestads by. De tre gårdstomterna, som markeras med röda ytor, ligger utspridda, i nära anslutning till landsvägen (den streckade linjen till vänster i bild). Dagens stora åkerfält i dalgången nedanför bebyggelsen användes på 1700-talet som äng.

Åkermarken var i mitten av 1700-talet begränsad till en ganska smal zon närmast bebyggelsen. Dagens nästan slättbygdsbetonade odlingslandskap längre ned i dalgången österut är således resultatet av senare uppodling. Området fungerar på 1751 års karta som äng, innehållande en del stubbskottsskog. Ovanför landsvägen sträcker den samfällda och delvis mycket öppna utmarken ut sig; under rubriken skog noterar lantmätaren helt kort ”aldeles ingen”.

Trots den stora uppodlingen som ägde rum i östra delen av inägorna under senare delen av 1800-talet kan flera av de äldre dragen från 1751 års karta fortfarande identifieras i landskapet vid Hakestad. Det gäller exempelvis den äldre landsvägens sträckning, som till största delen kan följas genom området. Dessutom finns fortfarande bebyggelse på de tre gamla tomterna. Gården längst i sydväst ligger idag några tiotal meter norr om 1700-talets men i stort sett på samma plats.

Bebyggelsen ligger i huvudsak samlad utmed vägen. Det är jordbruksfastigheter med manhus och ekonomibyggnader från främst 1900-tal. Hakestad 2:13 har dock en manbyggnad av typ långa med en frontespis, uppförd på 1850-talet. Gården längst i sydväst, Hakestad 3:3 och Hakestad 2:8 har båda manbyggnader uppförda på 1930-talet.

Landskapet närmast omkring bebyggelsen präglas av djurhållning och bete. Här finns även en del fossila odlingslämningar, bl a efter åkermarken i de äldre lantmäterikartorna.

Den största mängden fossilt odlingslandskap återfinns emellertid på den gamla, ganska högt belägna utmarken i väster. Det rör sig här om en stor, välbetad och helt trädlös betesmark, innehållande i första hand ett mycket stort antal röjningsrösen av sannolikt förhistoriskt ursprung. Bland rösena finns även några gravar. De fossila odlingslämningarna framstår vid en första anblick som diffusa; flacka, ålderdomliga röjningsrösen. Vid en närmare anblick upptäcker man att rösena ligger mycket tätt och att nästan hela ytan är röjd och utgör gammal åkermark. Lämningsarna fortsätter över på Joastorps mark i sydväst. Den agrara miljön vid Joastorp är extremt rik på fossil åkermark av skilda slag och förhistoriska gravar. Det rör sig här om en av de mest innehållsrika kulturmiljöerna i skogsdelen av Varbergs kommun.

Den välhävdade, trädlösa gamla utmarken vid Hakestad (och dess fortsättning vid Joastorp) hör till de agrarhistoriskt mest intressanta miljöerna i länet. Såväl de vetenskapliga som pedagogiska värdena är här mycket stora.

Ett parti av den välbetade (och steniga!) utmarken strax ovanför den gamla landsvägen.

Hakestad 3:3.

Hakestad 2:13

Det flacka röjningsröset i förgrunden är troligen förhistoriskt. Runt omkring finns hundratals likadana lämningar som visar att stora delar av den gamla utmarken vid Hakestad varit åkermark långt tillbaka i tiden.

Gränssten mellan Köinge och Sibbarps socknar.

Vy över beteslandskapet mot söder på gränsen mellan Köinge och Sibbarps socknar.

Riktlinjer

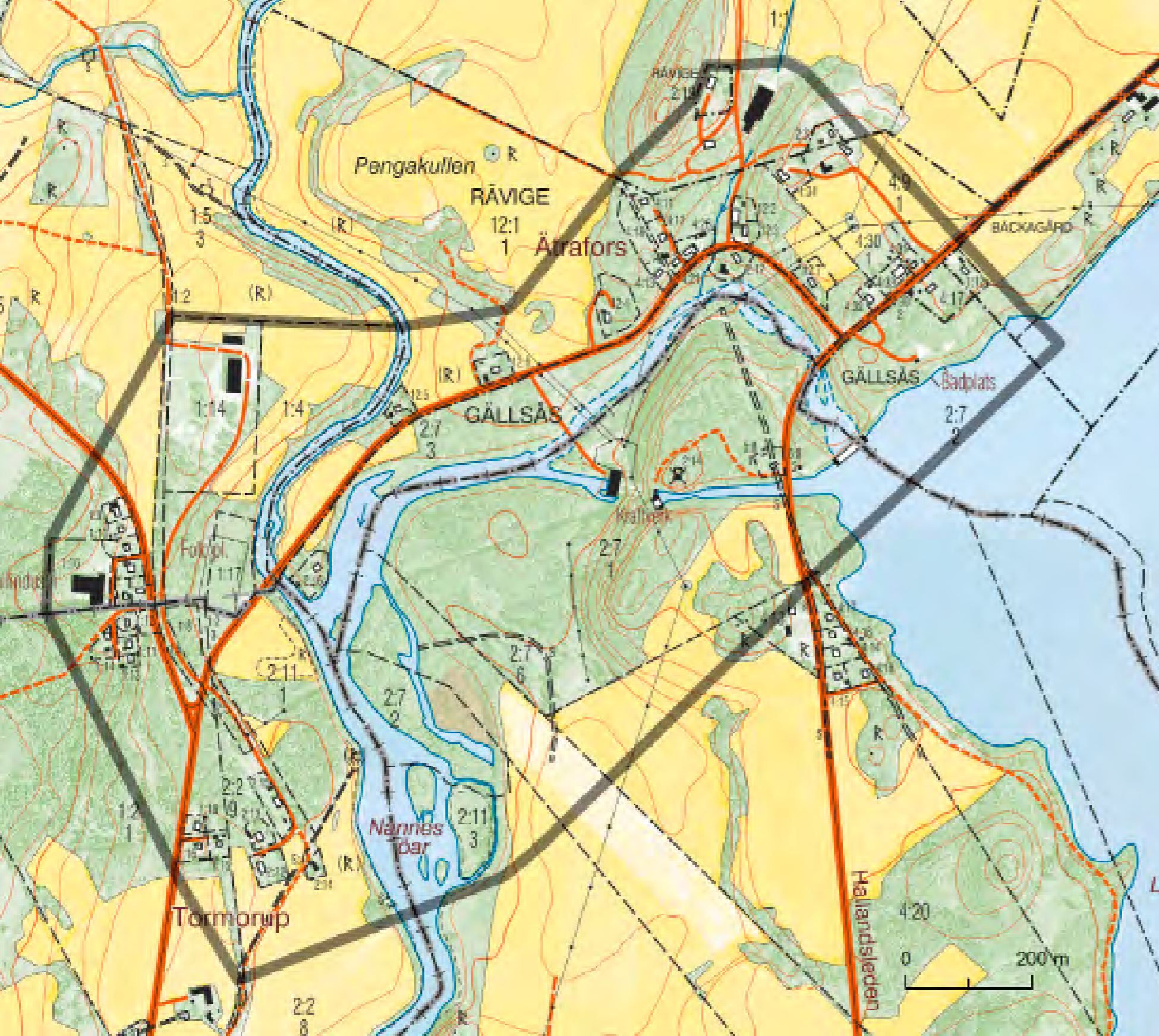
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/ uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom uthus, stenvmurar och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna särskilt öster om landsvägen en förutsättning.

Ätrafors

Okome, Askome,
Ljungby och Köinge
socknar

Ätrafors ligger i skärningspunkten mellan fyra socknar: Okome, Askome, Ljungby och Köinge. Här sammanstrålar även Ätran med Högvadsån. Samhället uppstod i samband med industrietableringar och utbyggnaden av vattenkraften under 1900-talets första årtionden. Av de storslagna planerna på ett större industrisamhälle i Hallands inland blev dock lite realiserat. Ätrafors utmärks idag av den särpräglade industri- och kraftverksmiljön med välbevarad bebyggelse såsom kraftverk, stålverk, järnvägsstation och villabebyggelse från glansdagarna under 1900-talets första hälft.

Vid 1918 års kraftverksbygge skapades den stora Ätraforsdammen uppströms. Nedströms togs fallhöjden 15 meter tillvara.

Häradsekonomska kartan ca 1920, efter det att den stora dammen tillkommit.

Vid Ätrafors finns en av Ätrans mäktigaste forsar och här har vattenkraften utnyttjats sedan länge. Industriepoken startade runt 1890 då en trämassfabrik etablerades. Under några intensiva år växte ett litet fabriksamhälle upp. 1894 kom järnvägen samt en järnvägsstation på ”Pyttebanan” och fabriksprodukterna trämassa och papp började transporteras med godståg. Den första fabriksepoken blev kortvarig. Efter att fabriken totalförstörts i en brand 1905 återhämtade sig aldrig verksamheten och driften lades ned.

Fallet stod därefter orört fram till första världskriget då en ny industrietablering skedde. 1917 byggde Héroults Elektriska Stål ett elektriskt smältverk och ferrolegeringsverk väster om Högvadsån, intill järnvägsspåret. Ett nytt kraftverk byggdes

för att leverera ström. Inte heller denna satsning lyckades utan stålverket gick i konkurs redan 1920, sedan krigstidens efterfrågan på stål rasat. Kvar av denna etablering finns idag en stor smältverksbyggnad (Axtorna 1:14) och kraftverksbyggnaden med bostadshus nere vid Ätran samt inte minst den fem kilometer långa dammsjön – Ätraforsdammen.

Tillverkningen i smältverket byggde på fransmannen Paul Héroults uppfinning 1900 av en typ av elektriska ljusbågnar.

Redan 1924 ansågs Héroults kraftverk ha tjänat ut och Yngeredsfors Kraft AB, som då köpte kraftverket, påbörjade ett nytt större bygge en bit uppströms. Det nuvarande verket invigdes sex år senare – 1930. Den imponerande kraftverksbygg-

Sedan järnvägen kom började ny bebyggelse successivt förläggas väster om Ätran.

Järnvägsstationen från 1894.

Rävige 4:12.

Tormorup 2:13, "Torslund"

Tormorup 1:14, "Backstugan"

Magård 1:1.

Rävige 12:6.

1918 års kraftverk, Héroults kraftverk, levererade ström till 1947 då maskineriet flyttades över till det nya kraftverket

Askome 5:8. Torpstuga vid Ätraforsdammen.

naden i 20-tals klassicism är ritad av Erik Hahr, känd för sina kraftverks- och industribyggnader, bl a för ASEA i Västerås där han länge var stadsarkitekt.

Bebyggelsen i Ätrafors är utspridd. Intill det gamla kraftverket ligger delar av samhällets äldre bebyggelse. Där finns delvis välbevarade trähus av mer traditionellt slag, uppförda under senare delen av 1800-talet. I västra delen av samhället ligger några tidstypiska bostadshus av villatyp från början av 1900-talet med fasader i puts respektive trä. De är uppförda i anslutning till järnvägen såsom början till ett större stationssamhälle. De har tidstypiska romantiserande namn såsom "Backstugan", "Ätraberg" och "Torslund".

Det nya kraftverket nedströms utnyttjar en fallhöjd på 24 meter. Maskinhuset fick en mycket påkostad utformning både ut- och invändigt.

Smältverksbyggnad uppförd 1917-18 för AB Héroults Elektriska Stål. Stålvirket gick i konkurs redan 1920. Byggnaden är en tydlig symbol för den avbrutna samhällsutvecklingen i Ätrafors.

Den äldre bebyggelsen utmed vägen norr om det gamla kraftverket. Här låg den pappersmassfabrik som brann ned 1905.

Riktlinjer

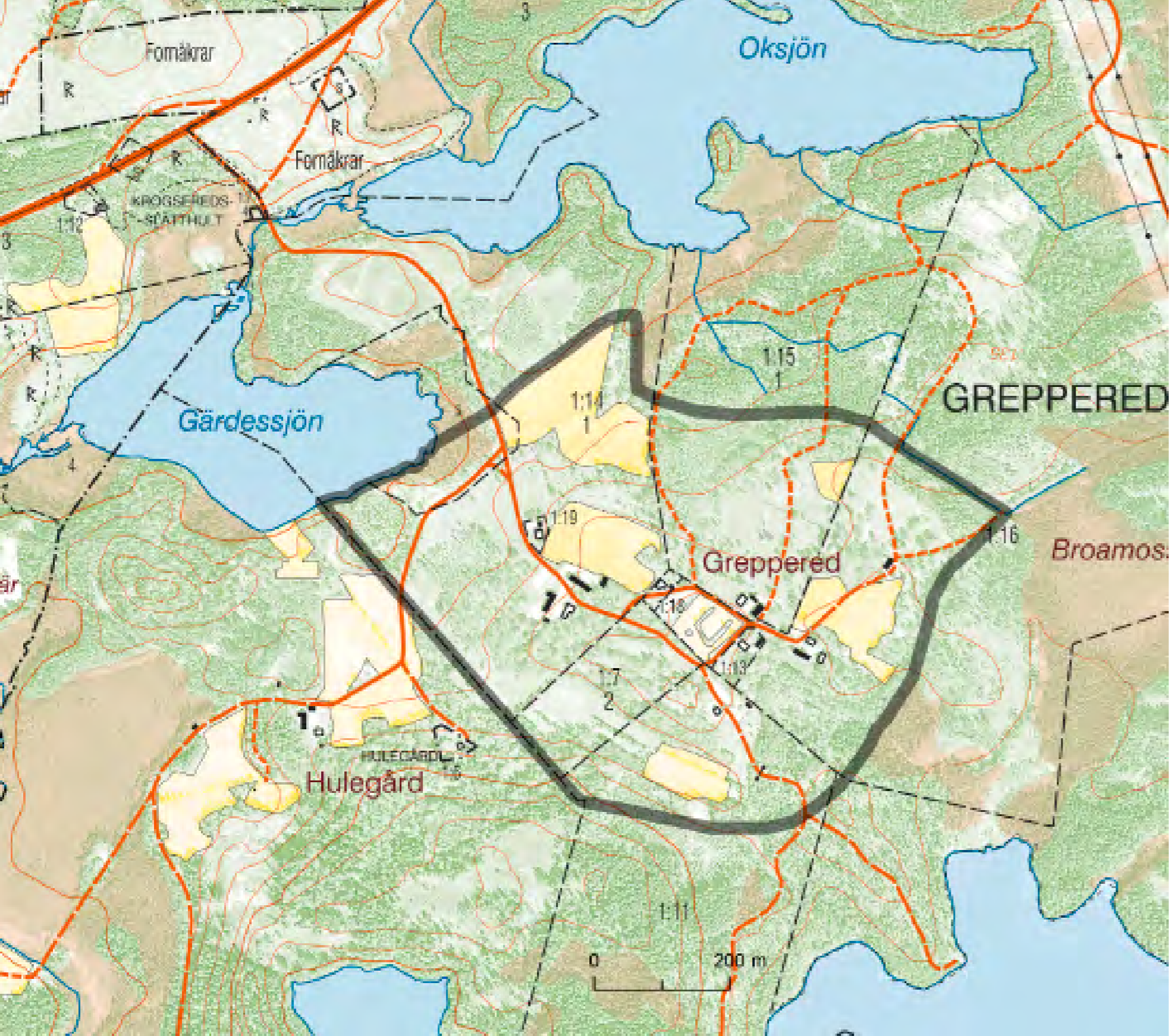
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Ny bebyggelse bör genom placering, skala, proportioner och material ansluta till den äldre bebyggelsen.
- Karaktärskapande element såsom kraftverksdamm, stenmurar, äldre vägnät, uthus mm bör vårdas och bevaras.

Greppered

Krogsereds socken

Vid Greppered i gränstrakterna till Hylte kommun finns en ovanligt stor, välbevarad och innehållsrik inägomark, med stora mängder fossilt odlingslandskap från olika perioder. Lämningsarna ligger väl exponerade i det av intensivt bete präglade landskapet. Greppered är ett representativt exempel på den långa och komplicerade odlingshistoria som delar av den halländska skogsbygden uppvisar. Bland de fossila formerna framträder bandparceller från tidig medeltid särskilt tydligt. I området finns mycket lövskog.

Välbevarade fossila bandparceller i norra delen av området. I bilden löper minst fyra parallella stensträngar och terrasskanter från vänster till höger. Odlingstorna innehåller här mycket sten och block, vilket visar att den senaste brukningen ligger långt tillbaka i tiden.

Laga skifteskartan över Greppered från år 1875. I nedre delen av bilden syns bebyggelsen (gult). Flera av åkrarna närmast bebyggelsen är långsmala – en rest av markplaneringen under tidig medeltid. De smala åkrarna längre ut på inägorna är nyodlingar på fuktig mark.

Greppered ligger i Krogsereds socken, i östra delen av kommunen. Det äldsta skriftliga dokumentet som omnämner gården är från senmedeltid, år 1477 (Greparod). Som på många andra ställen i den halländska skogsbygden upptas endast ett enstaka hemman i de äldsta skattelängderna från 1500- och 1600-talen. Namnet antas innehålla mansnamnet Grepe och det i ortnamn vanliga -red, i betydelsen ”röjning”.

Greppered ligger i ett område, några kilometer sydväst om Krogsered, som är synnerligen rikt på äldre odlingslämningar. Av någon anledning finns här ovanligt stora och välbevarade områden med bandparcellerad åkermark, en struktur som går tillbaka till tidig medeltid. Kring Yered och Årnakulla, belägna nära Greppered, finns några av länets största områden med sådana lämningar; det rör sig här om tiotals hektar. Förekomsten av bandparceller visar att området i hög grad berördes av den expansiva tidigmedeltida utvecklingen och att (troligen) mindre bybildningar fanns i området vid denna tidpunkt.

I Greppered dominerar bandparcellerna också stora delar av den gamla inägomarken. Särskilt framträdande är de i södra och västra delen av området. I de mycket välbetade, öppna betesmarkerna i väster finns ett stort antal parallella stensträngar

och terrasskanter. Den stora mängden sten och block på själva åkerytorna mellan parcellbegränsningarna visar att marken inte har odlats på mycket länge, kanske rent av inte sedan medeltiden! Det aktuella området är inte heller odlat på någon av de äldre kartorna. Ytan upptas även i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹

I söder och öster finns stora delar av åkerstrukturen på laga skifteskartan kvar. Här kan man vandra med 1875 års karta i handen och ännu orientera sig i detalj bland odlingsrösen och andra lämningar. På fuktiga ytor löper öppna diken som tillkom under den agrara revolutionen på 1800-talet, när delar av den tidigare ängen upparbetades till åker. Längs kanten mot den omgivande skogsmarken löper bitvis stenmurar i den gamla inägo gränsen. På ett par ställen finns rester efter äldre fågator.

Som helhet är alltså detta, avseende äldre odlingsspår, en synnerligen rik gammal inägomark. Det intensiva betet över stora ytor bidrar starkt till att framhäva olikåldriga strukturer, vilka här ovanligt väl illustrerar den långa odlingshistoria som kännetecknar delar av den halländska skogsbygden. Lämningarna vid Greppered har ett stort såväl vetenskapligt som pedagogiskt värde. Miljön i området inramas av stora mängder lövskog, innehåll-

Ortofotobild över Greppereds gamla inägomark. På flera ställen i bilden, bl a i den öppna betesmarken i nordväst, framträder de gamla bandparcellerna tydligt.

¹ Objekt 449-NXM

Greppereds hembygdsgård.

Greppered 1:16 har ett nybyggt bostadshus i traditionell stil.

lande flera gamla träd, däribland hamlade sådana.

Huvuddelen av jordbruksbebyggelsen i området ligger fortfarande på de gamla tomterna i öster. Bebyggelsen har genomgått relativt stora förändringar under de senaste decennierna men ett par fastigheter har välbevarad traditionell bebyggelse.

Greppered 1:13 utgör en välbevarad gårdsmiljö från sekelskiftet 1900. Den består av en manbyggnad och ett uthus i vinkel. Manbyggnaden är ett dubbelradhus uppfört 1905. Runt tomten löper en stenmur. Gården skänktes till hembygdsföreningen 1958 av dåvarande Ätrons kommun och har renoverats i tidstypisk stil.

Strax intill ligger Greppered 1:16 med två bostadshus och en ekonomibygnad. Det ena bostadshuset är nybyggt i äldre stil och ett bra exempel på hur man kan anpassa en ny byggnad till traditionell agrar bebyggelse. Huset är uppfört som en typisk dubbelkammarsstuga, en relativt vanlig byggnadstyp i östra delarna av kommunen.

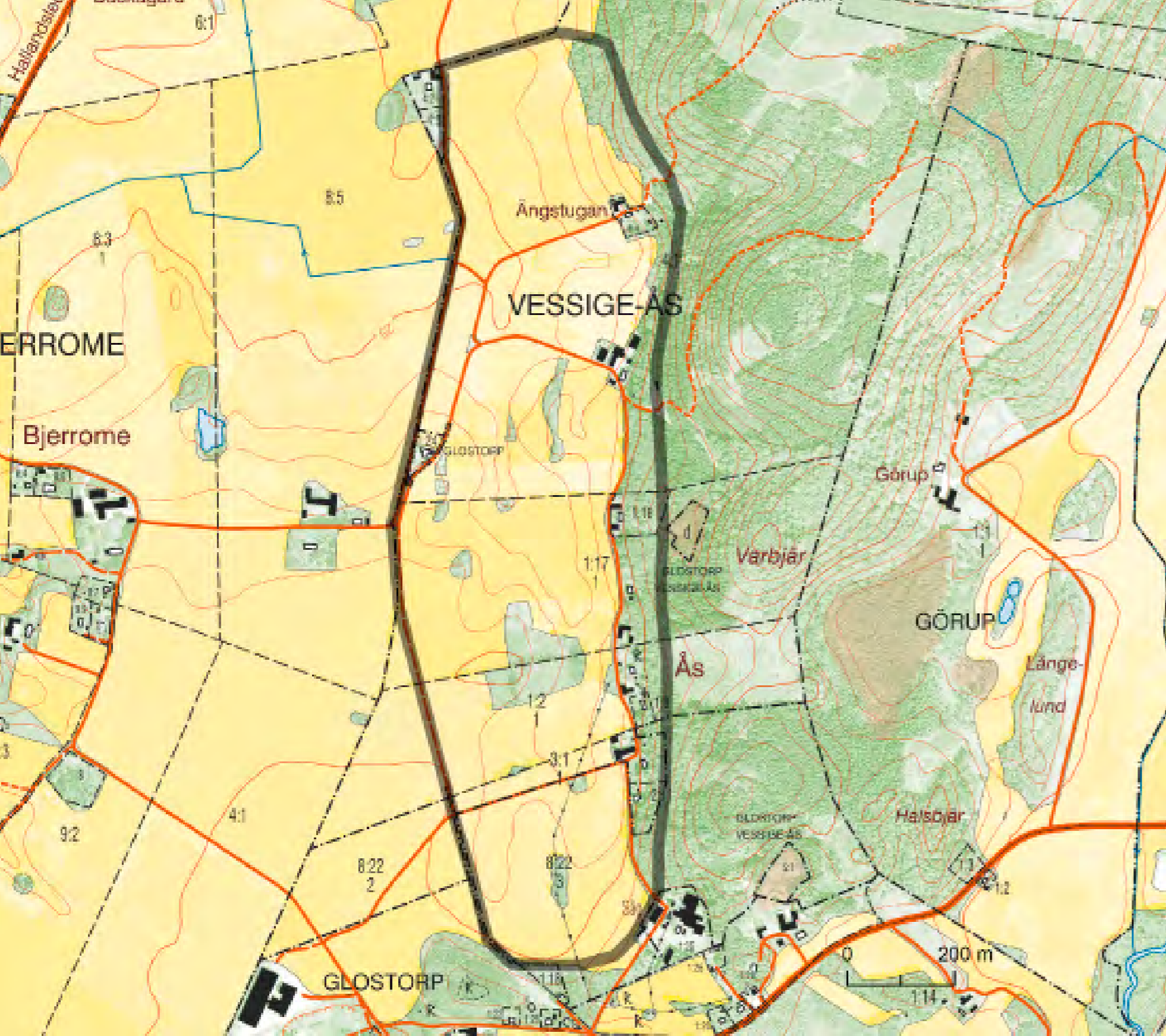
Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning. Ny bebyggelse bör helt undvikas utanför det äldsta tomtområdet i öster.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenmurar och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.
- För att behålla den gamla inägomarkens karaktär är fortsatt beteshävd en förutsättning.

Ås

Vessige socken

Bebyggelsen vid Ås ligger på karakteristiskt vis tätt intill bergssidan i östra kanten av Ätrons breda dalgång. Flera av gårdarna ligger kvar på de äldsta tomterna och bebyggelsen har fortfarande tydlig jordbrukskaraktär. Mellan husen och berget finns flera små lyckor med stenvmurar runtomkring och en del mindre betesmarker. Vid en av gårdarna finns en välbevarad maltkölna. Det omgivande odlingslandskapet är mycket vackert och starkt präglat av den varierade naturgeografien med bl a raviner och stora höjdskillnader.

Laga skifteskarta från 1852

Den lilla byn Ås är belagd i flera medeltida dokument, de äldsta redan från mitten av 1300-talet. Namnet är då Undeasä (1333-67) respektive Underaase (1472). Förleden i dessa namnskrivningar är ordet under i betydelsen ”vid foten av”, som syftar på bebyggelsens läge omedelbart intill en markant höjdsträckning i öster. Ås upptas med två gårdar i 1600-talets jordeböcker.

De äldsta namnformerna för Ås beskriver väl bebyggelsens lokalisering intill det höga Varbjär. Den branta bergsformationen utgör här östlig gräns för det öppna odlingslandskapet i Årans dalgång. Gårdarna i Ås uppträder på rad längs en slingrig väg utmed bergets fot. Det rör sig här nästan helt om jordbruksbebyggelse, delvis med välbevarade man- och ekonomibyggnader från 1800- och 1900-talen. Den agrara karaktären förstärks av de ovanligt många, rödfärgade ekonomibyggnaderna.

Ängstugan (Vessige-Ås 4:1) Innan renovering.

Den ganska tätt liggande bebyggelsen i söder sammanfaller med flera gårdstomter på den äldsta kartan från år 1788. De glesare liggande gårdarna i norr tillkom efter laga skiftet på 1850-talet. Namnet Ängstugan längst norrut avspeglar den äldre markanvändningen i den här delen av inägorna. På flera ställen finns en småskalig struktur med stenmurar, lyckor, betesmarker och små fossila åkrar kvar i det trånga utrymmet mellan bebyggelsen och berget. Västräckningen längs gränsen mot Bjerrome i nordväst finns med redan på 1700-talskartan.

Ängstugan (Vessige-Ås 4:1) i norra delen av området. Bostadshuset har nyligen renoverats. Det var tidigare rödfärgat.

Den gamla malkölnan (Ås 1:2) har restaurerats och skyltats genom Ekomuseum nedre Ätradalen.

Ekonomibyggnad med brygghus och genomgående port.

Det intilliggande odlingslandskapet i väster är mycket öppet och har hög uppodlingsgrad. En bitvis mycket säregen topografi, med stora höjdskillnader, ett flertal impediment och ravinbildningar ger emellertid en känsla av småskalighet och variation. Från norr sträcker sig en markerad dalgång in på de gamla inägorna. Landskapet är som helhet välhävdad och mycket vackert. På flera ställen genomkorsas dalgången av stenmurar i laga skiftets gränslinjer.

Vid en av de gamla gårdstomterna i söder finns en välbevarad malkölna samt en svärdslipningssten.¹ Kölnan är ett av besöksobjekten inom Ekomuseum Nedre Ätradalen. På höjden i väster finns en misstänkt överodlad gravhög.²

1 Nr 170 och 171 i FMIS, Vessige sn
2 Nr 72

Gården Vessige-Ås 1:16 vid Varbjärets fot. Hallandslängan från 1863 flankeras av två ekonomibyggnader från samma tid. Den fina gårdsmiljön kompletteras av vårdträdet mitt på gårdstunet.

Riktlinjer

- För att hela den överblickbara strukturen med bebyggelse, öppet odlingslandskap, vägar och gränslinjer ska bevaras bör ny bebyggelse endast tillkomma i mycket begränsad omfattning i anslutning till den befintliga bebyggelsen intill berget i öster. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom uthus, stenmurar och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.

Sjönevad

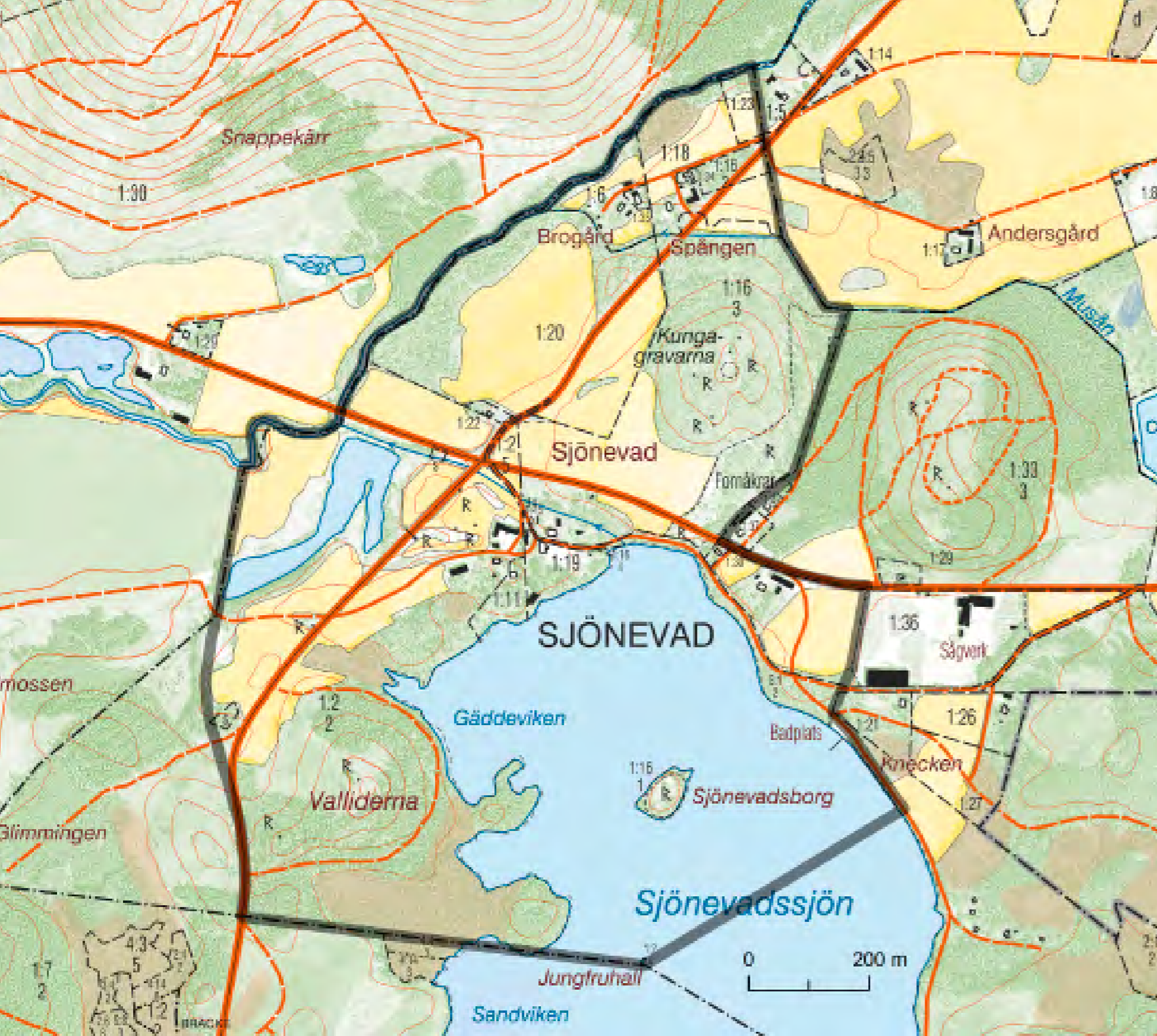
Vessige socken

Sjönevad är en välkänd knutpunkt och samlingsplats med medeltida marknadstraditioner. Här finns välbevarad karaktärsbebyggelse, med gästgiveri, f d tingshus och lanthandel, kring en gammal vägkorsning. Den medeltida borgruinen och de monumentala gravarna från brons- och järnåldern antyder att Sjönevad, som central plats, kan ha en bakgrund i förhistorien. Sjönevad har ett högt symbolvärde för hallänningen.

Området ligger omedelbart norr om Sjönevadssjön, där den gamla landsvägen mot inlandet, "Boråsvägen", korsar en gammal vägsträckning från Falkenberg mot Torup. Kulturmiljön innehåller gästgiveri, f d tingshus och lanthandel, marknadsplats, medeltida borganlägg-

ning, ett delvis välbevarat äldre vägnät, förhistoriska gravar etc. Platsen hyste under tidig medeltid ett kungalev, d v s en kunglig förvaltningsgård. Sjönevads marknadstraditioner går tillbaka ända till 1200-talet. En marknad hålls här ännu i augusti varje år.

Sjönevad. Th gästgiveriet med uthus och magasin tv. I fonden den f d lanthandelsbyggnaden.

Laga skiftes-
karta från
1832.

Brogården.

Naturlandskapet är kuperat, med flera stora höjdparter på omgivande f d utmarker. Odlingsmiljön är öppen och har modern prägel. En viss småskalighet i öster och större åkerfält i väster påminner om stukturen i äldre kartor. På höjden med "Kungsgravarna" växer lövskog. Den huvudsakliga bebyggelsen är naturskönt belägen mellan vägarna och strandkanten.

Gästgivaregården (Sjönevad 1:19) med liggande panel och karaktäristisk frontespis är uppförd av timmer 1847. I denna byggnad har gästgiveri bedrivits sedan 1852. Till gästgiveriet hör en avlång, T-formad magasinsbyggnad. Ned mot sjön ligger en dansbana från 1960.

Gästgivargården är känd på platsen sedan 1770-talet, omtalad i Georg Birrmans "Vägvisare...". Vid skjutslinjen Halmstad-Mårdaklev utgick 149 skjut-sar härifrån år 1875. Trogna kunder på gästgiveriet har bygdens stora personligheter August Bondeson och Severin Nilson varit. Bondeson kallar Sjönevads gästgivargård för "min ungdoms paradys". Det var gästgivaren som lärde honom spela fiol och härifrån stammar många av hans bästa historier.

"Nu ha vi det gamla, roliga Sjönevad mitt för oss. Det är då den grannaste plätt på hela guds gröna jord. Titta bara, hur sjön ligger där och rycker i lysningen. Och där är ön med den gamle kungaborgen. Och vart en ser, så har en berg och boke och fure i utkanten. Men det är inte värt att bli stående här och vidundra sig; vi få allt följa med strömmen, fast en trampar i till högt på smalbenet och det säger smack, för var gång en drar upp foten. Här äro gästgivaregårdarna: Päärs stora, halvtomma länga med hundratals fönsterrutor och tegel på taket och Nygrens med en gavel på framsidan. Och där oppe ligger Backen med vedhyddan och päreträdet. Men mitt i byn skall kyrka stå, och så gör den här med, för brännvinsköllaren ligger mitt emellan längorna. Och så har vi marknadsborna och stånden.

Här tar Sven-Pottemakare just emot handsöl. Det blir jämnt, som mor

skickade med mig, sex styver till en lergök.

- Där håller Halmstads bokbindare på med fästa opp granna konterfej på de gistna bodväggarna. Hyllorna är allt fullsatta med psalmböcker, katekeser och bibliskor; och den stora röda och guldförgyllta boken viftar utanför på sin stång."

Ur Marknadsgubbar på Sjönevad.
August Bondeson 1881.

Amiralsvillan (Sjönevad 1:16) i nordost från 1847 tjänade under kort tid som tingshus. Den var därefter gästgiveri till 1852 och sedan enbart bostadshus. Byggnaden har kortats av varvid ena halvan flyttades till Falkenberg. Norr om denna ligger Sjönevad 1:15, en ståtlig s k salsbyggnad från 1890-talet som har bl a inrymt en lanthandel.

Dagens vägar löper i hög grad i äldre sträckningar. Övergivna men välbevarade rester av den gamla "Boråsvägen" finns vid marknadsplatsen samt längst i norr. Längs den nya vägen väster om marknadsplatsen står ett fundament till en milstolpe, som dock måste ha flyttats. I norr gjorde vägen tidigare en sväng och passerade över Musån och intill bebyggelsen vid Brogård. Den välbevarade manbyggnaden här (Sjönevad 1:6) är från slutet av 1800-talet.

Amiralsvillan.

Gästgiveriet.

F d lanthandel.

Spår av den gamla vägen (vid björken) väster om marknadsplatsen.

I området finns flera fina fornlämningar. ”Kungsgravarna” i norr består bl a av ett röse som mäter hela 27 meter i diameter. På marknadsplatsen finns två domarringar, med 7 respektive 14 stenar. Flera välbevarade områden med fossilt odlingslandskap är också bevarade, bl a bandparceller från tidig medeltid.

På en liten ö i Sjönevadssjön ligger Sjönevadsborg, omnämnd redan i Kung Valdemars Jordebog från första hälften av 1200-talet. Den nämns i samband med kungalevet i Sjönevad. Borgens yttre och inre vallanläggningar omfattar praktiskt taget hela ön. Anläggningen grävdes ut delvis 1953 och 2002–2003. Vid den första undersökningen daterades borgen till omkring år 1000 e Kr. Den senaste grävningen gav inga säkra belegg för en datering före 1200, däremot påträffades spår av järnhantering och ett förrådshus i förborgen.

Klassisk skylt!

Gästgiveriet och Amiralsvillan. Vy från öster.

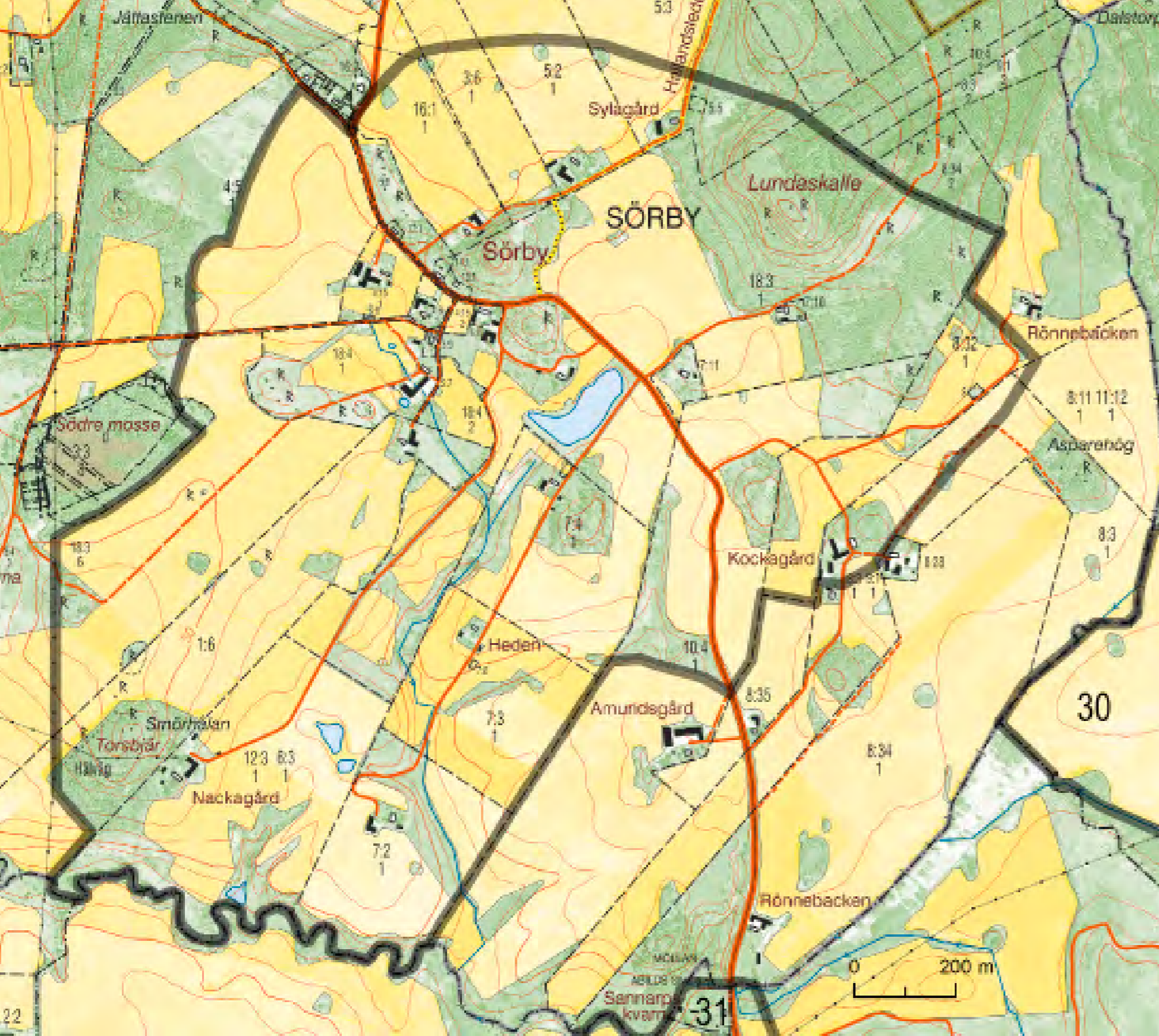
Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Äldre vägsträckningar bevaras.

Sörby

Vessige socken

Sörby ligger i de vackert böljande trakterna mellan Årstad och Vessigebro. I det uppodlade ravinlandskapet norr om Sannarpsån, bland karakteristiska, lövskogklädda kullar finns välbevarade gårdar och en delvis bevarad bystruktur från tiden före 1800-talets laga skifte. I det omgivande odlingslandskapet finns åtskilliga förhistoriska gravar typiska för mellersta Halland, fossila odlingslämningar, fina betesmarker och gamla vägar.

Vy åt öster med den gamla gårdstomten vid byvägen samt Hovgårdarna (Sörby 4:6 och 4:5).

Nackagårds manbyggnad är en typisk hallandslänga eller långloftsstuga. Den uppfördes runt 1800 och är det äldsta bevarade bostadshuset i byn.

Nackagård (Sörby 12:3). Manbyggnaden är från 1857 och varsamt renoverad under senare år.

Sörby är belagt flera gånger i senmedeltida skriftliga källor, första gången år 1419 (Sorby). Det rör sig här om en relativt stor by; i de äldsta svenska jordeböckerna från 1600-talet består den av inte mindre än 12 gårdar. På storskifteskartan från år 1789 uppträder gårdarna, på typiskt halländskt vis, utspridda. En tydlig klunga finns dock på platsen för dagens bykärna. Flera av tomterna i sydväst försvann under 1800-talet och är idag obebyggda. Åkerarealen var vid tiden för storskiftet ännu ganska liten och inägorna omfattade en relativt begränsad yta sydväst och nordost om den nuvarande bybebyggelsen.

Dagens odlingslandskap vid Sörby har delvis slättbygdens karaktär, med vidsträckt åkerfält. Den omväxlande naturgeografin, ett ganska stort inslag av naturbetesmarker och de synliga kulturhistoriska spåren konstituerar dock en variationsrik miljö och en tilltalande landskapsbild. Den samlade bebyggelsen intill gamla landsvägen inramas av flera lövskogsbevuxna kullar som är tydligt karaktärsskapande. Särskilt framträdande är höjden omedelbart norr om bykärnan och vägen men även högsta höjden Lundaskalle ett stycke längre norrut är tydligt i blickfånget. I flera av betesmarkerna finns välbevarade fossila odlingsspår, exempelvis väster om byn och längs vägen mot Rönnebacken i öster.

Byn genomkorsas av ett litet biflöde till Sannarpsån som i söder rinner genom kuperade åker- och hagmarker. Det sistnämnda området, som ligger på gammal utmark, innehåller flera markerade raviner. Där vägen ned mot Nackagård korsar bäcken, löper en stenmur i den gamla inägo gränsen.

Bland betesmarkerna märks tre särskilt värdefulla ytor som uppmärksammas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹

Bebyggelsens tyngdpunkt ligger vid vägen i norr där flera av gårdarna ligger kvar på ursprunglig plats. Byn har här en ålderdomlig karaktär av närmast klungby. I samband med laga skiftet (1831-32 och 1846-60) och hemmansklyvningar flyttades gårdar ut från byn, i huvudsak mot söder, som t ex Nackagård.

Gårdarna var före 1800-talets mitt genomgående kringbyggda, men från tiden för utskiftningen och framåt har manhusen skilts från ekonomibyggnaderna. Av byggnader från tiden före laga skiftet finns inte många kvar. De har ersatts med nybyggnation på den ursprungliga platsen eller uppförts på ny plats efter utskifte. Flera av manbyggnaderna är längor, med de traditionella måtten, som rödmåls eller fått en ljus färgsättning.

Byvägen går där den alltid gjort.

Sörby 7:10. Gården uppfördes på platsen 1858. Manbyggnaden förlängdes med vinkelbyggnad 1970.

Sörby inägo gräns

Nackagård (Sörby 6:4) ligger kvar på samma plats sedan åtminstone 1700-talet.

Hovgård (Sörby 4:6) ligger i bykärnan och tillhör de äldsta gårdarna i byn. Manhuset är en tidstypisk och väl underhållen hallandslänga från mitten av 1800-talet. Närmast landsvägen, vid en av kullarna, ligger Nackagård (Sörby 6:4) med en välbevarad gårdsmiljö. Manhuset är uppfört omkring 1800 och ett magasin/brygghus samt en f d lada/loge 1850. Gårdsnamnet är känt sedan 1435 och gården tillhörde dem som inte utskiftades under 1800-talet. Till befintliga gårdar som ej utskiftats hör även Lundsgård (Sörby 18:3) på andra sidan av kullen och dess namne i söder (Sörby 7:4) samt Toras (Sörby 18:4) och Skattagård (Sörby 1:6) i södra delen av gamla byvägen.

Ladugård och lada vid Skattagård.

Sylagård (Sörby 5:2). Manbyggnad.

Sylagård (Sörby 5:2). Ladugård.

Stenmur utmed bygatan vid Hovgård.

Ravinlandskap i söder.

En bit söder om bykärnan ligger en andra Nackagård (Sörby 12:3). Denna flyttades ut från sitt läge intill tvillinggården i bykärnan genom en hemmansklyvning 1856-57. Den välbevarade manbyggnaden uppfördes 1857. Här finns även flera välbevarade ekonomibyggnader från slutet av 1800- och början av 1900-talen samt en imponerande åldrig ek på gårdsplanen. Sylagård (Sörby 5:2) ligger i ett utflyttarläge norr om bykärnan. Manhuset, en framkammarsstuga, är troligen från mitten av 1800-talet, ladugården från 1930-talet. Vid skogskanten öster om byn ligger Sörby 7:10 med manhus och uthus från 1858. Kockagård söder härom är en välbevarad gårdsmiljö från slutet av 1800-talet. Manbyggnaden vid foten av en ekbacke är ett dubbelradhus med hög stenfot uppfört 1887, den vinkelbyggda ekonomilängan 20 år tidigare.

Kockagårds manbyggnad står idag obebodd.

Den f d byskolan norr om vägen. Sörby 14:1.

Nackagård (Sörby 12:3).

Hovgård (Sörby 4:6), en fint renoverad manbyggnad – en hallandslänga med framkammerplan från ca 1850.

Vy mot öster från Nackagård (Sörby 12:3).

Inom bymiljön, norr om landsvägen finns en f d skola, ursprungligen uppförd på 1870-talet. Byggnaden är sedan länge ombyggd till bostadsfastighet (Sörby 14:1).

Landskapet vid Sörby innehåller ett stort antal synliga fornlämningar; särskilt framträdande är de många gravarna i form av högar och stensättningar. De uppträder oftast ensamliggande eller i små grupper. Vid höjden Torsbjär i sydväst och strax söder om bykärnan finns även ett par mindre gravfält.² Bland de synliga kulturspårerna märks, som redan nämnts, också fossila odlingslämningar av skilda slag.

Nackagård (Sörby 12:3).

Riktlinjer

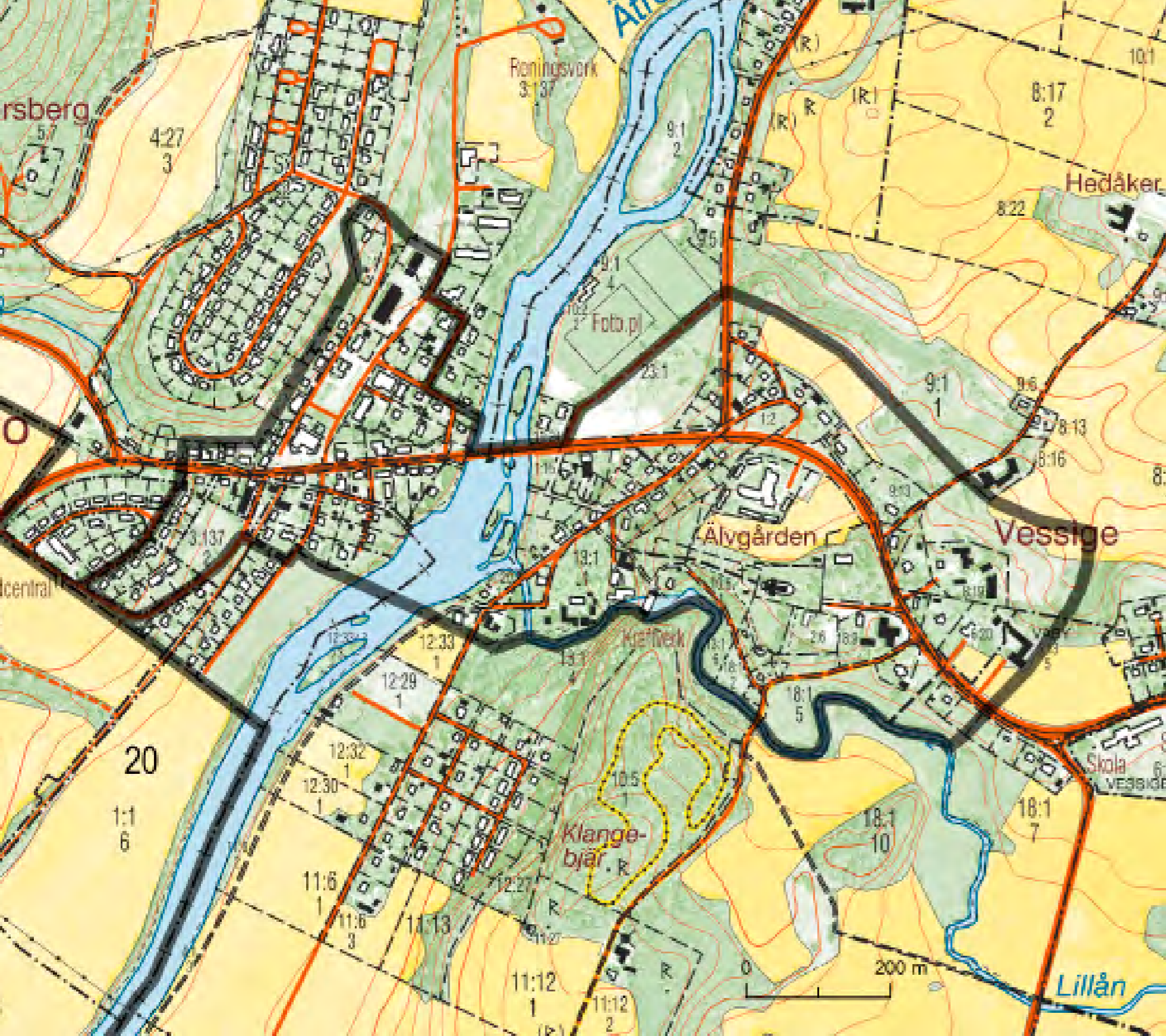
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning i anslutning till den befintliga bebyggelsen på enstaka tomter eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom vägnät, stenmurar och märkegravar mm bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.

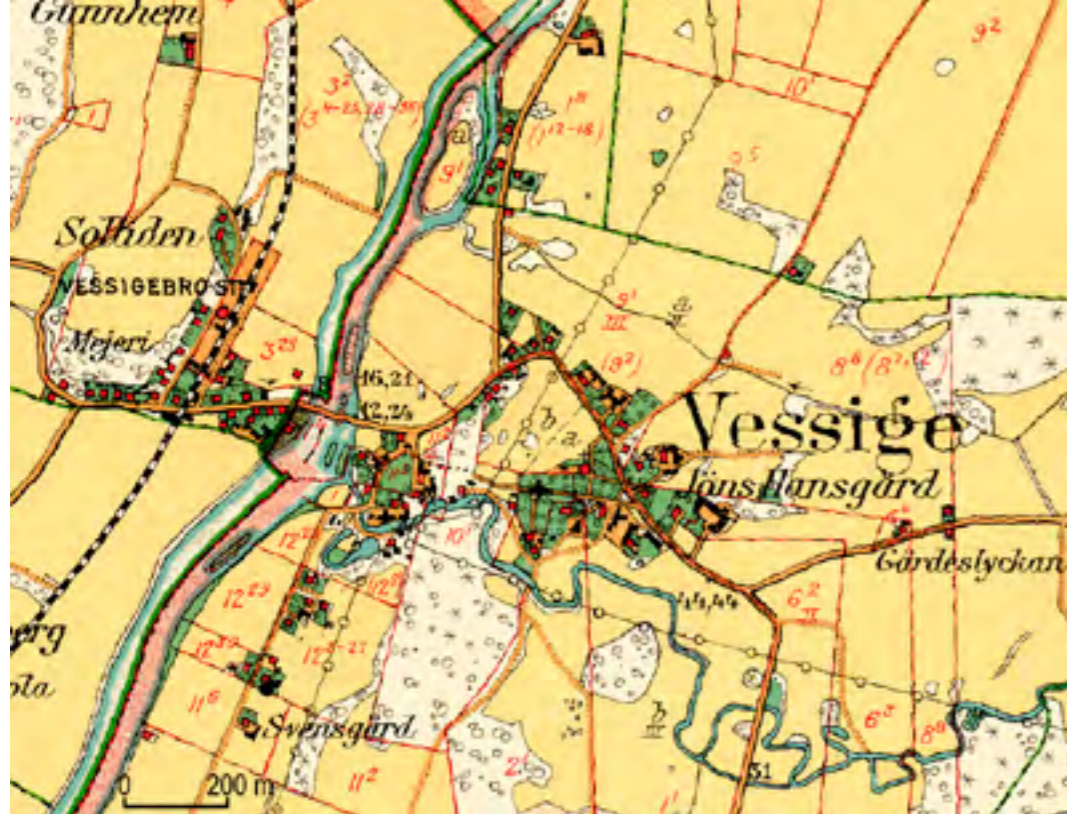
Vessigebro

Vessige och Alfshögs socken

Vessigebro har sina rötter i ett gammalt vadställe över Ätran. Bebyggelsen är mångfacetterad och från olika perioder. Här finns den gamla kyrkbyn med agrar prägel, den intressanta kvarnmiljön vid Lillån samt bebyggelsen väster om Ätran, vilken speglar stations-samhällets framväxt under 1900-talet med typiska centrumfunktioner såsom stationshus, mejeri, brandstation, hotell och affärer.

Det gamla brofästet på västra sidan av Ätran.

Vessigebro och Vessige ca 1920. Notera de fortfarande sinsemellan avgränsade delarna; kyrkbyn, kvarnbyn vid Lillån och stationsområdet på Alfshögssidan.

Samhället, som är ett av de större i Falkenbergs kommun, delas av Ätran. På östra sidan ligger Vessige gamla socken-centrum. Marken lutar kraftigt från Ätran och upp till kyrkan, där den planar ut och övergår i ett åkerlandskap. Nere vid Ätran ligger kvarn- och industrimiljön vid Lillån. På västra sidan, som tillhör Alfshögs socken, ligger stations- och villasamhället i en svag lutning ned mot ån. Vessigebro var tidigt centrum för handeln med främst jordbruksprodukter i denna del av Ätrådalen.

Vessige är omnämnt i källorna första gången 1348 ("Vaesöghe"). Den nuvarande kyrkan är vitputsad och byggdes 1859 efter ritningar av Fredrik Wilhelm Scholander. Den medeltida kyrkan låg på samma plats och revs i samband med uppförandet av nya kyrkan där sten från medeltidskyrkan återanvändes. Endast ett fåtal inventarier från medeltidskyrkan har bevarats, bl a dopfunten. Invid kyrkan ligger prästgården från 1770-talet med stomme av timmer. Vid kyrkan ligger även klockaregården (Vessige 2:16), vars äldsta delar härrör från 1600-talet. Intill denna ligger prästlönebostället med bostadshus byggt 1894. Öster om väg nr 700 ligger "Fågelboet",

Kyrkan uppfördes 1859.

Kärreberg 3:73, f d hotell.

Bostadshus vid Allégatan. Kärreberg 3:29.

F d församlingshem uppfört som konfirmationslokal. Idag privatbostad. (Vessige 26:1).

Prästgården är från 1770-talet.

F d prästlönebostället. Avstyckad manbyggnad.

Ekonomibyggnad till prästlönebostället. (Vessige 18:9).

Allégatan med stationshuset i fonden. Tv affärs- och bostadshus (Kärreberg 3:43).

August Bondesons barndomshem. Det byggdes 1885 av Bondesons far, skomakaremästare Carl Bondeson och kallades ursprungligen "Carlslätt". "Fågelboet" överlämnades till Norra Hallands Kulturhistoriska Förening 1936 och tjänstgör nu som hembygdsmuseum förvalt av Stiftelsen Hallands läns museer.

F d församlingshemmet, beläget norr om vägen som leder ned till Vessigebro, uppfördes på 1930-talet. Byggnaden är vitputsad och har ett karakteristiskt indraget entréparti som tidigare var tude-lat. I korsningen till vägen norrut ligger Loricks smedja med verksamhet sedan över 100 år. Nuvarande smedja ligger i en ombyggd verkstadsbyggnad med tydliga funkisdrag.

Av stort intresse på är kvarnmiljön utmed

Klockaregården vid kyrkogården, nuvarande församlingshem.

Fågelboet. August Bondesons barndomshem.

Loricks smedja. (Vessige 10:3).

Lillån. Här fanns tre kvarnar: Kyrk-kvarn, Mellanmöllan och Nedre möllan som efterlämnat en småskalig agrar industrimiljö med direktörs- och mjölnarbostäder, drängkammare, kvarnbyggnader, skottkärrefabrik, spinneri m m. Tidigare fanns även två vattensågar varav den ena numera finns på friluftsmuseet Hallandsgården i Halmstad. Miljön är till sin karaktär intakt; gårdar är kullerstensbelagda, uthus av skiftesverksteknik finns kvar m m. I anslutning till industrimiljön ligger bevarad torpbebyggelse i slutningen upp mot kyrkan.

Nere vid Ätran låg förut färjeläget innan

Torpbebyggelse i anslutning till Lillåns industrimiljö. (Vessige 2:3.)

Kvarn- och magasinsbyggnad uppförd 1875.

Kvarn- och industrimiljön vid Lillån på östra sidan av Ätran är ett särpräglad inslag i Vessigebro. Huset tv har bl a innehållit affär.

Mangårdsbyggnad.

Kvarn- och småindustribebyggelse (Vessige 13:1).

Lillån uppströms.

bro byggdes över Ätran. Vägen som ledde fram till färjan är nuvarande Venebergsvägen. Här liksom på andra sidan Ätran finns spåren efter den första fasta broförbindelsen från 1878, som revs 1951. 1939 byggdes den bro som föregick den år 2010 färdigställda bron. Under några år fanns alltså två broar över Ätran. Vid den tiden hade stationsområdet på Alfshögsidan växt om kyrbyn på Vessigesidan. Stationshuset, en träbyggnad, uppfördes av Falkenbergs Järnväg vid den smalspå-

riga s k Pyttebanan 1894 och byggdes till 1908. Runt denna växte ett nytt centrum upp präglad av järnvägens dragningskraft och påverkan. Flera handels- och småindustrier lokaliserades hit och byggnaderna fick nya arkitekturinflenser. Utmed Stationsgatan ligger bl a ett f d mejeri med påkostad fasad i rött och vitt tegel och som vid första anblicken kan misstas för att vara järnvägsstationen. Den breda och trädplanterade Allégatan rakt söderut är vidare en tydlig exponent för stationsområdets framåtanda. Längs gatan finns några välbevarade villor från 1920-talet i stora trädgårdar.

Utmed huvudstråket Brogatan ligger en

Flygbild över Vessigebro.

Kärreberg 3:41.

Mangårdsbyggnad i villakvarter. Kärreberg 3:79.

Kärreberg 3:32 vid Stationsgatan uppfördes 1916 av byggmästare Adolf Pettersson, som byggt en stor del av husen i stationsområdet.

Stationsbyggnaden är numera privatbostad.

Industribyggnad i anslutning till f d järnvägen. Kärreberg 3:81.

Det f d mejeriet vid Stationsgatan, uppfört 1894.

Tegelvillor från 1950-talet.
Vattsgård 1:43 m fl.

Vattsgård 1:17.

Vattsgård 1:7.

Brandstationen.

Kärreberg 3:14. Flerbostadshus 1960-tal.

rad byggnader från samhällets glansperiod under första halvan av 1900-talet, ofta med centrumfunktioner, som ger en bra bild av stationssamhällets utveckling under denna tid. Här finns bl a brandstation, affär och f d hotell, småindustri tillsammans med bostadshus.

Pyttebanan lades ner redan 1959 och bilismen tog över alltmer. Under 50- och 60-talen tillkom villa- och bostadsområden av förstadskaraktär, här liksom på andra ställen. Ett bra exempel är några välbevarade 1950-talshus i gult och rött tegel på södra sidan landsvägen.

Villabebyggelse väster Brokatan. Vattsgård 1:11.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Ny bebyggelse bör genom placering, skala, proportioner och material ansluta till den äldre bebyggelsen.
- Karaktärskapande element såsom alléer och träd i gaturum, stenmurar, äldre vägnät, uthus mm bör vårdas och bevaras.

Alfshög – Katrineberg

Alfshögs socken

I det öppna åkerlandskapet intill Ätran och Vessigebro samhälle ligger Katrinebergs folkhögskola. Tillsammans med den kringbyggda, mycket välbevarade Larsagården, Alfshögs kyrka och Vattsgård bildar de en innehållsrik och sammansatt kulturmiljö. Inom ett begränsat område exponeras här flera för halländsk samhälls- och landskapshistoria viktiga företeelser. Det omgivande åkerlandskapet kring kyrkan som länge var utmärkt illustrerar styrkan i den agrara revolutionens nyodlingsverksamhet.

Katrinebergs folkhögskola ligger utmed väg 700 mellan Falkenberg och Torup, nära korsningen med väg 705 som går förbi Alfshögs kyrka. Skolan är belägen strax väster om Ätran. Det omgivande

jordbrukslandskap är öppet och erbjuder vida utblickar; det är flackt i öster men inramas i norr av en markerad höjdstreckning.

Vy mot nordväst från Katrineberg och Larsagården.

Häradsekonomska kartan ca 1920.

Större delen av området mellan kyrkan och gårdarna närmare Ätran i sydost utgörs historiskt sett av gammal utmark. Det är idag svårt att föreställa sig, att marken kring kyrkan och ett bra stycke längre norrut ännu kring mitten av 1800-talet knappt innehöll någon åkermark alls!

De storskaliga åkerfälten bryts numera av några få träridåer och en och annan märkegrav. På höjden strax öster om kyrkan och den intilliggande vägen finns en förhistorisk grav, en hög som mäter 14 m i diameter.¹ Sydost om Katrineberg löper en järnvägsbank. Det rör sig här om resterna efter Falkenberg–Limnareds järnväg, kallad ”Pyttebanan”, som byggdes åren 1894–96. Järnvägen lades ned 1959 och används numera som cykelled.

Centralt i området ligger Alfshögs kyrka som byggdes 1901–03 efter att den gamla medeltidskyrkan rivits. Kyrkans placering är ovanlig, då den ligger i nord-syd riktning. Strax norr härom ligger Klockargården. Intill kyrkan har även uppförts två skolor, båda från slutet av 1800-talet och nedlagda omkring 1960.

Vattsgård är en större jordbruksfastighet belägen mitt i åkerlandskapet norr om folkhögskolan. En allé leder fram från Falkenbergsvägen. Gården är känd sedan 1492, då den försålles till Sten Sture d.ä. Manbyggnaden är en mycket välbevarad salsbyggnad från 1811. Den tillbyggdes 1870 med en veranda. Här finns också ett flertal äldre ekonomibygnader uppförda i skiftesverk, bland annat ett f d

Allén vid Katrineberg.

Katrinebergs folkhögskola. Huvudbyggnaden är uppförd 1907.

Katrinebergs folkhögskola. Elevhem uppfört på 1950-talet.

”Röda stugan” - den första skolbyggnaden.

Den kringbyggda Larsagården flyttades 1959 till sin nuvarande plats vid folkhögskolan.

Katrinebergs folkhögsskola.
De f d lärarbostäderna från
1970-talet är idag elevbostäder.

mejeri från 1850 som nu tjänstgör som bostad. Öster om landsvägen ligger en arbetarbostad byggd i början av 1900-talet. Vattsgård fungerade länge som demonstrationsjordbruk för Katrinebergs lantmannautbildning.

Mellan väg 700 och Ätran ligger således Katrinebergs folkhögsskola, en av Sveriges äldsta i sitt slag. Den äldsta byggnaden på området är en rödmålad byggnad, kallad Röda stugan. Den uppfördes omkring 1800 av dåvarande ägare till Vattsgård och har periodvis fungerat som skollokal. 1878 byggdes det första egentliga skolhuset som förlades intill "Röda stugan", i södra delen av området. 1907 byggdes det nuvarande ståtliga skolhuset i jugendstil, norr om det andra. Inom Katrinebergsområdet finns vidare bl a elev- och personalbostäder i form av flerbostadshus, kedjehus och fristående villor. Öster om skolbyggnaden är en vacker park och söder där om sluttar landskapet ned mot Ätran. En allé från Falkenbergsvägen leder fram till skolans huvudbyggnader. Inom området finns två "minnesstenar", den ena är en byst av skolans förste föreståndare, den andra en "runsten" rest 1908 till minne av freden i Roskilde 1658.

Folkhögskolans ursprung går tillbaka till år 1872, då bondehövdingen och riksdagsmannen Carl Ifvarsson väckte förslag om upprättandet av en folkhögskola i Hallands län. 1873 startades

den i liten skala på gården Agnegård i Påarp, Trönninge socken och efter att därefter ha varit i Bjerrome i Vessige flyttades folkhögskolan 1878 till Katrineberg, som genom köp övergick i landstingets ägo år 1880. Åren 1881–83 var verksamheten förlagd till Måå i Fjärås, "på det att rättvisa måtte ske även denna del av provinsen". Från 1883 har Katrineberg varit "den halländska folkbildningens hem och centrum". År 1890 inrättades en lantmannaskola (förebådad av 12 års lantbrukskurser, vilket i praktiken gör Hallands lantmannaskola till en av Sveriges äldsta skolor av detta slag). 1914 tillkom lantbruksskolan. Lantmannaskolan upphörde här 1945 och år 1950 upphörde lantbruksskolan (senare ersatta av Plönninge i Harplinge).

Intill folkhögskolan ligger Larsagården, Dalsgård 1:36, en kringbyggd gårdsanläggning, hitflyttad från Lustorp i Köinge socken. Larsagården utgörs egentligen av två gårdar; två manhus och två hopbyggda fähusdelar med gemensam inkörspport, som skapat en kringbyggd gårdsanläggning. Manhusen, uppförda gavel mot gavel, är från olika skeden. Den ena är en högloftsstuga från 1700-talet, det andra en länga från 1880-talet. Bebyggelsen uppfördes på ursprunglig plats vid mitten av 1700-talet och flyttades hit 1959. Anläggningen fungerar i dag som hembygdsmuseum och samlingslokal.

Dalsgård 1:38.

Dalsgård 2:2. Framkammarstuga
från sent 1700-tal.

Småskola vid kyrkan är uppförd
1885 och idag församlingshem.

F d folkskolan, idag bostadshus.

Klockaregården 1:8.

Dalsgård 1:18. Söder om skolan ligger detta amerikainspirerade bostadshus uppfört 1912.

Arbetarbostad vid Vattsgård.

Alfshögs kyrka.

Vattsgård. Mangårdsbyggnaden från 1811.

Den gamla allén till Vattsgård har p g a almsjukan tagits ned sedan fotot togs.

Det böljande fullåkerslandskapet vid Alfshögs kyrka.

Riktlinjer

- För att den öppna landskapskaraktären ska bevaras bör ny bebyggelse endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom alléerna, parkmiljön, märkegravar och järnvägsbank vårdas och bevaras.

Morup

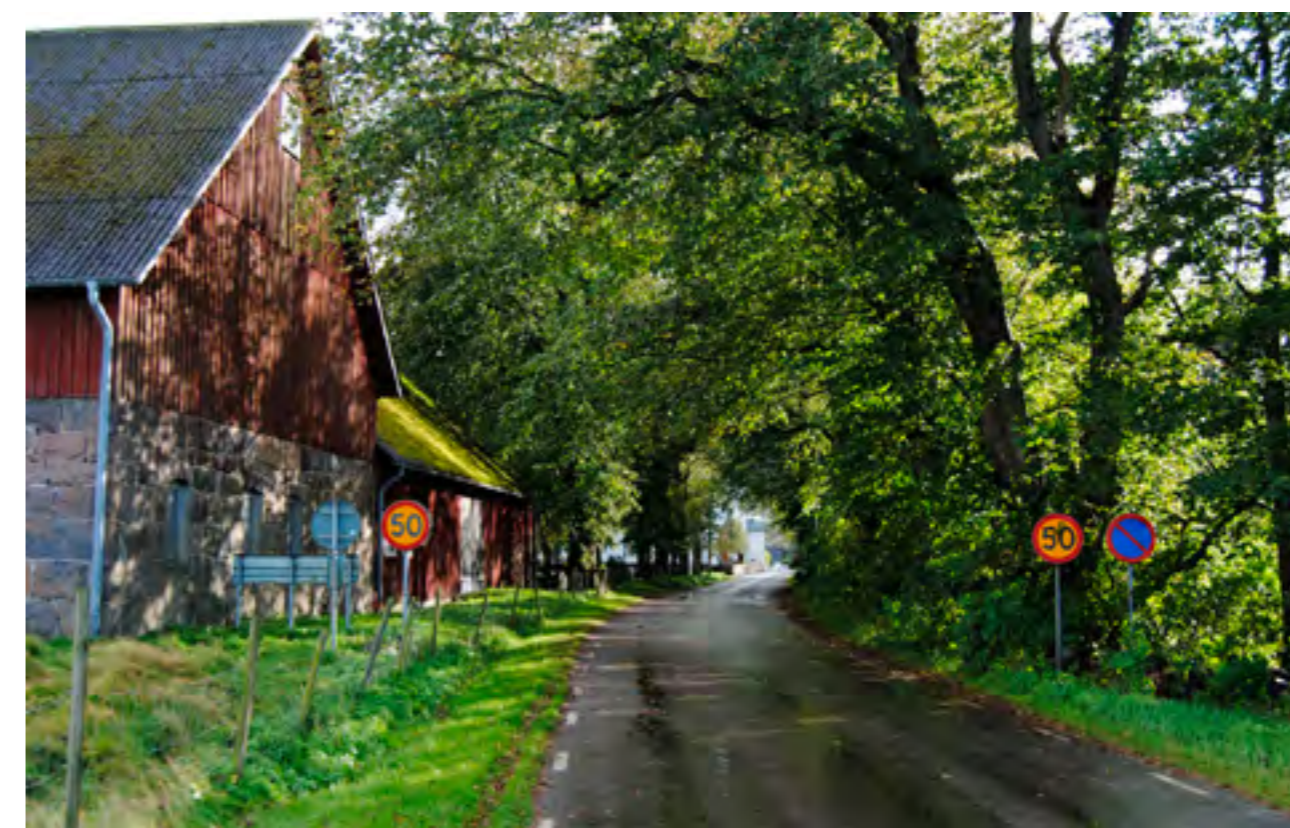
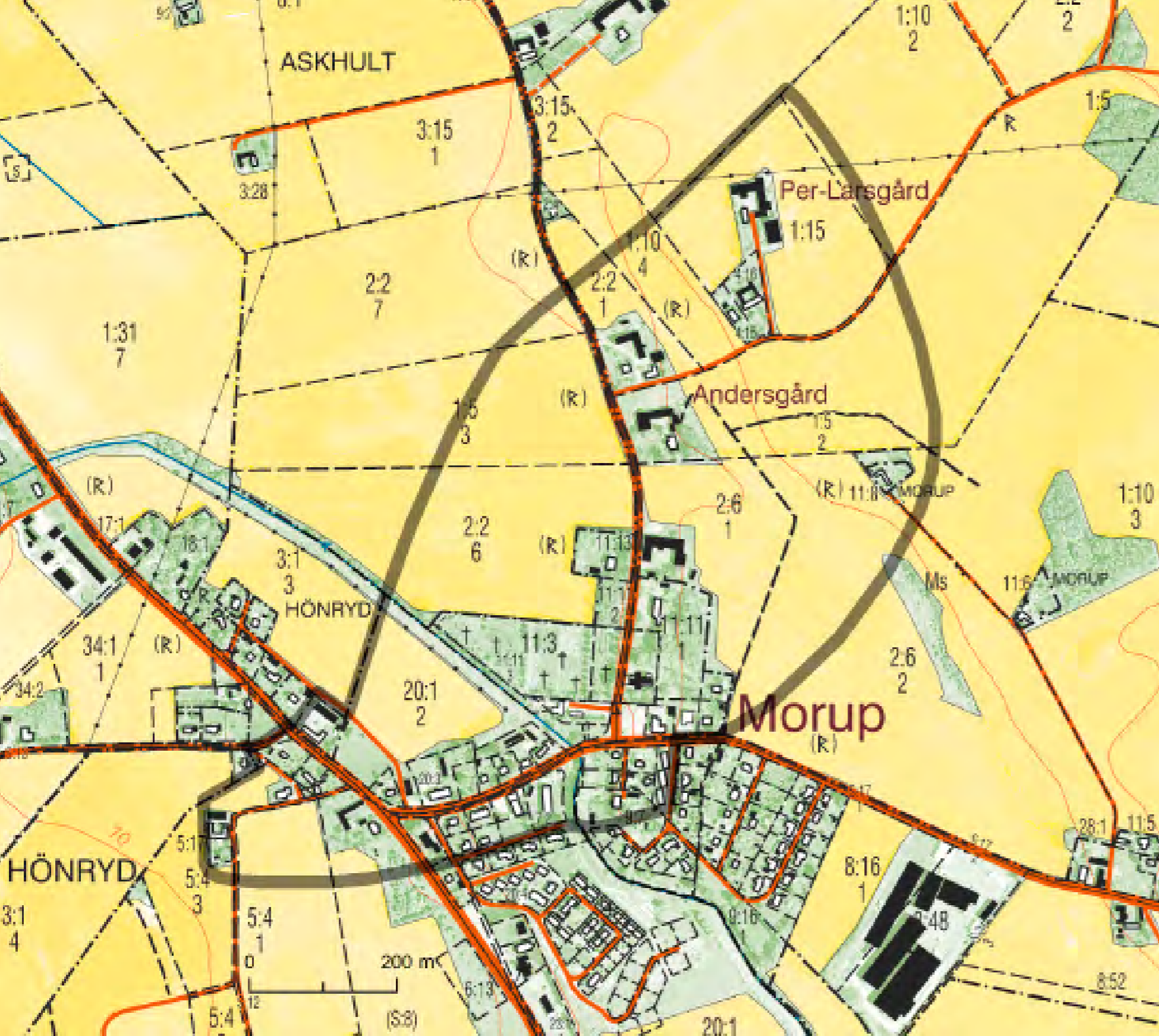
Morups socken

Morups kyrkby och Morups samhälle ligger vid korsningen där vägarna från Tvååker och Långås möter den gamla kustvägen. Området innehåller traditionell bebyggelse typisk för ett sockencentrum, såsom kyrka, prästgård och skola. Det omgivande kulturlandskapet är mycket öppet, präglad av den agrara revolutionen och innehåller flera välbevarade gårds- och torpbebyggelser. Den karaktärsfulla miljön accentueras av allé och stenvägar längs den gamla lands-, kustvägen förbi kyrkan och kyrkogården.

Morup ligger på den mellanhalländska kustslätten. Det omgivande landskapet är fulläkersbygd och starkt präglad av den agrara revolutionens effekter.

Morup är belagt i de skriftliga källorna första gången redan år 1307. Då sam-

manträdde här de båda svenska hertigarna Erik och Valdemar Magnusson (Magnus Ladulås söner) med den danske hertigen Kristoffer, med avsikten att ingå ett förbund mot den sistnämndes bror, Danmarks kung Erik Menved.

Den trädkantade infarten till Morup från norr. Tv är arrendatorboställets ekonomibyggnader.

Generalstabskartan
1872.

Morups by består i äldre jordeböcker av tio gårdar. Före laga skiftet låg de flesta gårdarna väster om Ramsjökanalen, eller rättare sagt dess betydligt slingrigare föregångare. Kyrkbyn ligger vid den gamla huvudvägen längs kusten – Kungsvägen. I korsningen inne i Morup möttes ursprungligen Kungsvägen, Tvååkersvägen från norr och Långåsvägen från öster. Några hundra meter nordväst om den gamla gästgivaregården (Morup 20:3) står ett vägmärke med två generationers milstolpar, från 1600- respektive 1800-talet.¹

Under perioden 1850-1950 tillkom successivt ny bebyggelse och kyrkbyn växte ut kring vägarna och vägskälen nära kyrkan. Väster om kyrkogården går Ramsjökanalen som skapades på 1860-talet (se vidare under kulturmiljön Ramsjön).

Kyrkans äldsta delar är medeltida och av tegel. Den fick i huvudsak sitt nuvarande utseende under 1800-talet och i början av 1900-talet, då t ex västingången i tornet tillkom. Det kraftiga tornet med sin karakteristiska hjälmformade huv, är byggt 1812. Detta ersatte ett äldre, rödmålat

Utsnitt från Kiettil Claessons karta över Morup 1652.

Morups socken

Församlingshemmet.

Morups kyrka ligger vid vägen till Tvååker. Vy mot norr.

Arrendatorsbostället.

Prästgården.

Ramsjökanalen går mitt i samhället. Th Kyrkstugan med annex.

Morups socken

¹ FMIS 19, Morups socken.

Skolan.

Askhult 4:16, från innergården.

Askhult 4:16.

Morup 8:14.

torn som förr fungerade som sjömärke för sjöfarande, därav smeknamnet ”den røde Kirke” på kyrkan. Anholt tillhörde under danska tiden Morups socken. Anholtsbornas kyrka var således Morups kyrka!

Närmast kyrkan ligger den bebyggelse som traditionellt hör hemma i kyrkbyn. Norr om kyrkan återfinns prästgården, en stor byggnad i en våning, uppförd 1846. Den ursprungliga prästgården var belägen på skoltomten söder om kyrkan. Arrendatorsboställets manhus väster om vägen är på dubbel rumsbredd och byggt 1922. Fasadtuttrycket påminner om prästgårdens med locklistpanel och klassicerande detaljer. Den U-formade ekonomidelen från 1800-talets slut ligger på andra sidan landsvägen. På slätten i öster ligger ”Hindriks” ett välbevarat f d torpställe under prästgården.

Morup 11:8, ”Hindriks”.

Morup 6:11. Bensinstation och bilverkstad i funktisstil.

Manbyggnaden till Morup 20:3. Fram till 1920-talet fanns här gästgiveri.

Morup 7:4: Handelsföreningens affär med magasinsbyggnad från 1940-talet.

Morup 6:15. Välbevarad gårdsmiljö vid kustvägen.

Den lilla grusvägen bakom Gamlestugan. Till ett fryshus.

Gamlestugan. Morups första fasta skola 1878-1902. Senare bostad och ateljé för konstnären Axel Andersson ("AXA"). Stugan ägs sedan 1972 av hembygdsföreningen.

Till Morup gränsar i norr Askhults by. Här finns en äldre, välbevarad kringbyggd gård med manbyggnad av typ långloftsstuga från 1840-talet.

Vid landsvägsskälet söder om kyrkan ligger skolan, uppförd år 1911, församlingshemmet från 1962 samt den s k Kyrkstugan från 1857, som bl a innehållit barnmorskehus och kommunalhus.

Väster om Ramsjökanalen längs Långåsvägen finns välbevarad karaktärsbebyggelse med centrumfunktioner. Förutom "Gästis" i norr (se ovan), finns här 1900-talsbebyggelse i form av handelsföreningens affär och magasin och en f d bensinstation med verkstad och bostadshus. Vid korsningen till Kustvägen ligger gården Morup 6:15 i välexponerat läge och norr om denna "Gamlestugan", en traditionell länga med halmtak, som inrymt Morups första skola. Här ligger även ett fryshus utmed en stenmurs- och trädkantad liten grusväg. Strax sydväst härom ligger gården Morup 5:17, där den öppna kustslätten tar vid.

Morup 5:17.

Riktlinjer

- För att den öppna landskapskaraktären ska bevaras bör ny bebyggelse endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Den lummiga karaktären utmed Tvååkers- och Långåsvägen bevaras.
- Karaktärskapande landsapselement såsom diken, stenmurar, alléer och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.

Lynga – Stranninge

Morups socken

Byarna Stranninge och Lynga ligger i ett naturskönt och karaktäristiskt avsnitt av den mellanhalländska kustslätten. På den gamla tångallmanningen närmast havet finns stora, välbetade strandängar. I det lätt överblickbara odlingslandskapet på de historiska inägomarkerna ligger flera välbevarade gårdsmiljöer kvar på äldre tomter, strax intill landsvägen. Den tidigare utmarken mellan byarna byser flera stenmurar och en levande kvarnmiljö.

Området ligger i huvudsak på byarna Stranninges och Lyngas mark, i öster berörs även ett litet parti av Hönryds utmark. De gamla lantmäterikartorna visar här den typiska halländska situationen

med sammanhängande utmark längs kusten. Stranninges inägor avviker dock genom sin närhet till själva kustremsan. Zonen närmast havet fungerade i början av 1800-talet som tångallmanning.

Landskapsvy vid Lynga skär med torpbebyggelse (Morups-Lynga 1:24).

Laga skifteskarta
över Stranninge
1842.

Närheten till havet är karaktärsskapande för landskapet. Känslan förstärks av att det närmast kusten finns sammanhängande havstrandängar och öppna, välbe-tade hagmarker. Odlingslandskapet i öv-rigt är genom hög uppodlingsgrad starkt präglat av den agrara revolutionen och laga skiftets effekter på bebyggelse och gränser. Inägomarkerna har dock bevarat en del äldre drag med bl a äldre gårds-lägen. Flera äldre vägsträckningar finns också kvar.

Stranninges gamla inägomark i söder uppvisar bitvis en mycket god överens-stämmelse med situationen i 1800-talets kartor. En jämförelse med storskifteskarta-visar att uppodlingsgraden här var hög redan i början av 1800-talet. Intill landsvägen i sydväst finns agrar bebyg-

gelse på den gamla bytomten. Även vä-gen ute i åkermarken i väster är gammal; norra delen hade samma sträckning för 200 år sedan.

Avsaknaden av modern bebyggelse bidrar i hög grad till att karaktären på de äldre inägomarkerna fortfarande kan upple-vas. Endast ett mindre område med tät bebyggelse finns på den gamla utmarken, väster om kustvägens skarpa sväng.

Många av dagens gårdar återfinns således på gamla tomtlägen. I övrigt är gårdarna utskiftade och ligger utspridda på kust-slätten och i närheten av kustvägen. Vid Stranninge strand ligger tre utskiftade gårdar på rad närmast havet.

Väster om Lynga finns flera namn och i viss mån även en lämplig topografi som indikerar ett äldre hamnläge. En udde kallas Tofi, vilket kan avspegla både bebyggelse och ha med båtar att göra. I norra delen av Stranninge finns namnet Koggerudden som säkerligen syftar på handelskeppet kogg. Namnet Kyrkbacken i en betesmark strax väster om Lyngabebyggelsen sägs gå tillbaka till dansktiden, när Anholts befolkning skulle besöka kyrkan i Morup som man hörde till. Även denna tradition pekar mot existensen av någon form av hamn i området.

"Backens", Morup-Lynga 1:26, är en mycket välbevarad, helt kringbyggd gårdsmiljö.

Stranninge 1:8. Gårdsmiljö.

Stenmurar vid Stranninge. Gården t h (Stranninge 1:7) ligger alldeles vid strandkanten.

Hönryds kvarn, Hönryd 1:10, med flera generationer av kvarnbyggnader.

"Anderssens", Morups-Lynga 4:17, är en trelängad gård med sammanbyggda man- och uthuslängor utmed byvägen vid Lynga.

Hönryd 4:1 med välbevarad manbyggnad av salstyp med frontespis och ljusst målad fasad.

Flera av gårdarna har en traditionell, rödfärgad bebyggelse med bevarade äldre manhus av typen den sydsvenska längan. Ett par av gårdarna är ännu helt kringbyggda. Lynga 1:26, "Backens", är en särskilt välbevarad, helt kringbyggd gård som varit mycket typisk för den mellanhalländska kustslätten. Manhuset är timrat, delar av ekonomibyggnaderna i skiftesverk. Gårdsplanen är stenlagd. Hönryd 1:4 är ett typiskt exempel på en byggnadstyp som blev vanlig under andra halvan av 1800-talet. På Hönryd 1:10 intill finns ett jordbruk och fungerande handelskvarn. En bevarad väderkvarn visar på verksamhetens långa kontinuitet. Inom området finns även några torpboställen med välbevarade bostadslängor, närmast havet, t ex Morups Lynga 1:24. I utkantsläge mellan Lynga och Stranninge ligger ett område med fritidshusbebyggelse, med inslag av äldre jordbruksbebyggelse. Tomterna avgränsas här, liksom ofta inom området, av stenmurar. Ett originellt exempel på modernare bebyggelse är trävaruhandlare Kuttermans hus (Morups-Lynga 2:31) med trekantig plan.

Stranningekust från ovan.

Gårdar utmed kustvägen vid Lynga. T v den kringbyggda gården Backens.

Morups-Lynga 7:1. Gårdsmiljö.

Morups-Lynga 1:17.

Morups-Lynga 4:16..

De kustnära markerna är flacka och består av ett friskt till fuktigt marsklandskap med torrare sand- och gruspartier. Sten och mindre block finns spridda i markerna, t ex vid Lynga skär. Betesmarkerna saknar i stort sett träd- och buskskikt, vilket gör att de förmodligen har samma utseende som under perioden före den agrara revolutionen. På en tvärgående ås vid Lynga varierar öppna åkermarker med blockrika och enebevuxna hagmarker. Markerna inhägnas av ett stort antal stengärdesgårdar som är karaktärsskapande i det öppna landskapet.

Torpet (Morups-Lynga 2:27) och det påkostade fritidshuset med båtmotiv (Morups-Lynga 2:31) illustrerar på ett pedagogiskt sätt hur ett tidigare utkantsläge vid strandkanten idag utgör områdets högst värderade tomtmark.

Riktlinjer

- Det är viktigt att de f d inägomarkernas öppna prägel och samband med omgivande utmarksbeten bevaras.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse.
- Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom äldre vägsträckningar och stenvägar bör vårdas och bevaras.

Lönestig

Morups socken

Lönestig-Digesgård är ett kustparti söder om Morup, innanför Morups Hallar. Här ligger ett småskaligt odlingslandskap med naturbetesmarker mitt i fullåkersbygden, präglad av närheten till havet. I området finns bl a traditionell, välbevarad agrar bebyggelse typisk för mellersta Hallands kustområde, karaktärsskapande stenvägar och anslående gravhögar från bronsåldern.

Området utgörs av mark som historiskt hört till fyra små hemman utmed kusten: Lönestig, Hule, Stubbilt och Digesgård. Samtliga är belagda i skriftligt material

först på 1600-talet men har sannolikt funnits tidigare. Namnet Lönestig kan svara mot ett gammalt ord lönnstig, i bemärkelsen "hemlig (gång)stig".

Vägen, stenvägar och de enebevuxna hagarna är karakteristiska för kulturlandskapet vid Lönestig.

Laga skifteskartan över Lönestig från år 1841. Inägorna är uppdelade på två områden, med utmark emellan.

Morup 5:20 vid en av Brödrahögarna.

Centralt, i väst-östlig riktning, löper en tydligt markerad ås – Lönestigsåsen – som reser sig något över den omgivande flacka kustslätten. På åsen finns bl a enebevuxna hagmarker, åkermark och en hel del skog. Mosaiken av olika biotoper övergår längst i väster i strandäng. Det omgivande, flacka, vindpinade åkerlandskapet är genom stengärdesgårdar uppdelat i ett stort antal, relativt små odlingsytor. Stenmurarna är starkt karaktärsskapande. I gränslinjerna växer buskar och träd.

Landskapet uppvisar en hel del likheter med situationen i 1800-talets skifteskartor. Det gäller vägar, bebyggelselägen men även den övergripande markanvändningen. På Lönestigs mark väster om landsvägen finns exempelvis fortfarande en hel del öppen åkermark, precis som var fallet

redan vid laga skiftet 1841. Den ena av gårdarna i sydost ligger kvar på den gamla tomten. Längs vägen i den gamla gränsen mot Lönestig och Stubbilt i norr, finns flera små bebyggelser som redovisas redan på 1865 års laga skifteskarta över Stubbilt.

Vägnätet i området är delvis ålderdomligt och karaktärgivande, exempelvis den slingrande vägen över åsen fram mot Lönestigs gamla tomt. I sydväst finns en välbevarade, fullt synlig äldre vägsträckning kvar.

I sydost, på fastigheten Lönestig 1:4, finns en värdefull naturbetesmark som upptas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹ Den omges av stengärdesgårdar och sluttar från vägen ner mot åkermark i söder. Här växer bl a klockgentiana. Längst i sydväst berörs ytterligare en välhävdad betesmark av karaktären strandäng, belägen på den gamla tångallmanningen.²

Mangårdsbebyggelsen i området domineras av de långa, låga bostadshusen av sydsvensk typ – långloftsstugor – uppförda kring mitten av 1800-talet. De har oftast rödfärgade fasader, inte sällan under halmtäckta tak. Gårdarna var tidigare oftast fyrkantiga så att inhuset och de tre uthusen bildade en fyrkant. I de virkesfattiga kusttrakterna uppfördes ofta både manhus och uthus i skiftesverksteknik.

1 Objekt 4D5-JZD
2 Objekt F61-JGB

Lönestig 1:14 och Digesgård 2:1 ligger närmast strandremsan. De har troligen varit torp under gårdarna inåt land.

Lönestig 1:14.

Lönestig 1:4 är en trelängad gård med ett välbevarat manhus uppfört 1886.

Digesgård 1:49, vid landsvägen, har ett timrat manhus med träpanel uppfört på 1870-talet.

Stubbhult 1:17; "Hyltens"

Digesgård 1:52. Gården kallas Adelsgård och har anor från 1700-talet.

Morups-Hule 1:47.

Morup 24:2 och Morups-Hule 1:47 (nedan) består av en bostadslänga sammanbyggd med uthus i vinkel.

Idag återstår endast någon enstaka kringbyggd gårdsmiljö. I övrigt består gårdarna av bostadslänga och en eller två uthus byggda i vinkel och ibland sammanhängande med bostadshuset.

I området finns två monumentala förhistoriska lämningar, de så kallade Brödrahögarna.³ Det rör sig här om gravhögar från bronsåldern (ca 1800 – 500 f Kr). Norra Brödrahögen är närmare 25 meter i diameter och uppemot tre meter hög. De väl synliga gravmonumenten har säkerligen anlagts över personer ur det dåtida samhällets elit. Enligt senare traditioner skulle hjältarna Snial och Hial vara begravda i Brödrahögarna. I den norra högen gjordes i början av 1800-talet fynd av en urna med brända ben och ett svärd.

Morups-Hule 1:68 är en kringbyggd gårdsanläggning. Manbyggnadens interiör är välbevarad.

Riktlinjer

- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenmurar och grusvägar underhålls och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.

Morups Tånge

Morups socken

För generationer av sjömän och fiskare har fyrplatsen Morups Tånge utgjort ett viktigt landmärke, av stor betydelse för sjöfarten. Den välbevarade fyrplatsbebyggelsen, det kännetecknande flacka, betade kulturlandskapet med stengårdsgårdar, torp och gårdsbebyggelse utgör ett omisskännligt karaktärslandskap och ett omistligt kustnära kulturarv.

Nästan hela området utgörs av gammal utmark som före 1800-talets skiften nyttjades gemensamt av de längre inåt land belägna gårdarna och byarna. Söder om Glommens samhälle har landskapet ännu i hög grad, trots viss uppodling, karaktä-

ren av extremt öppen, betad utmark. Terrängen närmast havet är topografiskt sett starkt präglad av flygsanden. Sandheden och de strax innanför belägna, fuktigare strandängarna är väl hävdade genom intensivt bete. Området, sedan 1946 skyd-

Morups utmark 1792.

dat som naturreservat, är en av landets finaste fågellokaler.

Innanför yttersta kustremsan tar den uppodlade flacka kustslätten vid. Delar av den gamla utmarken odlades upp under andra hälften av 1800-talet men betas numera i stor utsträckning. Det öppna, flacka landskapet genomkorsas av ett stort antal stengärdesgårdar som väsentligt bidrar till områdets karaktär. Längst i väster finns ett välbevarat system med öppna diken.

Långaveka 2:14 och Äspelunda 7:2 är helt slutna, kringbyggda gårdar. Byggnaderna är troligen från första halvan av 1800-talet och uppförda med stomme av skiftesverk.

På själva tången, d v s udden väster om Glommen-bebyggelsen, finns ett stort flyttblock som kallas Glomstenen. Det omnämns redan i tidigmedeltida källor och har sannolikt fungerat som sjömärke före fyrbåkarnas tid. I söder finns ett namn – Korshamn – som kan indikera att det har funnits ett äldre hamnläge. Det förekommer även på de äldsta kartorna.

På själva tången, d v s udden väster om Glommen-bebyggelsen, finns ett stort flyttblock som kallas Glomstenen. Det omnämns redan i tidigmedeltida källor och har sannolikt fungerat som sjömärke före fyrbåkarnas tid. I söder finns ett namn – Korshamn – som möjligen kan indikera ett äldre hamnläge. Det förekommer även på de äldsta kartorna.

När Morups fyr byggdes 1843 fanns det på Västkusten inte ett enda fyrljus mellan Nidingen och Kullen. Fyrplatsen var bemannad till 1963, då den automatiserades och bebyggelsen såldes till privatpersoner.

Fyrplatsen och fyrplatsbebyggelsen.

Morups sockengränser 1778.

Äspelunda 2:22. Bostadshuset är en långloftstuga med anseelig längd.

Samma gård avbildad, då den var kringbyggd. Målning av Anders Ivar Andersson, 1922.

Fyren 1847.

i en fyrkant runt en gräsbevuxen gårdsplan. Samtliga byggnader - f d boningshus, bak- och tvättstuga, f d vedbod samt källare - är uppförda 1870-71, förutom källaren från 1856. Byggnaderna har genomgående rödfärgade fasader. Till gårdsmiljön hör vidare köks- och fruktträdgård med omgivande stengärdesgårdar.

Öster om fyrplatsen ligger traditionell kustbebyggelse varav bl a ett f d båtsmanstorp från ca 1800 och ytterligare ett par "fiskarstugor" från 1800-talet. Här ligger även områdets två välbevarade, helt kringbyggda gårdar från 1800-talets mitt och andra hälft, med rödfärgad fasadklädsel. Flera av tomterna kan identifieras på äldre kartor.

Området begränsas i norr av Glommens fiskeläge och i sydväst av Olofsbo fritids- husområde. Detta är den västligaste utposten i Falkenbergs kommun.

Äspelunda 5:1. Manbyggnad och uthus från ca 1900.

Fyrplatsbebyggelsen utgörs av fyrtornet och den f d gårdsbebyggelsen för fyrpersonalen. Det 29 m höga fyrtornet har två meter tjocka väggar av gråsten och är vitputsat med karakteristiskt svart "bälte" ungefär mitt på tornet. Fyrtornet är en god exponent för den fyrbyggnadstyp som var vanlig under 1800-talets förra hälft. Gårdsbebyggelsen ligger väl samlad

Äspelunda 4:3, "Stor Bengts" har en välbevarad manbyggnad av typ salsbyggnad och en enhetlig sluten ladugårdsdel i natursten med markbeläggning av kullersten.

F d båtsmanstorp i naturreservatet. (Äspelunda 7:5).

Det gamla torpstället (Långaveka 6:1) ligger ensamt på kustslätten söder om Glommen.

Riktlinjer

- För att områdets karaktär av öppen utmark ska kunna bevaras är fortsatt beteshävd en förutsättning.
- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenvägar och grusvägar underhålls och bevaras.

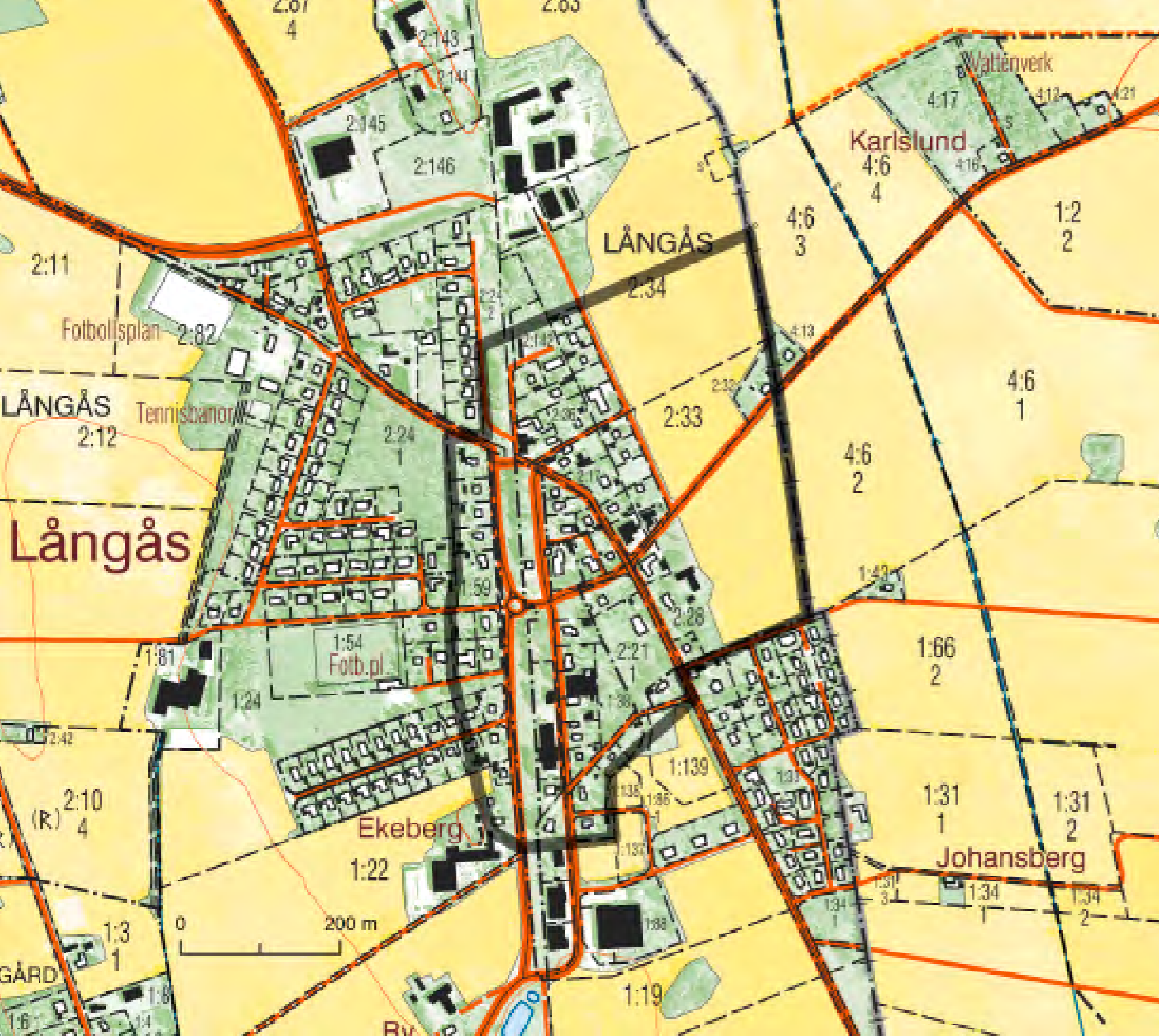
Långås

Morups socken

Långås är ett traditionsrikt stationsambälle med tät och varierad bebyggelse. En äldre storgård har tillsammans med järnvägen utgjort förutsättningar för samhällets framväxt. Den välbevarade bebyggelsen speglar stationsambällets framväxt under 1900-talet. Här finns byggnader med järnvägsanknytning liksom affärs- och bostadshus i huvudsak från 1920- och 30-talen, varav flera i utpräglad funktionalistisk stil. Utmed huvudstråken finns karaktärsskapande lövträdsalléer.

Långås samhälle, i det flacka slättlandskapet norr om Falkenberg, har vuxit fram som en följd av Västkustbanans dragning på 1880-talet. Sträckan Helsingborg-Halmstad-Varberg stod klar 1886. Genom sitt geografiska läge blev Långås

en station utmed Mellersta Hallands järnväg mellan Falkenberg och Varberg. Vid denna tidpunkt bestod Långås endast av några gårdar. Mangårdsbyggnaden på Långås gård, eller säteri som det även kallats, står fortfarande kvar.

Utsnitt ur karta av Långås från 1872.

Långås gård är åtminstone känd sedan 1500-talet. Förste kände ägaren var Christiern Munk som skall ha bytt den till sig 1561. Flera danska adelsmän innehade därefter gården. Gården har kallats säteri och i perioder legat under Lindhults domäner. I den äldsta svenska jordboken från 1646 upptas två frälsehemman i Långås.

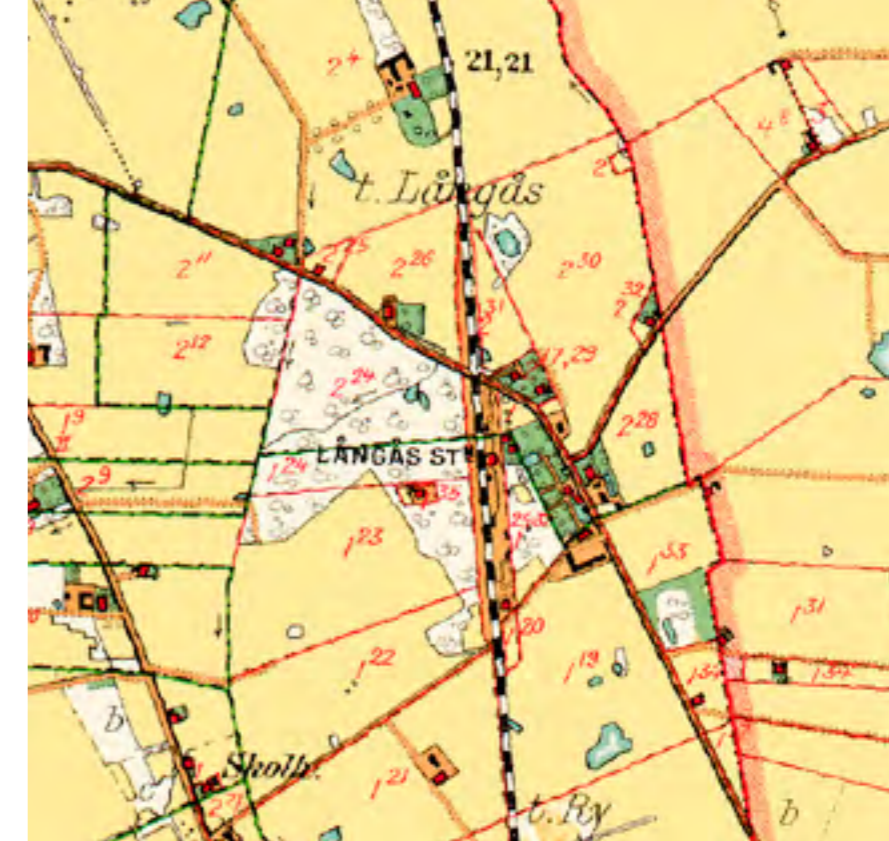
I slutet av 1800-talet köptes gården av AP Johansson, som aktivt bidrog till samhällets uppkomst genom att skänka mark till järnvägsbygget. Idag ger de mäktiga trädalléerna i omgivningen en antydning om att detta varit en storgård före stationssamhällets tillkomst. De äldsta delarna av nuvarande byggnad antas vara från 1600-talet och är uppförda med kraftiga gråstensmurar samt har en tunnvalvd källare. Till denna har fogats en vinkelbyggnad i tegel under slutet av 1800-talet. Byggnaden renoverades 1995 och byggdes om till flerbostadshus.

De nya stations samhällena ersatte ofta de gamla kyrkbyarnas roll som centrum i ett agrart omland. Långås övertog denna funktion från Morup några km västerut. Till järnvägen drogs industrier, hantverkare, affärer och nöjesliv. Järnvägens hotell och restauranger ersatte ofta gästgiverierna som samlingspunkter i trakten. Stations samhällenas framväxt tog ofta egentlig fart under mellankrigstiden på 1920- och 30-talen, så även i Långås.

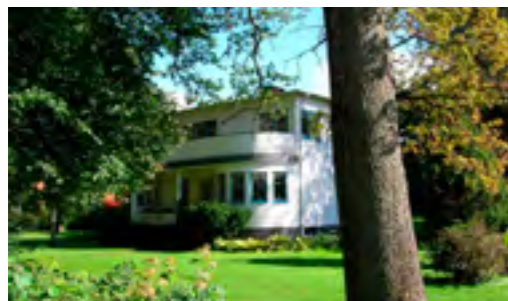
Långås stationsbyggnad, som uppfördes 1886, hade samma putsarkitektur som de övriga stationerna längs banan, av vilka Harplinge och Getinge fortfarande är relativt välbevarade. Här fanns även en järnvägs park. Stationsbygganden i Långås revs tyvärr 1972 och järnvägsområdet förföll. På 1990-talet togs rälsen bort i samband med dubbelspåret nya dragning väster om samhället. En f d stinsbostad, några magasins- och verkstadsbyggnader samt dansbanan "Centrum" erinrar idag om att järnvägsområdet en gång var navet i samhället.

Långås karaktärsbebyggelse ligger öster om det gamla järnvägsområdet. Lövtträdsalléerna ger gaturummen i samhället en särskild atmosfär. Förutom ovan nämnda byggnader, ligger nordost om det rivna stationshuset en torgbildning, med ett ovanligt stort hus som innehållit Engströms affär och café. Intill detta ligger ett litet hus med takkupor som fungerat som telegraf och telefonstation. Denna äldsta delen av stations samhället utgjorde tidigare "centrum". I korsningen Sibbarpsvägen-Lindhultsvägen ligger mejeriet från 1928 och på andra sidan den kvarvarande affären. I en stor trädgård ligger här även ett av samhällets flera välbevarade funkishus (Långås 2:60).

Utmed Lindhultsvägen på andra sidan säteriet ligger den enda kvarvarande gården

Häradsekonomiska kartan ca 1920.

Exempel på funkishus, Långås 2:60

Molanders f d lanthandel, Morups-Ry 1:39.

Stinsbostaden. Morups-Ry 1:83.

Långås 2:53. Bostadshus och f d urmakeri.

Långås gård, Långås 2:21.

Lindhultsvägen mot söder.

Manbyggnad till Långås 2:28.

Välbevarade 1930-talsbostadshus längs Breåsvägen.

Verkstad och dansbanan "Centrum" uppförd 1939 vid järnvägsområdet i södra delen av samhället.

i samhället. Den har en ståtlig manbyggnad från ca 1920. Idag bedrivs dock inget jordbruk. Närmast söderut ligger bland annat det s k urmakarhuset, en villa i en ovanlig kontinental stil från 1939. Jämte denna finns Molanders lanthandel, uppförd i början av 1930-talet.

Exempel på funkishus, Morups-Ry 1:47.

"Engströms affär", Morups-Ry 2:1. Byggnaden, som ursprungligen är från 1800-talet, är om- och tillbyggd genom åren. En viktig karaktärsbyggnad för Långås.

Långås 2:40. F d mejeriet uppfört 1928.

Flygbild över Långås mot norr.

"Telefonhuset". Morups-Ry 1:103. F.d telefon- och telegrafstation.

Exempel på funkishus, Långås 2:45, "Potatishandlarns".

Långås 2:39. Bostadshus från 1920-talet.

Sibbarpsvägen i lövskrud. I fonden affären.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Ny bebyggelse bör placeras utmed befintligt gatunät och genom skala och proportioner och utförande ansluta till den äldre villabebyggelsen från 1920-1950-talet.
- Karaktärskapande element såsom alléer och träd i gaturum, stenmurar, uthus mm bör vårdas och bevaras.

Ramsjön

Morups och Stafsinge
socknar

Strax norr om Falkenberg i den flacka mellanhalländska kustslätten väster om E 6:an, ligger ett antal storgårdar som allt sedan mitten av 1800-talet präglat landskapet, bebyggelsen och jordbrukets utveckling. Inom det geografiskt stora området finns herrgårdslandskap med alléer och parker, välbevarad, differentierad bebyggelse från olika epoker samt storskaligt odlingslandskap med grävd kanal och märgelhålor m m, de senare typiska för den låglänta kustslätten. Betydande delar av det omgivande odlingslandskapet är ett mycket illustrativt exempel på 1800-talets stora sjösänkingsföretag, det största projektet av det slaget i Halland.

Allén mot Ramsjöholm.

Ramsjön. Wermings karta 1813.

Breås 3:1.

Breås 1:7.

Miljön kring Ramsjö mosse, rester efter den under 1800-talet utdikade Ramsjön, är starkt präglad av stordrift i olika avseenden. I det flacka landskapet breder stora åkerfält ut sig, i synnerhet på de ytor som tillskapades vid Ramsjöns avtappning. Bebyggelsen präglas också av stora enheter och under dessa lydande gårdar. I norr ligger Munkagård som redan under medeltiden var en storgård under Esrums kloster i Danmark. Strax utanför området, på andra sidan motorvägen i öster, ligger Lindhults gods. Gårdarna Ramsjöholm, Björnhult, Lis och Torebo i söder är också stora; de har alla ett ursprung som avelsgårdar till Lindhult. I norr finns även gårdarna Huvhult, Breås och Sjöbol. Namnet på den sistnämnda syftar på den försvunna sjön.

I öster löper den gamla ksthuvudvägen. Längs denna finns flera milstolpar bevarade. Vid Lis står en milsten i röd granit från 1666¹ och längre söderut, strax norr om infarten till Ramsjöholm, ytterligare en från 1800-talet. Även vid Breås längre norrut finns en 1800-talssten kvar. Öster om landsvägen går järnvägen, som alltsedan tillkomsten 1886, i delvis förändrade sträckningar, har påverkat omgivningarna. Kommunikationsstråken genom området, där även den sent tillkomna E6:an naturligtvis ingår, förstärker på sitt sätt bilden av ett storskaligt landskap.

Landskapet kan i hög grad beskrivas som fulläkersbygd. Det största sammanhängande skogsbeståndet uppträder på Ramsjö mosse centralt i området. Storskaligheten i åkermarken bryts även av ett stort antal mägerhål, främst i söder och sydost. På en mindre, flack ås vid Torebo finns en lundvegetation med flera ädla lövträd, bl a ek. Vid Ramsjöholm och Munkagård finns karaktärsskapande trädalléer.

Ramsjö mosse i mellersta delen utgör i första hand en rest av de stora myrmarker (avar) som omgav den forna sjön. Själva sjön låg före utdikningen något längre mot väster. Det rörde sig om en mycket grund sjö, 2,5 km lång och 1,5 km bred. Ett konkret minnesmärke efter sjön och det stora avtappningsprojektet är Ramsjökanalen, det djupa, handgrävda (!) ”diket” som löper genom området.

Den spikraka Ramsjö kanal förstärker landskapets storskaliga, bitvis enformiga karaktär.

Stafsing 6:5, f d banvaktstuga.

Björnhults gård. Spanmålsmagasin.

Björnhult. Ladugård i natursten.

Ramsjöholms gård. Manbyggnad från 1901.

Det första förslaget till torrläggning av Ramsjön formulerades redan på 1820-talet. Det krävdes dock lång tid, med förhandlingar, övertalning och slutligen domstolsförhandlingar innan arbetet kunde komma igång år 1852; först år 1858 avslutades det hela. Projektet berörde ett mycket stort antal gårdar i flera socknar och mötte motstånd från bönder intill Ramsjön och Morupsån. Pådrivande i projektet var de stora jordägarna, bl a ägarna Lilliehööks på Lindhult. Den nya arealen åkermark som tillkom uppskattades till över 3000 tunnland. På grund av problem med översvämningar utvidgades kanalen ytterligare åren 1908–1912.

Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen utgörs framför allt av storgårdarnas man- och ladugårdsbebyggelse men här finns även välbevarade mindre gårdar och

torp, som ofta legat under storgårdarna, samt byggnader uppförda för järnvägen.

Stavsjö gård (Stafsinge 6:4) har en huvudbyggnad i tidstypisk panelarkitektur från 1901. Den intilliggande flygelbyggnaden är från tidigt 1800-tal. Mellan manhuset och ekonomibyggnaderna ligger ett magasin i 2 ½ våningar uppfört 1882. Den imponerande ladugården är byggd av gråsten och syns vida omkring. Övriga ekonomibyggnader är i trä. Gården har legat under Lindhult.

På en mindre höjd i söder, omgiven av de låglänta marker som utgjorde Ramsjön, ligger *Ramsjöholm* (Stafsinge 5:5). Ramsjöholm tillköptes Lindhult men avsköts igen under 1800-talet. En lång, spikrak allé leder upp mot gården. Manhuset på dubbel bredd i trä är från 1898.

Strax söder om Ramsjöholm ligger gården *Björnhult* (Bjärnhult 1:1) med bl a en magnifik ladugård i natursten och dito magasin i trä.

Lis gård, mangårdsbyggnad från 1874.

Lis gård, ladugård i tegel uppförd 1922.

Stavsjö gård. Mangårdsbyggnad.

Stavsjö gård. Magasin i gult tegel.

Stavsjö gård. F d torp.

Lis 1:8, f d mejeri.

Lis 1:19.

Torebo, magasin, enligt uppgift från 1600-talet.

Torebo (Torebo 1:20) har ett manhus från 1947 i rött tegel och ekonomibyggnader med rödfärgade brädfodrade fasader, bl a en särpräglad timrad magasinbyggnad, enligt uppgift från 1600-talet. Man- och fägård avdelas av vägen och manhuset omges även större trädgård. Gården låg under Lindhult till 1957.

Lisgård (Lis 1:20) har en manbyggnad från 1874 med välbevarad rik panelarkitektur. Fönstren har t ex artikulerade foder i empirestil. I trädgården ligger ett äldre magasin från en tidigare kringbyggd anläggning. I övrigt ligger ekonomibyggnaderna ett stycke ifrån mangården och dess parkliknande trädgård med bokallé.

Torebo gård.

Torebo 1:7.

Torebo 1:6.

I norra delen av området ligger Munkagård (Munkagård 1:1). Huvudbyggnaden (Corps-de-logiet) som fick sin nuvarande form 1763 är ett putsat tegelhus. Över entrén är en bred frontespis med byggnadsåret angivet med romerska siffror. En del av byggnaden kan vara äldre än 1763. Strax invid ligger ett äldre corps-de-logi, uppfört av gråsten med drygt metertjocka väggar. Gavelöverstycket är av tegelsten. Av samma ålder och utförande är en intilliggande ekonomibyggnad. Byggnaderna omges av park och trädgård. De nuvarande U-formade ekonomidelen är uppförd 1870 och avdelad från mangården genom en låg mur och en väg. Vid infarten i öster ligger tre likadana arbetarbostäder från tidigt 1900-tal, med spritputsade fasader. Infartsvägarna till gården är kantade av imponerande trädalléer och stora ädellövträd präglar i övrigt mycket av gårdsmiljön.

Huvhult 1:14.

Huvhult 1:11.

Sjöbol 1:3.

Stenvalvsbro vid Munkagård.

Allén och arbetarbostäderna vid Munkagård.

Enstaka förhistoriska lämningar finns i anslutning till gårdsplatsen i form av två högar.² Munkagård omnämns redan 1177, då klostrets i Esrum äganderätt till gården stadfästes av konung Waldemar. Gårdens namn var då Mothorp. Under 1400-talet var gården bortarrenderad till Åke Axelsson Thott till Hjuleberg. Efter reformationen drogs Munkagård in till danska kronan men förlänades senare till Ida Ulfstand. Under det senaste århundradet har Munkagård utvecklats till ett centrum för jordbruksutbildning-/utveckling. Lantbrukssällskapets elevgård, ladugårdsförmansskola och svinavelstation har varit förlagda hit.

Mangårdsbebyggelse vid Munkagård.

Arbetarbostäder.

Tjänstebostad.

Ekonomibyggnader.

Riktlinjer

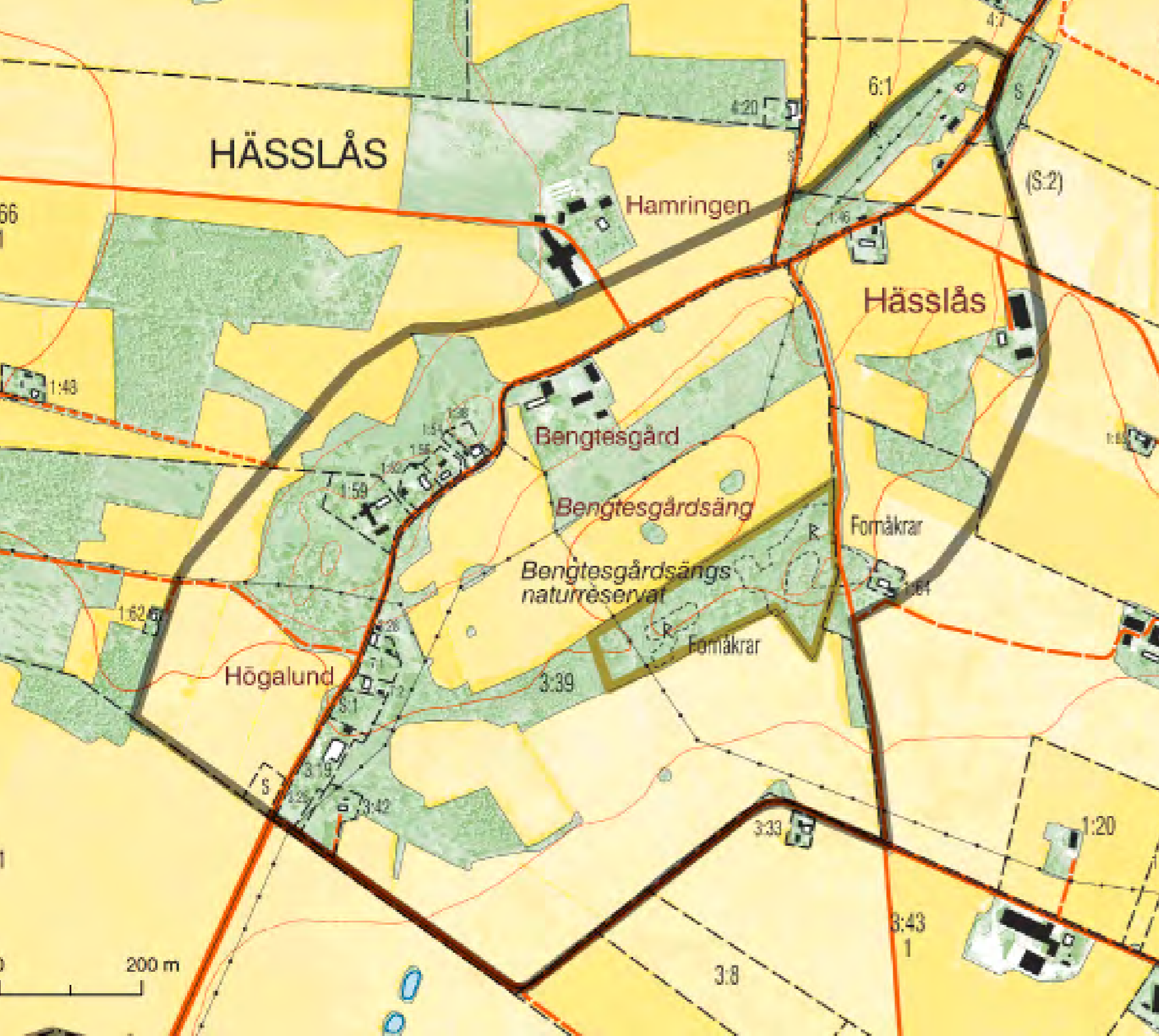
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. Det är viktigt att bebyggelsens mångfald bevaras.
- Ny bebyggelse bör placeras utmed befintligt vägnät och genom skala och proportioner och utförande anpassas till den äldre bebyggelsen.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom alléer, stenmurar, kanaler, vägnät med broar mm bör vårdas och bevaras.

Hässlås

Stafsinge socken

Hässlås by är belägen på en markerad höjdsträckning, mitt ute på den intensivt uppodlade slätten norr om Falkenberg. I den södra bykärnan ligger välbevarad gårds- och torpbebyggelse kvar på sina gamla platser, liksom den slingrande byvägen. Vålövade betes- och ängsmarker är insprängda mellan åkermarken. Naturreservatet Bengtesgårds äng är en av Hallands få, kvarvarande lieslättermarker. Där finns också ålderdomlig fossil åkermark. Omgivande odlingslandskap har den agrara revolutionens prägel men är bitvis ganska småskaligt, med inslag av lövträdsbevuxna öar, beteshagar stennurar, öppna diken och solitärträd.

Hässlås 3:42.

Hässlås storskifteskarta 1815.

Hässlås 3:42.

Hässlås är omnämnt första gången 1369, som Hesleas, vilket skall tolkas som "Hasselås", dvs. hasseldungen som ligger på en ås. Hässlås by storskiftades 1815-18 och 1858 genomfördes laga skiftet.

Hässlåsbebyggelsen är på storskifteskartan uppdelad på två områden, belägna i norra respektive södra delen av inägomarken. De två "bykärnorna" finns kvar än idag. I söder återfinns flera av dagens gårdar på det tidiga 1800-talets tomter. Tack vare hävdade betesmarker, lövskog och en varierad topografi finns mycket av det äldre småskaliga landskapet kvar i denna del av byn. Vägen löper i exakt samma sträckning som på de gamla kartorna. Nordväst om vägkröken vid Bengtesgård finns välbevarade rester efter en gårdsbebyggelse, med bl a fägata, husgrunder och enstensatt brunn.

Jordbruksbebyggelsen i den här delen av Hässlås by, kallad "Nedreby" på storskifteskartan, utgörs av tre gårdar. Två av dessa har välbevarad 1800-talsbebyggelse. Hässlås 1:59 har ett manhus av typ hallandslänga och en korsformad ekonomibyggnad. Hässlås 3:39, Bengtesgård, har också ett manhus av typ långa sammanbyggd med en källardel av murad gråsten. Gården var helt kringbyggd fram till 1945, i dag kvarstår en uthuslänga i vinkel mot manhuset. I sydväst ligger ett f d torp under Bengtesgård, Hässlås 3:42, uppfört på 1860-talet.

På Bengtesgårds mark finns ännu hävdad slättermark, inom naturreservatet Bengtesgårds äng. Bland karaktärsträden i reservatet märks flera gamla ekar, askar och hasselträd som med största säkerhet vuxit i Hässlås ängsmarker under lång tid. I ängsfloran märks grönvit nattviol, ängsskära och ängsvädd. Mellan 1868 och fram till 1950-talets slut användes lövängen som beteshage. När betet upphörde växte området snabbt igen. I början av 1970-talet röjdes marken och slåttern återupptogs (i hembygdsföreningens regi). Även rishämtning har skett under senare år. Inom reservatet finns välbevarade fossila åkrar, bl a i form av bandparceller med ett ursprung i tidig medeltid.

Stengärdesgården runt lövängen tillkom i samband med nyodling efter laga skiftet. Det var under den agrara revolutionen

Gårdslämning med husgrunder, brunn och fägata.

Hässlås 3:39.

Manbyggnaden är en lång länga med inbyggd murad källare.

Hässlås 1:46

som landskapet i den här delen av området huvudsakligen fick sin nuvarande karaktär. Uppodlingen omfattade även delar av den gamla utmarken i sydväst. Åkermarken mellan vägen och skogen öster om Bengtesgård utgör en del av den äldre, centralt belägna odlingsmarken på inägomarken.

Vägen norrut går längs en karakteristisk lövskogklädd höjdsträckning och kantas av ett par gårdar med äldre bebyggelse, bl a Hässlås 1:46.

Vägen norrut.

Hässlås 1:59.

Den karakteristiska åsen från öster.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse.
- Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande element såsom äldre vägsträckningar och stenmurar bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den gamla inägomarkens karaktär är fortsatt hävd av betes- och ängsmarker en förutsättning.

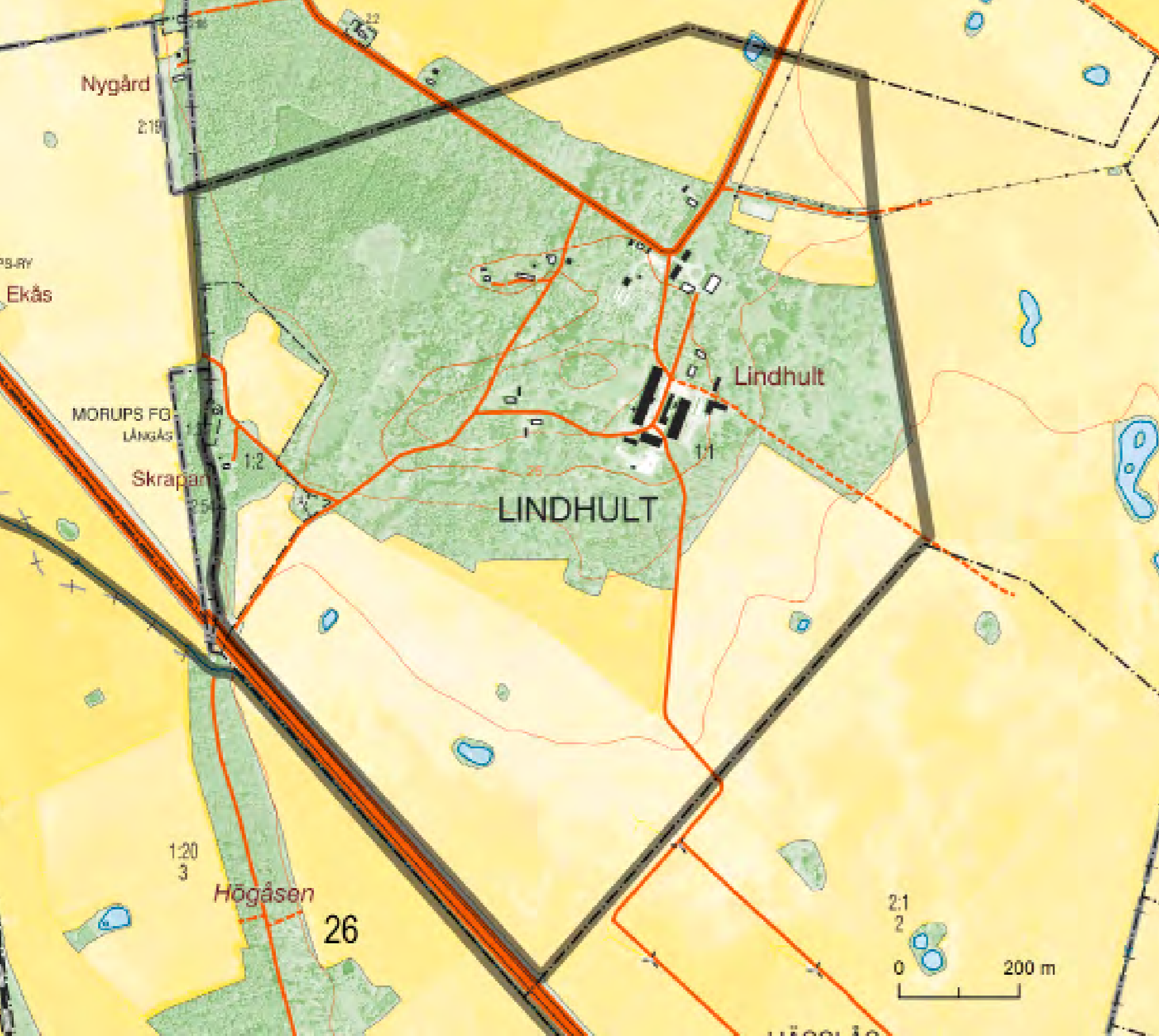
Lindhults gods

Stafsinge socken

Lindhult är en anrik storgårdsmiljö i den flacka, uppodlade kustslätten norr om Falkenberg. Runt corps-de-logiet från 1750-talet ligger, park, ekonomibyggnader, tjänstebostäder och plantskola. Landskapet runtomkring har en behaglig lummig karaktär genom ett stort inslag av lövskog och alléer. Bebyggelsens mångfald har stor betydelse för förståelsen av en gången tids ekonomiska och sociala struktur.

Lindhults gård intar en framträdande plats bland länets relativt få storgods. Vid 1800-talets mitt blev Lindhult centrum för bl a kreatursavel och täckdikning; flera tekniska nyheter spreds härifrån och

ut i det halländska jordbruket. Till godset hörde en rad underlydande, större gårdar som tillsammans med Lindhult tidigare utgjorde en sammanhängande kulturmiljö.

Utsnitt ur den vackra kartan över Lindhult från år 1775.

Corps-de-logiet påbyggdes med en våning 1781. Initialerna "FML" och "CvM" över årtalet vid entrén står för dåvarande ägarparet Fredrik Malcolm Lilliehöök och Charlotte von Mentzer.

Flygelbyggnaden har byggts om inrymmer idag en modern bostad.

De underliggande gårdarna ligger numera på andra sidan motorvägen (se vidare kulturmiljö Ramsjön).

Lindhult ingick i slutet av 1400-talet i ett godscomplex som Åke Axelsson Thott till Hjuleberg samlade i denna del av Halland. Gården är omtalad redan år 1474 och blev troligen sätesgård i början av 1600-talet. Efter det svenska övertagandet av Halland 1645 köptes Lindhult av landskamreraren i Halland Lars Giliusson Tollet, adlad Lindeflycht. 1756 såldes egendomen till kapten Fredrik Malcom Lilliehöök och alltsedan dess har gården varit i släkten Lilliehööks ägo. Vid mitten av 1800-talet utvecklades Lindhult under Carl-Johan Lilliehöök till en storgård med flera avelsgårdar. Säteriet omfattade då huvudgårdar om ett mantal och frälsegårdar om åtta mantal. Under gården låg vidare tre bortarrenderade hemman och 35 torp. Avelsgårdarna som bebyggdes och uppodlades under denna tid var Torebo, Stavsjö, Bredås i Morups socken och det 1863 tillköpta Ramsjöholm. På Ramsjöholm ökades den odlingsbara jorden genom urtappning av sjön. På Lindhult anlades en plantskola, den äldsta i sitt slag i landet och hit flyttades länets första lantbruksskola.

Det omgivande landskapet kring Lindhult är en utpräglad fullåkersbygd, där utblickarna endast bryts av ett antal märkegravar, i sydost numera även av vindkraftverk. Nordväst om gården växer tät

ek-hasselskog på gammal utmark. I söder och öster, på tidigare inägomark, finns (för godsmiljöerna) typiska ekhagar med ett stort inslag av gamla träd. Flera av de äldre träden är knotiga och illustrerar hur trädvegetationen på de gamla halländska ängsmarkerna såg ut förr i tiden. Åtskilliga träd i hagmarkerna kring Lindhult uppvisar också tydliga tecken på hamling, bl a i stubbskottsbeskärning. I hagarna närmast bebyggelsen finns en del fossila odlingsytor, delvis rester efter den åkermark som syns på 1775 års karta.

Huvudbyggnadens (Corps-de-logiet) nuvarande utformning är från 1781, då den påbyggdes med en våning. Det är en putsad tegelbyggnad i två våningar om 10 fönsteraxlar och en portaxel. Flera delar i byggnaden, såsom de tunnvalvda källarna, torde härstamma från 1600-talets början, då Lindhult blev sätesgård. Som en av ursprungligen två flyglar väster om huvudbyggnaden, ligger ett äldre, timrat och panelklätt bostadshus, möjligen från 1600-talet. Framför huvudbyggnaden och flankerande infarten ligger två äldre magasinsbyggnader uppförda av murad gråsten. Mangårdsbebyggelsen omges av en stor park/trädgårdsanläggning. Ladugården och övriga ekonomibyggnader från 1860-talet ligger ett stycke söder om huvudbyggnaden och är mycket stora, delvis uppförda av murad gråsten. Cirka 300 meter söder om gårdsplanen ligger två arbetarbostäder och en välbevarad

Ekonomibyggnaderna ligger en bit söder om mangården. Ladugården är uppförd 1866.

Arbetarbostad från början av 1800-talet med sammanbyggt uthus.

Ekhagen i öster.

smedja, iordningställd av hembygdsföreningen, samt två smedbostäder. I närheten finns en av Sveriges äldsta plantskolor, fortfarande i drift, och en trädgårdsmästarbostad.

Mycket gammal ek i hagen närmast väster om ekonomibyggnaderna vid Lindhult. Trädets nedre del skvallrar här om ett äldre stubbskottsbruk.

Lindhults gårdssmedja förvaltas och sköts sedan 1982 av hembygdsföreningen. Byggnaden brann ned maj 2011.

Personalbostad, tvåfamiljshus uppfört på 1940-talet.

Lindhults gods arbetarbostäder. Tidigare smedbostad, uppförd ca 1900.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. Mangårdsmiljön är av byggnadsminnesklass och bör skyddas och vårdas som sådan. Corps-de-logiet och magasin bibehålls exteriört och även delvis interiört. Flygelbyggnadens exteriör, särskilt mot gårdsplanen bevaras oförändrad.
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning men kan med rätt utformning t o m tillföra området mervärden. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom alléer, ekhage, stenmurar, och äldre vägnät mm bör vårdas och bevaras.

Vinbergs kyrkomiljö

Vinbergs socken

Vinbergs kyrkomiljö är en av den halländska landsbygdens mest intressanta. Här finns flera var för sig värdefulla kulturhistoriska företeelser, såsom äldre kyrkogård, unikt välbevarad nygotisk kyrka, kyrkstallar, prästgård, kvarnmiljö och trädgårdsanläggning. Miljön inramas av modern åkermark, skog längs Vinån och ett delvis välbevarat, äldre vägnät. Till kyrkomiljön knyts ett särskilt personhistoriskt intresse, genom att Olof von Dalins föddes i prästgården.

Vinbergs kyrka ligger väl exponerad i slättlandskapet, strax invid den gamla landsvägen från Falkenberg mot Alfs-hög – Vessigebro och ett mindre stycke ifrån tätbebyggelsen i kyrkbyn norr där-om. Längs Vinåns lopp öster om kyrkan och kring den gamla kyrkogården finns vackra, halvöppna marker bevuxna med lövskog. Det omgivande åkerlandskapet i väster och söder hade hög uppodlingsgrad redan vid tiden för laga skiftet på 1850-talet. En jämförelse med kartan

från 1853 visar dagens lövskogsbestånd i hög grad sammanfaller med den gamla ängsmarken. Även flera av de äldre vägsträckningarna finns ännu kvar.

Vinbergs kyrka uppfördes 1899 av ohuggen granit, efter ritningar av Adrian Crispin Peterson. Kyrkan är en korskyrka med tresidig koravslutning uppförd i en nygotisk stil, där naturmaterialen enligt tidens hantverksromantiska anda dominerar. I kyrkan finns bland annat ett epi-

Laga skifteskarta 1858

tafium över släkten Dalin, där Olof von Dalin framställs vid 17 års ålder. Kyrkan är en av de bäst bevarade i sitt slag i hela Västsverige.

Adrian Crispin Petersson 1835-1912 var sin tids mest anlitade kyrkoarkitekt. 35 kyrkor, varav 10 i Halland, samt diverse ombyggnader och restaureringar bär hans signatur. Härtill var han en minst lika aktiv profanarkitekt med tyngdpunkt på hemstaden Göteborg, där han var involverad i de flesta större byggnadsprojekten från 1870-talet till sin död. Som kyrkoarkitekt var han skolad i den medeltidsinspirerade stilen. Han kunde dock använda okonventionella lösningar när kyrkan behövde en uttrycksfull och värdig prägel. Vinbergs kyrka anses som ett av hans bästa verk.

Vinbergs kyrka och prästgård förbinds av en allé. Den nuvarande prästgården är den fjärde sedan Dalins tid. Den är uppförd 1798 och är en ståtlig, symmetriskt uppbyggd tvåvånings träbyggnad med dubbel rumsbredd. I trädgården står en minnessten över Olof von Dalin, rest av bygdens folk 1957.

Olof von Dalin föddes i prästgården 1708 som son till dåvarande kyrkoherden Jonas Dalin. Efter studier i Lund kom Dalin 1727 till Stockholm där han umgicks i huvudstadens förmästa kretsar. Med tiden blev han en vitter världsman och sin tids främste förfat-

tare och skriftställare i Sverige. Mest bekant är han för Tidskriften Then Swänska Argus, som utgavs anonymt 1732-34 och i kåserande form tog upp tidens tendenser samt Sagan om hästen, en allegorisk berättelse om Sveriges historia från Gustav Vasa till Karl XII. Som kunglig bibliotekarie fick han uppdraget att skriva Svea rikets historia och knöts samtidigt allt närmare hovet. Genom C G Tessins förmedling blev han informator till kronprinsen. Efter att ha adlats 1751 blev Dalin 1753 sekreterare i Vitterhetsakademien. Vid sin död 1763 var han nyutnämnd hovkansler, dvs. en av rikets högsta ämbetsmän, vid Gustav III:s hov.

Bakom prästgården ned mot Vinån finns en kulturhistoriskt intressant, förvildad trädgård. Dalins mor och dåvarande prosten Böckman lät här bygga en kanal så att en ö skapades (jfr utsnittet från laga skifteskartan från år 1853). På "Prästens ö" anlades en trädgård med gångar och kvarter i barockstil. Senare på 1700-talet anlades en fruktträdgård med över 400 frukt bärande träd. Fruktträden är borta men kanalsystemet har under senare år återskapats och ett lusthus har byggts på ön. "Prästens ö" är numera en vacker lund med lövträd, lindallé och en fiskdamm. I ravinen intill finns en källa, vars vatten använts till dopvatten. Under en kort period av 1700-talet fungerade den även som hälsokälla.

Prästgården. Sedan 2008 innehåller byggnaden restaurang och pensionat Vinbergs prästgård.

Stigluckan vid gamla kyrkogården.

Bårhus uppfört på 1950-talet.

Gravkapell från 1700-talet på Gamla kyrkogården.

Vägen mot prästlönebostället.

Vägen mot Gamla kyrkogården.

Vinbergs kyrka. Västfasaden.

Kyrkstallarna.

Klockaregården. Uppförd som kantorsbostad 1924.

Vinberg 2:105. Gårdsmiljö väster om kyrkbyn.

Mjölnearbostaden.

Vinbergs kvarn.

Mellan kyrkan och prästgården ligger kyrkstallarna från 1920-talet. Prästlönebostället (Vinberg 5:1) sydost om kyrkan har ett bostadshus på dubbel rumsbredd uppfört i början av 1900-talet samt T-formad ekonomidö. Norr om prästgården ligger Klockaregården, på platsen för det gamla klockarebostället som har legat här så länge man känner till. Det nuvarande bostadshuset från 1924 är omgivet av en parkliknande trädgård. Byggnaden är i jugendstil och välbevarad såväl exteriört som interiört.

Vinbergs gamla kyrkogård användes från medeltiden till sekelskiftet 1900, då den gamla 1100-tals kyrkan revs. Området omgärdas nu av en planterad idegranshäck. Den kyrkogårdsport (stiglucka) som utgör entré till området byggdes 1806. Inom kyrkogården finns bl a ruinen av den romanska kyrkan och särpräglade gravkapell från 1700-talet.

Nere vid Vinån bakom gamla kyrkogården ligger Vinbergs kvarn. Kvarnplatsen torde vara av medeltida ursprung och omnämns bland Vinbergs prästgårds tillhörigheter i Lunds Stifts Landebok 1569. Den nuvarande kvarnbyggnaden är uppförd kring sekelskiftet 1900 och var i bruk som bygdekvarn (tidigare tullkvarn) till 1970. Den intilliggande mjölnarbostaden är från 1800-talets slut har liksom kvarnbyggnaden liggande fasspontad panel.

Ön med kanalsystem. I bakgrunden det nya lusthuset.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, inklusive kyrkogårds- och trädgårdsanläggning, bör vårdas och restaureras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Mindre komplementbyggnad/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Anpassning bör ske till lokal byggnadstradition och bebyggelsemönster.
- Byggnader för jordbrukets behov bör anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Det gamla vägnätet bör bevaras.

Hjuleberg-Abild

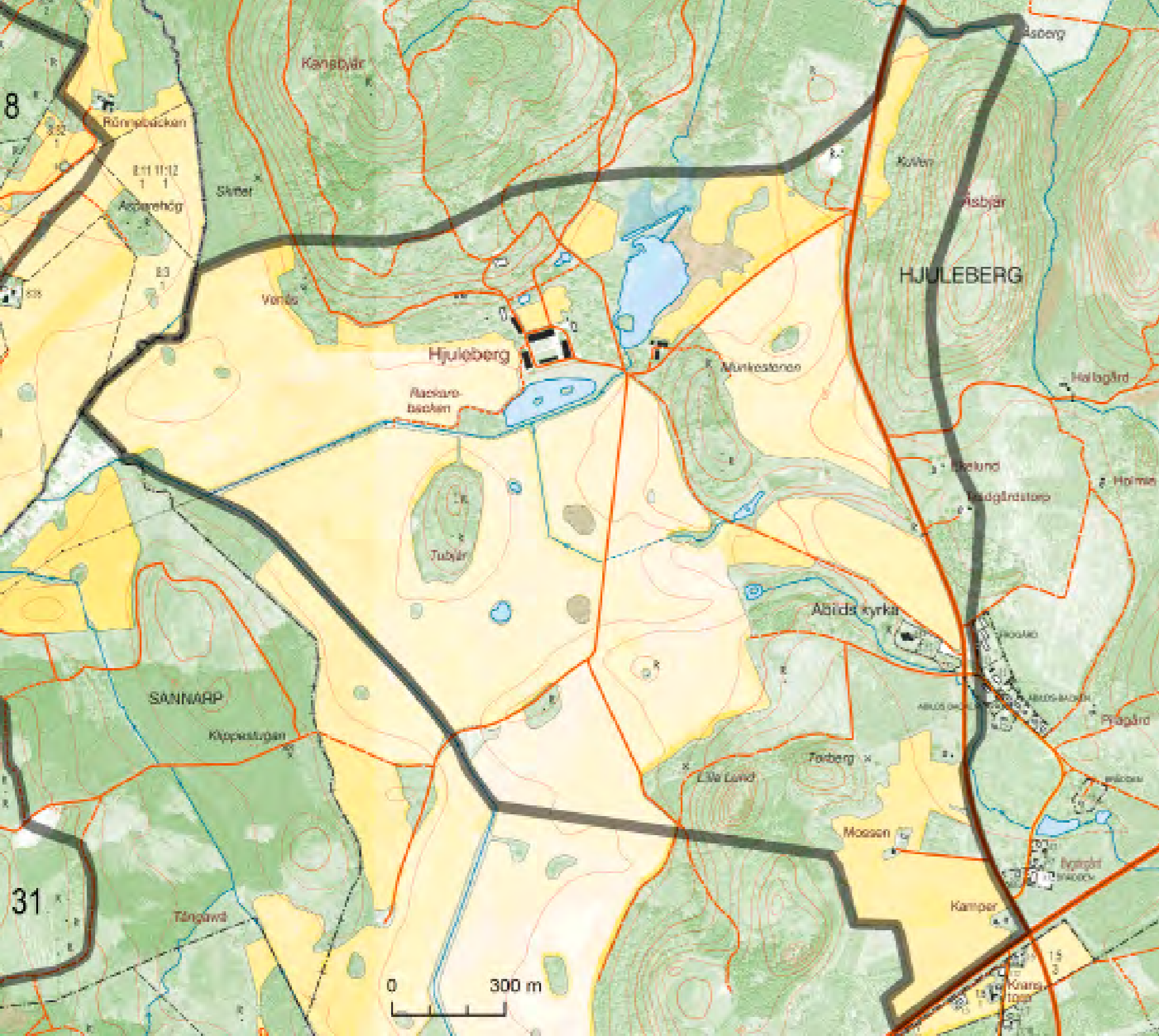
Abilds socken

Hjulebergs gods är en välbevarad och sammanhållen storgodsanläggning med medeltida anor. På höjden tronar det medeltidsinspirerade corps-de-logiet i huggen sten. Till gårdsmiljön nedanför hör bl a flera stora ekonomibyggnader i sten, personalbostäder och en anlagd park, särskilt känd för sin rhododendron. Godsmiljön innehåller också ett antal välbevarade torp i närheten samt vägnät med alléer. I det öppna landskapet söderut ligger Abilds medeltida kyrka, visuellt och materiellt sammanknuten med herrgården genom en väg och ett långt dike, enligt uppgift en vattenledning.

Området ligger i Ätradalens östra del, strax innan mellanbygden övergår till sydsvenska höglandet. I söder finns riksväg 150 mellan Falkenberg och Torup. I nord-sydlig riktning, genom området, le-

der den gamla huvudvägen mot inlandet – ”Boråsvägen”. Längs denna, strax norr om Abilds kyrka, står en milstolpe.¹ Infartsvägen till godset från söder markeras av två monoliter.

¹ FMIS nr 16, Abilds sn

Hjulebergs slott ligger majestätiskt som en medeltida borg på berget och blickar ut över nejden.

Utsnitt ur en karta från år 1718 över de tolv hemmanen i Abilds by, alla lydande under det närbelägna Hjuleberg. Detta är den enda kartbilden som visar hur bebyggelsen var organiserad före avhysningen av byn drygt hundra år senare. Kartan förvaras i Kammarkollegiets arkiv på Riksarkivet.

Förvaltarbostaden med kontor. Byggnaden är uppförd 1922.

Området består till ganska stor del av öppen åkermark, som i norr och öster omges av skogbevuxna höjder. I norr ligger slottet Hjuleberg, områdets självklara tyngdpunkt, uppe på sydslutningen av berget Kanebjär. I anslutning till slottet finns ekonomilängor, arbetarbostäder, alléer och omgivande lövskogsbestånd innehållande en del mycket gamla träd. I miljön ingår också Abilds kyrka som haft nära anknytning till Hjuleberg. Landskapet är också relativt rikt på fornlämningar, bl a ett flertal gravar.

Hjuleberg omnämns redan på 1300-talet. Den förste kända ägaren var Erik Kettilsson Puke. Var gården då låg är osäkert, eventuellt var det inom Ryd söder om det nuvarande läget. Under 1400-talet var

Hjuleberg centrum i ett komplex av gods som ägdes av det danska riksrådet Åke Axelsson Thott. Från 1660-talet till mitten av 1800-talet ägdes godset av ätten Lilliehöök. Sedan början av 1900-talet huserar familjen Treschow här.

Det tidigaste Hjuleberg låg troligen på en liten ö i sjön strax sydost om slottets nuvarande plats och sedan på en plats omedelbart väster om sjön. Sven Peter Bexells beskriver Hjuleberg i sin Hallands historia och beskrifning från 1819: "Säteriet är välbyggt med tvenne liggande träbyggnader; av ladugårdsbyggnaderna är en del sten- och korsvirkesbyggnader. Nära gården äro tvenne trädgårdsanläggningar, fiskdammar, och uti det förbi flytande strömdrag äro såg- och mjölkvarnar."

Ruinerna efter kvarnen.

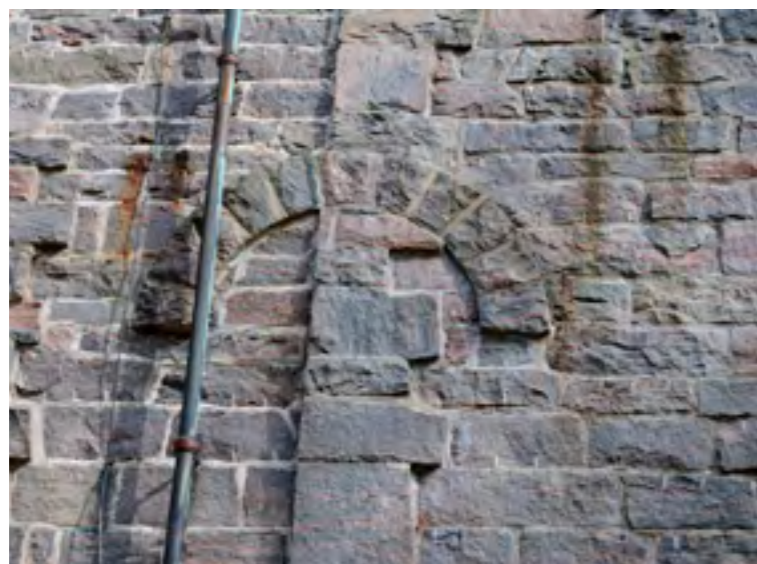
Magasinet uppfört 1735 är godsets äldsta byggnad och ligger vid den tidigare platsen för mangården.

Slottet är uppfört 1878 med fasader av granit och med medeltidsinspirerade inslag såsom trappgavlar. Upphovsmannen, den kände danske arkitekten och formgivaren Thorvald Bindesbøll, har även ritat Mostorps slott i Getinge socken.

1875 flyttades huvudbyggnaden upp på berget Kanebjär. Det nya huset uppfördes i nygotisk stil av grå granit och stod färdigt 1878. Byggnaden ritades av Thorvald Bindesbøll som även är upphovsman till Mostorps slott. Corps-de-logiet ligger på en bergsplatå med en omgivande parkanläggning, bl a känt för sitt stora rhododendronbestånd som sommartid förevisas för allmänheten. Från Boråsvägen i öster leder en allé fram till gården.

Ekonomibyggnader och f d arbetarbo- städer av granit, uppförda mellan åren 1835-1875, ligger söder om slottet. I anslutning till ekonomibyggnaderna ligger en kontorsbyggnad och förvaltarbo- stad med väggar av resvirke och torkad, stampad jord som reveterats, det senare uppfört i en för landet mycket ovan-

Genom att mura in en valvbåge vill arkitekten skapa en illusion om en igenmurad gammal öppning i en betydligt äldre byggnad. Ett lekfullt exempel på Bindesbølls genomarbetade historiska stil.

lig byggnadsmetod. Ett flertal nu rivna byggnader, bl a stall, statarlänga, kvarn och kraftverk har därtill legat i anslutning till ladugårdsområdet. Väster om anläggningen finns en betjäntbostad från 1850. Vid den ungefärliga platsen för slottets äldre lokalisering, enligt rannsakingen 1690, ligger gårdens äldsta byggnad, ett magasin uppfört i sten från 1735.

Torpställen fanns redan på 1600-talet på Hjuleberg. Av dessa återstår idag inga. De bevarade torpen är samtliga byggda mellan 1837 och 1856. De tillkom i samband med att Hjulebergs underlydande frälsebönder avhystes från sina gamla bondgårdar vid Abilds by. Åborna fick istället bli torpare med mindre egen jord och större dagsvekskyldighet. 1905 fanns 35 torp på Hjuleberg. Ett antal i stort sett väl bibehållna torp ligger idag kvar i närområdet och åskådliggör den nära kopplingen till godset.

Rundade terrasser i sten och delar av parkanläggningen leder ned mot ladugården med ekonomibyggnader och en förvaltarbostad runt en gårdsplan.

Vägen mot kyrkan. Utmed vägen går det dike som skall ha lett vatten fram till kvarnen.

Jordkällaren.

Torpet Mossen.

I åkermarken i södra delen av området finns flera förhistoriska gravar bevarade. Några av dessa är ganska stora, exempelvis en tolv meter stor hög.² På höjdpartiet Tubjär ligger tre stycken stensättningar.³ Den ena av dessa mäter också tolv meter tvärs över. På höjden strax söder om allén, in mot gården, finns ett skålgropsblock⁴ – kallat Munkestenen – med inte mindre än 45 ”älvkvarnar”.

Bland mer framträdande, synliga lämningar närmare gården kan stenfundamentet efter kvarnen nämnas. Ett kort stycke söderut längs vägen mot kyrkan finns en stor jordkällare. Den ska ha använts för förvaring av potatis och andra rotsaker. Vid infarten till gården nere vid kvarnen står ett 30-tal uppresta stenar;⁵ i några fall kan det här vara fråga om stenar som tidigare ingått i förhistoriska gravmonument.

Med början omedelbart söder om kyrkan och hela vägen bort till kvarnlämningarna nedanför gården – på en sträcka av över en kilometer – löper ett djupt dike. Anläggningen ska enligt uppgift ha använts för att leda vatten från bäcken vid kyrkan. Diket löper parallellt med den lilla vägen över åkerfältet.

Före den stora avhysningen av fräsebönderna 1839 fanns alltså en samlad bybebyggelse strax söder om Abilds kyrka. Denna framträder på en karta från år 1718; kartan är det enda bevarade dokumentet som visar situationen före avhysningen.

Abilds Kyrka var tidigare gårdskyrka till Hjuleberg och s k patronatskyrka. Kyrkans ”patronus” var ägaren till Hjulebergs gods och denne hade rätt att tillsätta präst i kyrkan. Denna rätt avskaffades i Sverige först år 1921. Ägarna av Hjuleberg har genom århundradena kommit att prägla kyrkan.

Trädgårdstorpet. Välbevarat torpställe utmed landsvägen.

Uppfarten mot godset. Notera monoliterna med inhuggna "hjul".

Kyrkan är byggd av sten. Långhus och kor härstammar från äldre medeltid. Kyrkan byggdes till på 1600-talet, trätornet har kommit till senare. På korsets yttermur finns de Lilliehöökska och Ekebladiska vapnen inmurade. På kyrkogården finns Treschows familjegrav. Intill kyrkan ligger en stuga från 1850-talet, en f d smed-bostad under Hjuleberg, som numera är församlingshem.

Abilds kyrka är medeltida. Det utstickande partiet är det Lilliehöökska gravkoret som tillkom i samband med att kyrkan ombyggdes och förlängdes 1665-75. Gravkorets överdel brukas nu som sakristia.

Torpen uppfördes efter ritning och flera fick därför samma utseende. Torpet Brogård vid Abilds kyrka.

Torpet Nygranna.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. Corps-de-logiet liksom flera av ekonomibyggnaderna är av byggnadsminnesklass och bör skyddas och vårdas som sådana.
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Parkmiljön bör vårdas och bevaras.
- Karaktärskapande landskapselement såsom diken, stenmurar, alléer och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.

Sannarps godsmiljö

Årstads socken

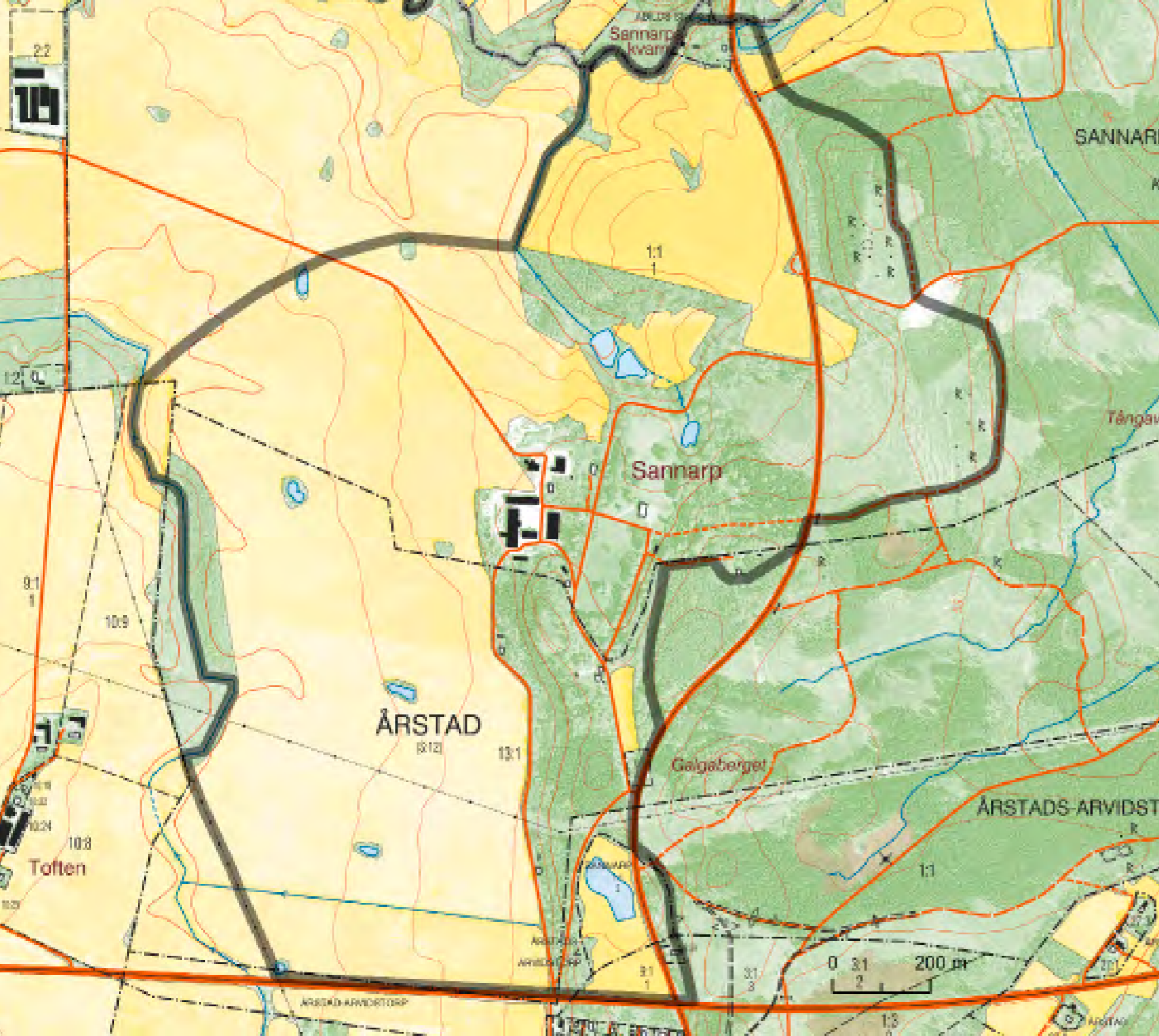
Sannarp är en storgårdsanläggning med anor från 1500-talet. Här finns bl a ett corps-de-logi, arbetarbostäder och en vacker park. Väster om godset sträcker bördig åker- och hagmark ut sig ned mot Ätran; i öster växer planterad skog. Norr om området rinner Sannarpsån i en bäckravin, där en kvarnanläggning vuxit fram. Vägen mellan Årstad och Vessige, som tidigare passerade igenom anläggningen, går numera strax öster om Sannarp. Den småskaliga och av lövskog inramade godsmiljön möter i väster slättbygden med full kraft.

Gårdsmiljön till godset Sannarp är den självklara centralpunkten i detta område. Här finns huvudbyggnaden med ekonomilängor och arbetarbostäder, omgivande trädgårdspark m m. Godsets historia är förknippat med Hjuleberg, vars

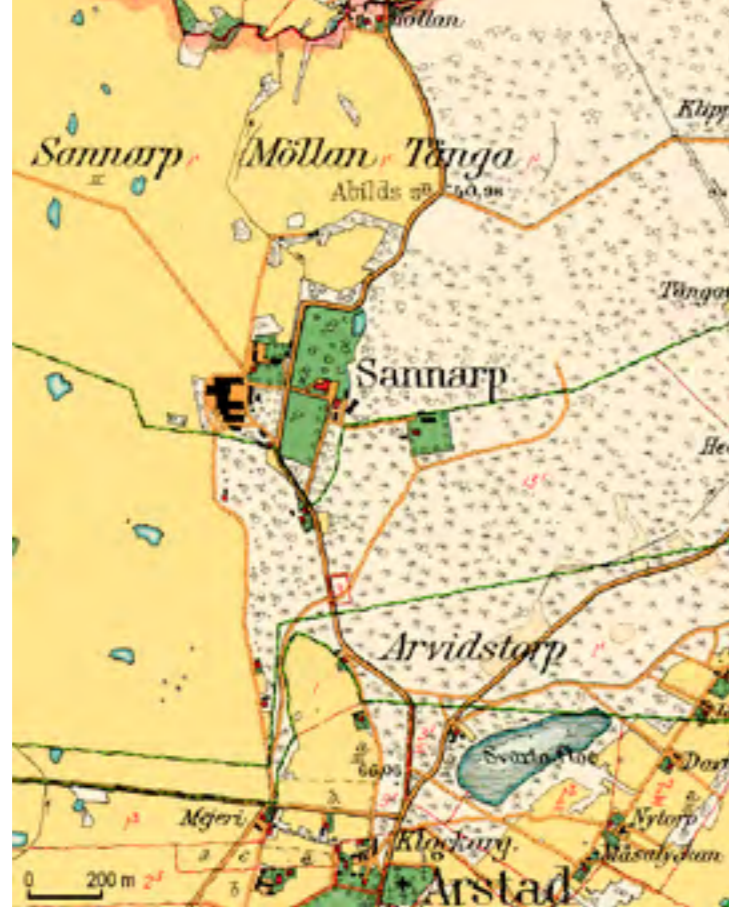
ägor före 1500-talet till största delen låg i Årstads socken. Gorfitz Thott, som ärvt några av Hjulebergs gårdar, bildade tillsammans med hustruns modernegård i Sannarps by i slutet av 1500-talet sätesgården Sanderup, i dag Sannarp.

Ekbacke vid
Sannarps gods.

Sannarp med omnejd. Härads-ekonomiska kartan ca 1920.

Huvudbyggnaden – corps-de-logiet – uppfört av liggande grova plank och reve-terat i en indianröd färg, är troligen från 1700-talet. I dess källare finns ett parti av tjocka gråstensmurar som härstammar från den ursprungliga 1500-talsbyggnaden. Söder om huvudbyggnaden finns ett korsvirkeshus från 1700-talet, vilket är gårdens äldsta hus. Det har tidigare fungerat som gårdens mejeri och därefter som vagnstall.

Kring mangårdsbebyggelsen finns en stor, vacker trädgård med bland annat flera alléer. Här återfinns ett stort antal gamla ädellövträd som ger området kring bebyggelsen en påtaglig karaktär av park. I betesmarken i den sluttande terrängen strax norr om trädgården växer ytterligare

några mycket gamla ekar. Även boksko-gen öster om bebyggelsen bidrar till den vackra inramningen. Längs vägen genom området finns en vällagd stenmur.

Avskilda från corps-de logiet, väster om detsamma, ligger de i sen tid uppförda ekonomibygnaderna. 1971 drabbades den tidigare bebyggelsen, två stenlängor från 1898 samt ett femvåningsmagasin norr om inspektorsbostaden, av en brand och totalförstördes. De nedbrunna byggnaderna ersattes 1972 av tre moderna ekonomibygnader bestående av ladugård, maskinhall och lagerhus. Inspektorsbostaden från 1901 liksom en magasinsbyggnad i närheten klarade sig dock i branden.

Västerut möter det öppna fullåkerslandskapet.

Corps-de-logiet.

Den frodiga parken.

Arbetarbostäder närmast huvudbyggnaden.

Inspektorsbostaden.

Den f d mjölnarbostaden.

Årstad 9:39. F d arrendegård.

Utmed godsets vägar ligger ett antal arbetarbostäder och torpställen knutna till Sannarp. I och utanför området ligger även ett antal arrendegårdar med anknytning till godset. En välbevarad f d arrendegård ligger norr om Vessigevägen.

Vid Sannarpsån i norr ligger Sannarps kvarns numera förfallna anläggning med bl a en vattentub. Den f d mjölnarbostaden ligger kvar vid vägen.

Det omgivande odlingslandskapet i väster är mycket öppet och helt och hållet en produkt av stordriftstänkandet under 1800- och 1900-talens rationaliseringar inom jordbruket. Kontrasten mellan slättbygd och den begynnande skogsbygden är sällan så tydlig som just här.

Sannarps kvarn i norra delen av området.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Park- och trädgårdsmiljön liksom bör vårdas och bevaras.
- Vyer och utblickar mot det öppna landskapet är särskilt viktiga att behålla.
- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenmurar, alléer och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.

Årstads kyrkby

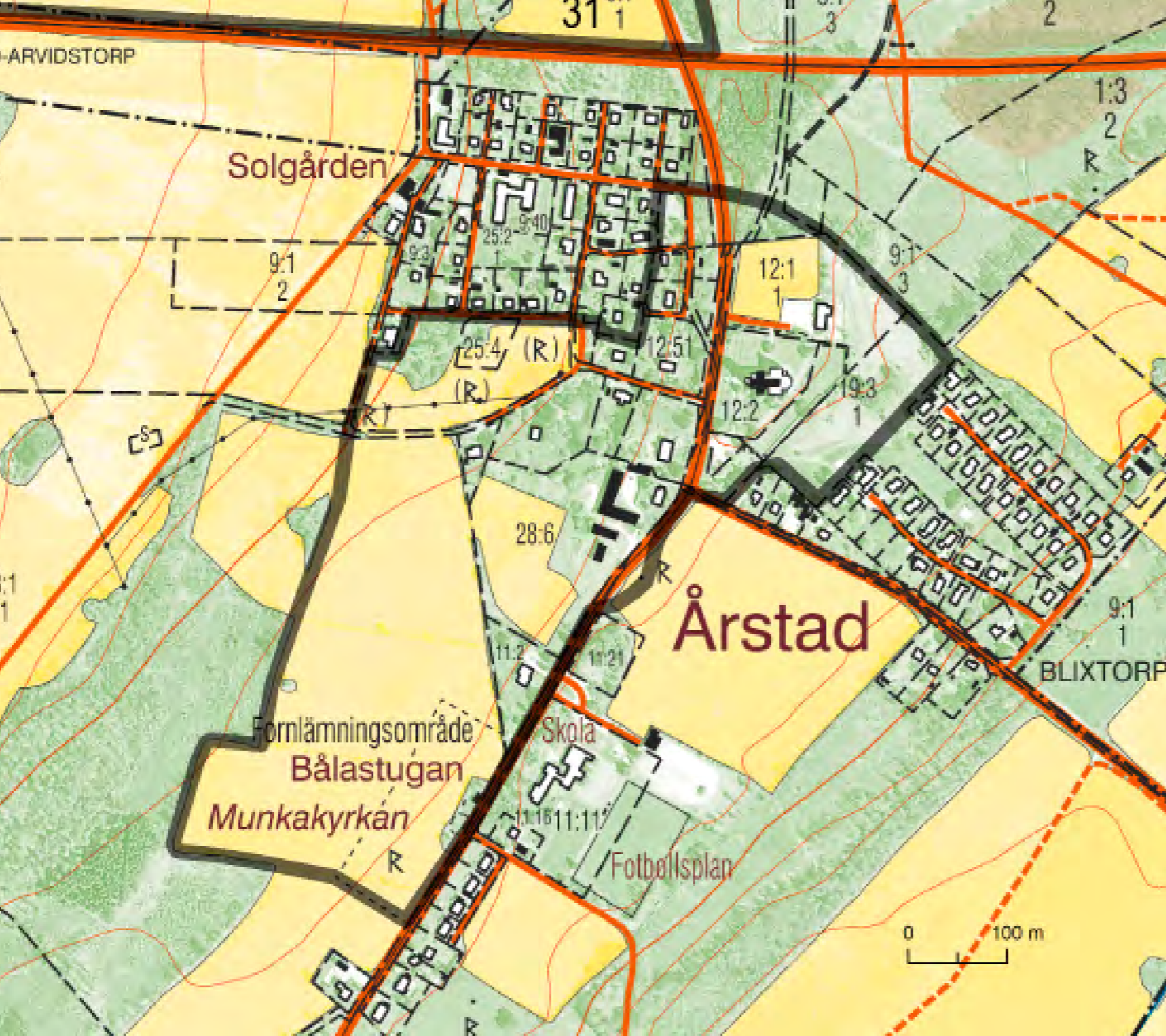
Årstads socken

Årstads kyrka är ett välkänt landmärke längs riksväg 150. Närmast kyrkan finns ett litet men välbevarat sockencentrum med prästgård, prästlöneboställe och klockaregård. Längs vägen mot Heberg ligger även en f.d skola, en högloftsstuga som är hembygds-museum samt två fornlämningar.

Årstads samhälle ligger på och utmed en moränrygg som sträcker sig i nord-sydlig riktning. Två äldre vägar möts i byn; vägen mellan Heberg och Vessigebro (668)

och vägen mot Asige (672). Årstad avgränsas tydligt i norr av riksväg 150. Tätortsbebyggelsen ligger till största delen på åssluttningen väster om kyrkan

Vid infarten från söder ligger Bålastugan och den ståtliga domarringen.

Årstad 1765

Årstads gamla skola.

där ett villasamhälle vuxit upp under 1900-talet. Västerut tar det öppna fullåkerslandskapet vid med vida utblickar ända bort mot Falkenberg.

Kyrkan dominerar med sitt anslående läge och storlek i byn. Den är byggd 1888-1890 av gråsten i engelsk nygotik. Arkitekt var Claes Grundström (1844-1925). Altartavlan är från 1780-talet och utförd av Pehr Hörberg (1746-1816) och har hängt i den gamla kyrkan innan den revs. Väster om kyrkan ligger samlade på rad; klockaregården, prästgården och prästlönebostället.

Klockaregårdens (Årstad 12:1) nuvarande manbyggnad uppfördes i början av 1800-talet. Den exteriört välbevarade byggnaden är uppförd i timmer med dubbel rumsbredd. Frontespisen är från 1900-talet då vinden inreddes. Fasadmaterialet är stående lockpanel. En stor trädgård hör till fastigheten. Ursprungligen fanns här fler byggnader.

Norr om Klockaregården ligger ett litet välbevarat bostadshus med tillhörande uthus från början av 1900-talet.

Söder om Klockaregården ligger föd prästgården vars bostadshus uppfördes 1865. Det är en ståtlig salsbyggnad uppförd av timmer, och klädd med en gråmålad liggande slät panel. En rödfärgad ekonomibyggnad ligger i vinkel nedanför bostadshuset. Prästgården, som nu är privatbostad, omges av en stor trädgård med bl a olika ädellövträd.

I anslutning till prästgården ligger prästlönebostället. Manbyggnaden är från 1915, liksom några av uthusen. Längre söderut, väster om Hebergsvägen ligger föd skolan, i dag bostad, uppförd på 1860-talet av timmer och med fasad av gulslammad puts.

Längst i söder ligger en högloftsstuga. Byggnaden anses härstamma från 1600-talet och har varit ett relativt välbärgat torp under gården Sannarp. 1880 flyttades byggnaden till nuvarande läge och 1952 överläts den till hembygdsföreningen. Mittendelen är en timrad ryggåsstuga, de båda häbbaren är av skiftesverk, det södra enbart bestående av den genomgående förstugan, men har ursprungligen haft ett större häbbare i an-

Häradsekonomska kartan (ca 1920).

Prästgården.

Årstad 12:12. Bostadshus och uthus från början av 1900-talet.

Klockaregården är troligen uppförd i början av 1800-talet.

slutning till denna. Byggnaden fungerar som hembygdsmuseum och här förvaras bland annat socknens gamla tingsbord med en låda för varje nämndeman (Årstad var tingsplats till 1906 då det gamla tingshuset förvandlades till vårdinrättning).

Fornlämningarna utgörs av en hög och en domarring¹. Domarringen, väster om vägen i områdets södra del, kallas "Munkakyrkan". Denna ovanligt stora domarring har vid den senaste fornminnesinventeringen registrerats som en oval stensättning. Domarringar och stensättningar av detta slag dateras vanligen till äldre järnålder (ca 500 f Kr - 400 e Kr) och är gravanläggningar.

¹ FMIS nr 56 och 57, Årstads sn

Prästlönebostället med ekonomibyggnader ligger vid korsningen mellan väg 668 och 672.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/ uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom uthus, stenmurar, alléer och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.

Knobesholms gård

Asige socken

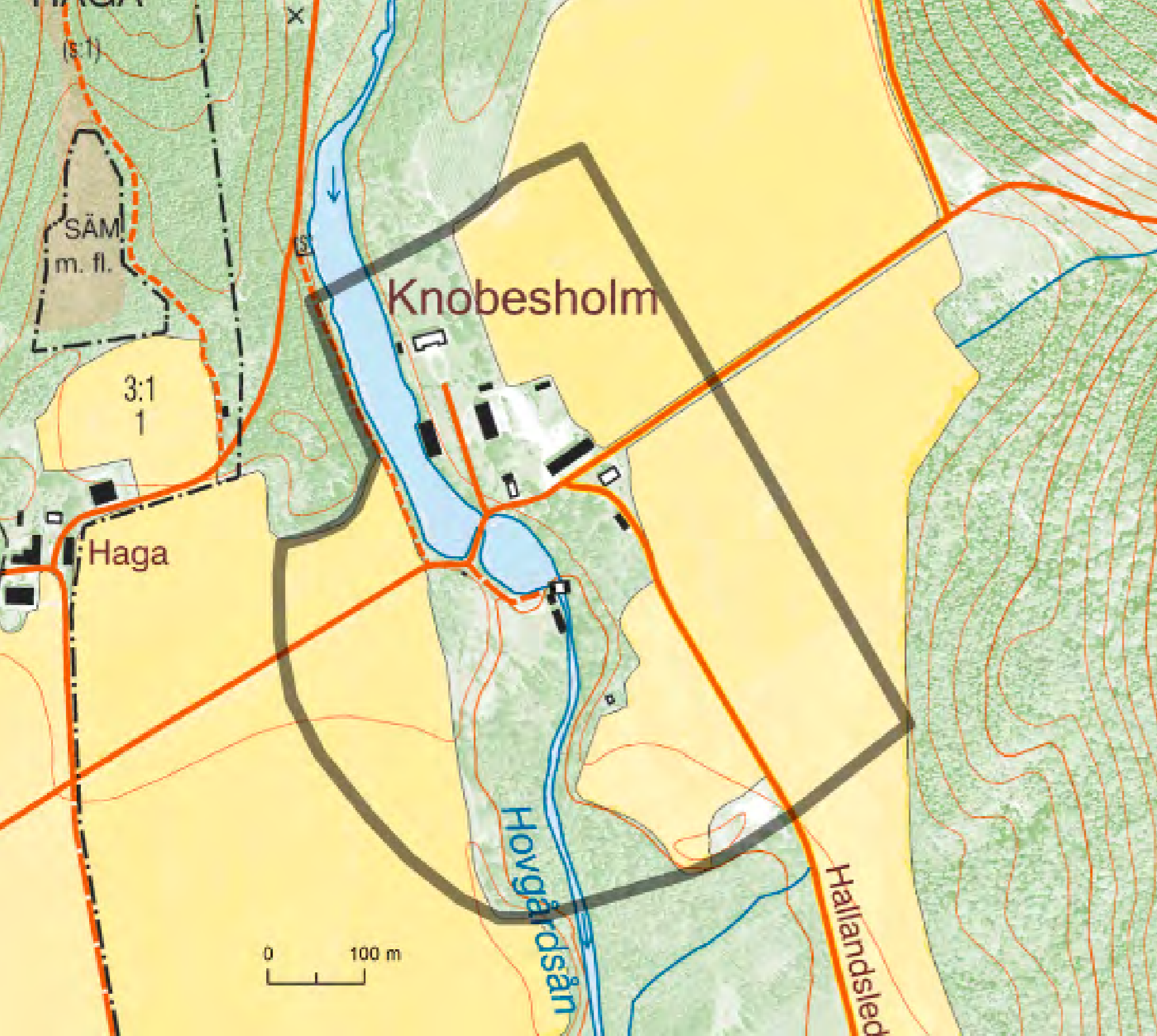
Knobesholm öster om Asige kyrkby är en storgård med gamla anor. Utmed den uppdamda Hovgårdsån ligger herrgårdsbebyggelse med bl a unika, ålderdomliga ekonomibyggnader, f d arbetarbostäder, kvarnbyggnad och ett tunnbinderi som är ett levande industriminne.

Uppgifterna om gårdens historia är knapphändiga. Knobesholm sägs vara uppkallat efter den danske adelsmannen Knud Knob, som etablerade gården i mitten av 1500-talet. Under 1600- och 1700-talen ägdes den bl a av släkten Leijonhuvud. Gården har tidvis varit säteri. Corps-de-logiet är ursprungligen från 1632 men om- och tillbyggt. Av 1600-talsbyggnaden återstår idag

främst källarvåningen. Nuvarande exteriör tillkom 1902, då byggnaden höjdes en våning. På entrésidan finns en dorisk portik och mot trädgårdssidan altan och balkong. Taket är valmat och fasaden har stående lockpanel. Vid manhuset ligger ett f d brygghus.

Symmetriskt placerade på var sin sida om uppfarten mot manhuset ligger två anslå-

De två ekonomibyggnaderna sedda från söder. Den nuvarande dammen kan ha fungerat som vallgrav i äldre tid.

Häradsekonomska kartan ca 1920.

ende ekonomibyggnader. Det är ett magasin respektive f d ladugård uppförda på 1630-talet. Byggnaderna har metertjocka väggar i sten och gavelrösten i regelverk med stående lockpanel. De kraftiga murarna och de små fönstren för tankarna till ett försvarsverk, något som läget på en halvö omgiven av dammanläggningen förstärker. Ladugården sägs under en period ha innehållit ett gästgiveri. Välbevarade ekonomibyggnader av denna typ från den danska tiden är helt unikt i Halland.

Vy söderut från uppfarten. Tv ett magasin med källarvåning bakom ett bostadshus. Längre bort skymtar ett bryggshus och t h kvarnbyggnaden.

Vid infarten i sydväst ligger ett litet hus med fönsterluckor. Det är en f d smedja från 1700-talet med stomme av skiftesverk. Öster om dammen ligger ett par bevarade arbetarbostäder och ekonomibyggnader från början av 1900-talet.

Till gården hör ett tunnbinderi och en kvarn, belägna söder om en fördämning med fall ned till Högvadsån. Kvarnhuset har tre våningar och rödmålad lockpanel. Vid kvarnen finns ett tunnbinderi uppfört omkring 1905 som, liksom kvarnen, drevs med vattenkraft. I tunnbinderiet tillverkades smördrittlar av bokträ in på 1950-talet. Verktyg och maskiner finns fortfarande kvar och förvaltas av Asige hembygdsförening. Några gånger om året visar man hur tillverkningen gick till – ett mycket uppskattat och återkommande arrangemang.

Ladugården.

Arbetarbostad.

Kvarnbyggnaden och tunnbinderiet.

Corps de logiet med sina flygelutbyggnader är timrat och klätt med locklistpanel.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende. De unika ekonomibyggnadernas ålderdomlighet och patina bibehålls.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar, alléer, vägnät och uthus bör underhållas och bevaras.

Asige

Asige socken

Vid Asige kyrkby ligger fornlämningarna tätt. Bronsålderns mäktiga gravhögar är mycket karaktärsskapande i landskapet liksom de många resta stenarna. Bland de sistnämnda intar monumentet Hagbards galge en särställning. Många av gravarna ligger utmed den nord-sydgående, sannolikt mycket gamla, landsvägen mot inlandet. Landskapet präglas annars starkt av 1800- och 1900-talens uppodling. I norr och öster övergår åkerslätten i mellan- och skogsbygd. Förutom kyrkan består den kulturhistoriskt mest värdefulla bebyggelsen främst av gårdar från 1800- och 1900-talen samt byggnader med centrumfunktioner, såsom skola och mejeri.

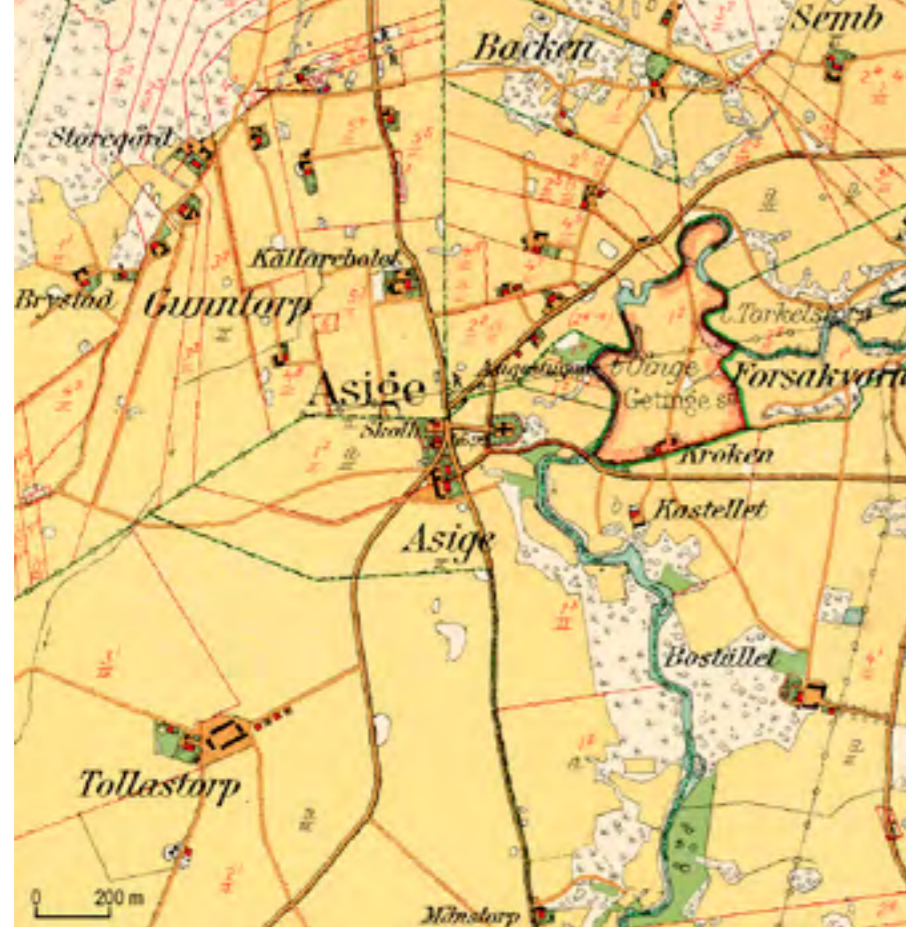
Vägen från Getinge, över Asige och vidare norrut är en del av den urgamla leden från kustvägen mot Västergötland. Dess långa historia illustreras tydligt i landska-

pet genom de många fornlämningarna som här återfinns intill vägen. Dessa består till stor del av gravar i form av monumentala högar och resta stenar. Faktum är

Två av stenarna i det imponanta monumentet "Hagbards galge".

Utsnitt ur den
s k härads-
kartan från
omkring 1920.

att få av Hallands fullåkersbygder uppvisar en liknande mängd synliga lämningar.

Kopplingen mellan gravarna och kommunikationsstråket är särskilt tydlig söder om kyrkan, där en rad stora högar och stensättningar ligger väl exponerade i åkermarken längs vägen. Flera av anläggningarna mäter 15 m i diameter eller mer. Den största högen närmast kyrkan är hela 23 m bred. De större högarna torde med säkerhet vara från bronsåldern och är såldes omkring 3000 år gamla. Stensättningarna kan i några fall vara från samma period men troligen i de flesta fallen från äldre järnålder, d v s från århundradena kring Kristi födelse. På flacka höjdparter i åkermarken öster om landsvägen har man på flera ställen registrerat flinta som kan tyda på att det finns boplatser (under markytan) i närheten.

Även strax norr om kyrkan finns rikligt med synliga gravmonument, bl a en stor hög. Här dominerar annars resta stenar. Den stora ansamlingen av gravar runt kyrkan är naturligtvis i sig intressant och kan onekligen tyda på att någon form av kontinuitet i kultverksamheten förekommit fram mot tiden för kristnandet. Flera fynd av ädelmetall från järnålder i Asigetrakten förstärker bilden av ett område som under lång tid kan ha haft särskilda samhällsliga funktioner, d v s en centralplats av något slag.

Mest känd bland Asiges fornlämningar är ”Hagbards galge” som består av två par resta stenar, belägna i två stensättningar.¹ Fornlämningen har sitt namn efter den gamla fornnordiska sagan om Hagbard och Signe. Stenarna är imponerande och hamnar genom sin storlek på fyra respektive fem meter tydligt i blickfånget i det öppna odlingslandskapet. Stenarna har ristningar av den typ som förekommer under bronsåldern. På två av dem finns koncentriska cirklar och en av dem har två grunt inristade skepp. Dessutom finns här ett 50-tal skålgropar.

En stor sten i åkermark väster om vägen är resterna av den s k ”Signhilds bur”, som enligt traditioner var Signhilds jungfrubur.²

Stående utmed ”Boråsvägen” mitt i ”kyrkby” finns en milstolpe, daterad 1847. In till Suseån, cirka en kilometer söder om byn, finns en offerkälla – Signes källor – som enligt sägnen har anknytning till Hagbards galge. Signes källa (källor) ligger öster om vägen Getinge-Asige, strax invid den här starkt meandrande Suseån. Friskt grundvatten bubblar ständigt upp i källan och ger intryck av att den ”kokar” (jfr Höstena källor längre norrut i Ätradalen).

Ortofoto från 2009 över centrala Asige. De stora gravmonumenten söder och norr om ”kyrkbyn” framträder tydligt.

Den gamla folkskolebyggnaden är ombyggd och numera bygdegård.

Asige 1:2. Manbyggnad.

Till källan har samma tradition om Hagbard och Signe knutits som till "Hagbards galge" och "Hagbards kulle", belägna norr om Asige kyrka. Namnen knyter an till den fornnordiska sagan om Hagbard och Signe, som hade lovat varandra evig trohet. Signes far var Hagbards fiende, och då Hagbard förklädd besökte henne blev han gripen och dömd till galgen. För att följa sin älskade i döden satte Signe eld på sin jungfrubur och brann inne. Då rann enligt sagan en källa upp. Denna saga finns spridd i alla de nordiska länderna och åtskilliga är de Signes källor och Hagbards högar som finns runt om i Norden.

Asige kyrka härrör från 1100-talet. Det nuvarande utseendet med spetsig konformad tornspira härrör från en restaurering på 1890-talet, ledd av den kände arkitekten Ferdinand Boberg.

Odlingslandskapet i området kan nästan beskrivas som fullåkersbygd, belägen väster om Suseåns delvis djupt nedskurna och slingrande fåra. Öster och norr om denna slättbygd vidtar skogsbygden. Hela området höjer sig något från söder mot norr. Det uppodlade landskapet avbryts då och då av trädbevuxna åkerholmar och mindre trädzoner.

Asige 1:2. Ekonomibygnader.

Tollastorp 2:1.

Närmast kring kyrkan fanns vid storskiftet åren 1779–84 och laga skiftet ett halvsekel senare enbart ett hemman. Någon egentlig kyrkby har således inte funnits i Asige under de senaste århundradena. Den närmaste byn var Tollastorp, belägen en kilometer mot sydväst. Där finns fortfarande en samlad gårdsbebyggelse på den gamla tomten. Det omgivande landskapet domineras helt av åkermark; det är mycket flackt och öppet. Det är idag svårt att tänka sig, att gränsen mot den gamla utmarken ännu under 1800-talet gick strax söder om Tollastorps bytomt. Storskifteskartan visar att utmarken faktiskt letade sig nästan ända fram till kyrkan i äldre tid. De stora bronsåldershögar söder om kyrkan har alltså långt fram i tiden legat på denna utmark!

Kring sekelskiftet 1900 växte dock centrumfunktioner fram runt kyrkan. Två skolor tillkom. Den ena fungerar i dag som bostadshus, medan den andra blivit bygdegård. Nordväst om kyrkan anlades ett mejeri, i dag bostad, samt en lanthandel uppförd 1925-30. Fr o m 1930-talet har även några villor uppförts i kyrkbyn.

Asige 1:7.

Det f d mejeriet.

Säm 6:3.

Guntorp 4:10

Säm 4:7.

Bebyggelsen i området består av delvis välbevarad gårds- och bostadsbebyggelse från 1800-och 1900-talen. Strax väster om kyrkan ligger t ex gården Asige 1:2 och markerar infarten från Slöingevägen. Manbyggnaden är av typen salsbyggnad uppförd 1890. Bland ekonomibyggnaderna finns bl a en bevarad skiftesverklada. På andra sidan Getingevägen ligger Asige 1:7, en välbevarad villa från 1930-talet med brutet tak. I norra delen vid Backen finns en välbevarad gårdsmiljö med manbyggnad av typ långloftsstuga uppförd 1855 (Asige-Backen 1:1). Vid Guntorp finns småskalig utkantsbebyggelse delvis bevarad, såsom den trelängade gården Guntorp 1:5 utmed landsvägen och Guntorp 1:4 vid Guntorpsvägen.

Många av de förhistoriska gravarna vid Asige ligger väl exponerade i den öppna odlingsmarken.

Asige-Backen 1:1.

Guntorp 5:10.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/ uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom vägnät, alléer, stenmurar och mörgelgravar bör vårdas och bevaras.

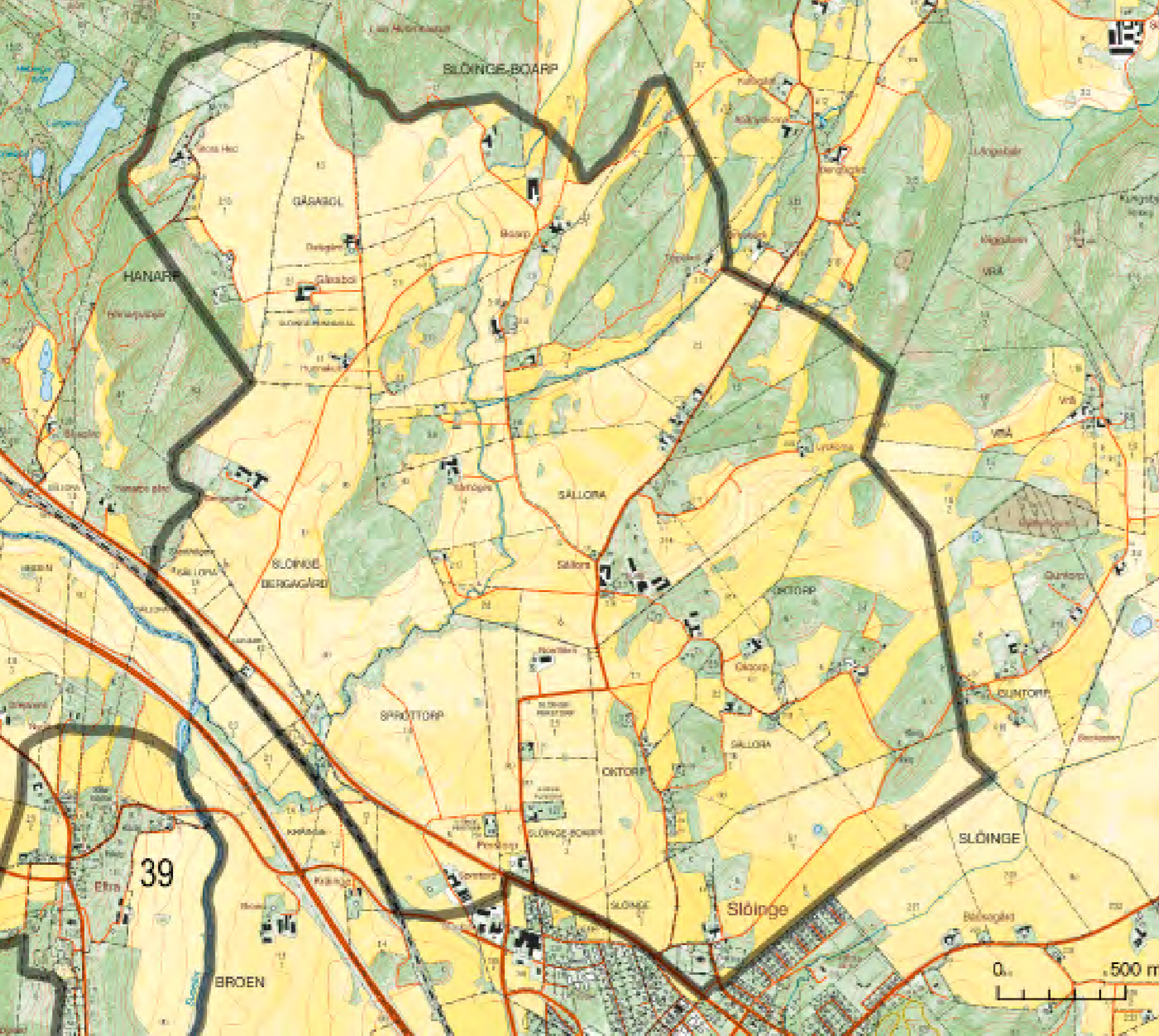
Slöinge- Bergagård

Slöinge socken

Den intensivt uppodlade böljande slätten norr om Slöinge har förutom stora landskapsvärden ett kulturhistoriskt innehåll av hög dignitet. Bebyggelsemönster, vägnät, gränsmarkeringar och markanvändning har här en ovanligt tydlig historisk kontinuitet. I landskapet framträder bl a strukturer som kan kopplas till de unika arkeologiska fynden av de s k "guldgubbarna". Den utpräglat agrara, delvis välbevarade, bebyggelsen ligger ofta kvar i äldre lägen. Den fina kyrkomiljön i sydost markerar övergången till tätorten Slöinge.

I åkermarken på en höjdplatå intill den lilla bäcken strax öster om gamla E6 påträffades i början av 1990-talet en stormansgård från yngre järnålder. Arkeologiska undersökningar åren 1992–95 blottade här unika lämningar i form av bl a stora hallbyggnader och en mängd

fynd som visar att platsen varit bebodd av samhällets översta elit, en hövding eller något liknande. Till de mest iögonfallande fynden hör "guldgubbarna", d v s små, tunna guldbleck som avbildar motställda man- och kvinnogestalter. Guldgubbar, vilka troligen använts i

Naturbetesmarken på höjden möter Bergagårds intensivt uppodlade marker.

Storskiftes-
karta 1776.

den forntida religiösa kulten, har endast framkommit på några få andra, aristokratiskt präglade platser i Sverige. I några av stolphålen i ett av Slöingehusen påträffades t o m välbevarade ekstolpar som kunde årsringsdateras till början av 700-talet! Platsen har av allt att döma använts under perioden 400–1000 efter Kristi födelse.

Av den forna stormansmiljön syns idag inget ovan jord och det kan i förstone vara svårt att förstå varför man valde just den här platsen för en bosättning av detta slaget. Läget framstår dock som strategiskt – intill den gamla landsvägen och i korsningen mellan två dalgångar, med Suseån nära intill. Troligen var gården centrum i en förhistorisk godsbildning, där ett stort antal kringliggande gårdar ingick. När denna struktur av okänd anledning kollapsade omkring år 1000, styckades förmodligen den gamla storgårdsdomänen upp. Kanske är den utpräglade ensamgårds- och småbystruktur som dominerat området

in i ganska sen tid en direkt följd av denna uppdelning för tusen år sedan.

En blick på den äldsta kartan över området, upprättad i samband med storskiftet på 1770-talet, illustrerar tydligt det småskaliga mönstret med bebyggelse. Ett mycket stort antal gårdar och små byar bildar här ett gemensamt hägnadslag. I praktiken finns nästan bara en enda, omramande hägnad runt den stora inägomarken. Bebyggelsen är lokaliserad till ytterkanterna och huvuddelen av ytan utgörs av äng. Åkermark finns endast på väl-dränerad mark nära gårdarna.

Odlingslandskapet i området är idag starkt präglat av den agrara revolutionens verkningar. En mycket stor del av den gamla slättermarken upparbetades till åker under 1800-talets andra hälft och uppodlingsgraden är således hög. I söder har gamla och nya E6:an och järnvägen avskurit bebyggelsen vid Broen, Kräinge och Sprottorp från miljön i norr.

Trots delvis stora förändringar kan fortfarande många av de ursprungliga landskapshistoriska sammanhangen avläsas i området. För det första är jordbrukslandskapet som helhet mycket öppet och överblickbart. Vidare är många av vägarna på 1700-talskartan i bruk, i flera fall nästan exakt med samma sträckningar som på storskifteskartan. Det gäller exempelvis vägen mellan Perstorp och Ok-

Kyrkan är en mycket stilren s k "Tegnerlada". Den omges av kyrkogårdsmur med den fina stigluckan, som ger kyrkomiljön ett särpräglat intryck.

Prästlönebostället, f d prästgården.

Församlingshemmet mitt emot kyrkan uppfördes på 1970-talet och tillbyggdes i början av 2000-talet.

Guldgubben

Arbetarbostad från början av 1900-talet framför den stora ekonomibyggnaden från 1950-talet.

Prästgården är uppförd 1915-16.

Karakteristisk vy med åkermark och betade bergknallar intill.

torp i söder och vägen förbi Bergagård, Gåsabol m fl i väster. Även gamla E6 följer i stort sett det gamla landsvägsstråket. På många ställen bidrar det kontrastrika naturlandskapet, med höga, omgivande bergspartier till att den gamla gränsen mellan inägor och utmark lätt kan identifieras. Detta är särskilt tydligt kring bl a Bergagård i väster och Boarp i norr.

Bebyggelsen i området utgörs till stor del av jordbruksfastigheter som dessutom i många fall fortfarande ligger kvar på, eller i direkt anslutning till, de gamla gårds- och bytomterna. Det som förefaller vara lagskiftesutflyttningar har således betydligt längre kontinuitet. Gårdarna och torpen ligger relativt tätt, jämt utplacerade i landskapet i höjd- eller sluttningslägen, ofta med ”stöd” av en bergknalle och en trädråd och ofta i direkt anslutning till vägen såsom radbybebyggelsen vid Sällora.

Bebyggelsen är överlag uppförd under senare delen av 1800-talet och under 1900-talet. Såväl de traditionella bostadslängorna som ekonomibyggnaderna ersattes då ofta av bredare och högre hustyper. Välbevarad mangårds- och ladugårdsbebyggelse från denna tid finns på Bergagård och Sprottorp, välbevarad torpbebyggelse vid Sällora och Boarp.

Kyrkan i sydost är uppförd mellan 1822 och 1835 på platsen för den medeltida

kyrka som revs. Kyrkan är byggd av gråsten som är vitputsad och har en mycket tidstypisk nyklassicistisk prägel. Den karakteristiska stigluckan vid kyrkogårdsmuren är troligen från ett äldre skede. Prästgården från 1916 är en stor tvåvåningsbyggnad med brutet och valmat tak. Byggnaden påminner om en högrestandsvilla, typisk för tidens nationalromantiska ideal. Norr om denna ligger prästlöneboställets (arrendatorsstället) manhus som är den gamla prästgårdsbyggnaden, en lång envånings byggnad på dubbel rumsbredd, uppförd på 1850-talet och delvis ombyggd under senare år. Separat norr om vägen ligger ekonomibyggnaderna som är från 1900-talet samt en arbetarbostad vid vägkorsningen.

Utmed den slingrande vägen norr om kyrkan ligger Oktorp. Här låg den helt kringbyggda Oktorpsgården med sin typiskt halländska högloftsstuga innan den flyttades till Skansen. Fram tills relativt nyligen fanns en brunnsöverbyggnad med hävstång i trä kvar. Idag är platsen igenväxande men en liten skylt erinrar om händelsen.

När Skansen i Stockholm skulle byggas upp sökte man traditionella byggnader från hela riket. Från Halland hämtades Oktorpsgården i Slöinge socken. Husen märktes upp och monterades ned planka för plankan och forslades ned till järn-

Bergagård 1:1 har en välbevarad manbyggnad med arkitektur som för tankarna till en järnvägsstation.

Ekonomibyggnad på Bergagård.

Äldre vykort på Oktorpsgården på Skansen i Stockholm.

Oktorpsgården på 1880-talet. T v brygghuset, t h del av logglängan. Kvinnan i mitten står vid en humlestång. Foto: Severin Nilsson.

Gårdarna vid Sällora ligger som en radby utmed vägen. Notera uthusen på andra sidan vägen.

Välbevarad ladugård
vid Sällora.

Sällora 2:19. Småbrukargård i
utkanten av Sällora.

vägsstationen i Slöinge där ett antal godsvagnar lastades för vidare transport till Stockholm 1896. Oktorpsgården uppfördes på Skansen som den första hela gårdsmiljön. Det enda som man av naturliga skäl inte fick med sig var brunnen. Den sista ägaren och brukaren var Åke Lundkvist (1825-97) med frun Christina.

I området finns flera fina och delvis ganska stora naturbetesmarker. Den för landskapsbildens kanske viktigaste betesmarken återfinns i det lövskogsbevuxna höjdpartiet öster om Bergagård. Det topografiskt mycket varierade området uppvisar en omväxlande vegetation. Denna och två mindre ytor vid Boarp längre norrut upptas i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹

På flera höjdparter inom området finns ensamliggande förhistoriska gravar. På höjderna omkring kyrkan ligger sju förhistoriska gravar på fyra platser. Dessa utgörs av stensättningar och högar och hör till brons- och järnåldern. Kring Sällora och Oktorp i öster uppträder gravar i större grupperingar. På Hanarps mark intill gamla E6 i sydväst finns några resta stenar i åkermarken. På höjden i skogen strax norr därom ligger den s k Skothögen, en gravhög som enligt tradition fått sitt namn av att svenskarna här ska ha satt upp sina kanoner under nordiska sjuårskriget.²

¹ Objekten 314-NLF, 95A-UPL och E51-QVM

² FMIS nr 27 och 28, Slöinge sn

Välbevarad torpmiljö vid (Sällora 2:15).

Välbevarat torp vid Boarp. Slöinge-Boarp 3:15.

Slöinge-Boarp 3:9. Torp med manbyggnad av typ parstuga.

Sprottorps manbyggnad är uppförd 1926, som en liten herrgård, en bit från ekonomibygnaderna vid den gamla landsvägen, där den tidigare kringbyggda gården låg.

Oktorp 2:2. Gårdsmiljö.

Stallbyggnad från början av 1900-talet med fina detaljer.

Vy mot söder från Boarp.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning i anslutning till den befintliga bebyggelsen på enstaka tomter eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom vägnät, stenmurar och märkegravar mm bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.

Berte kvarn

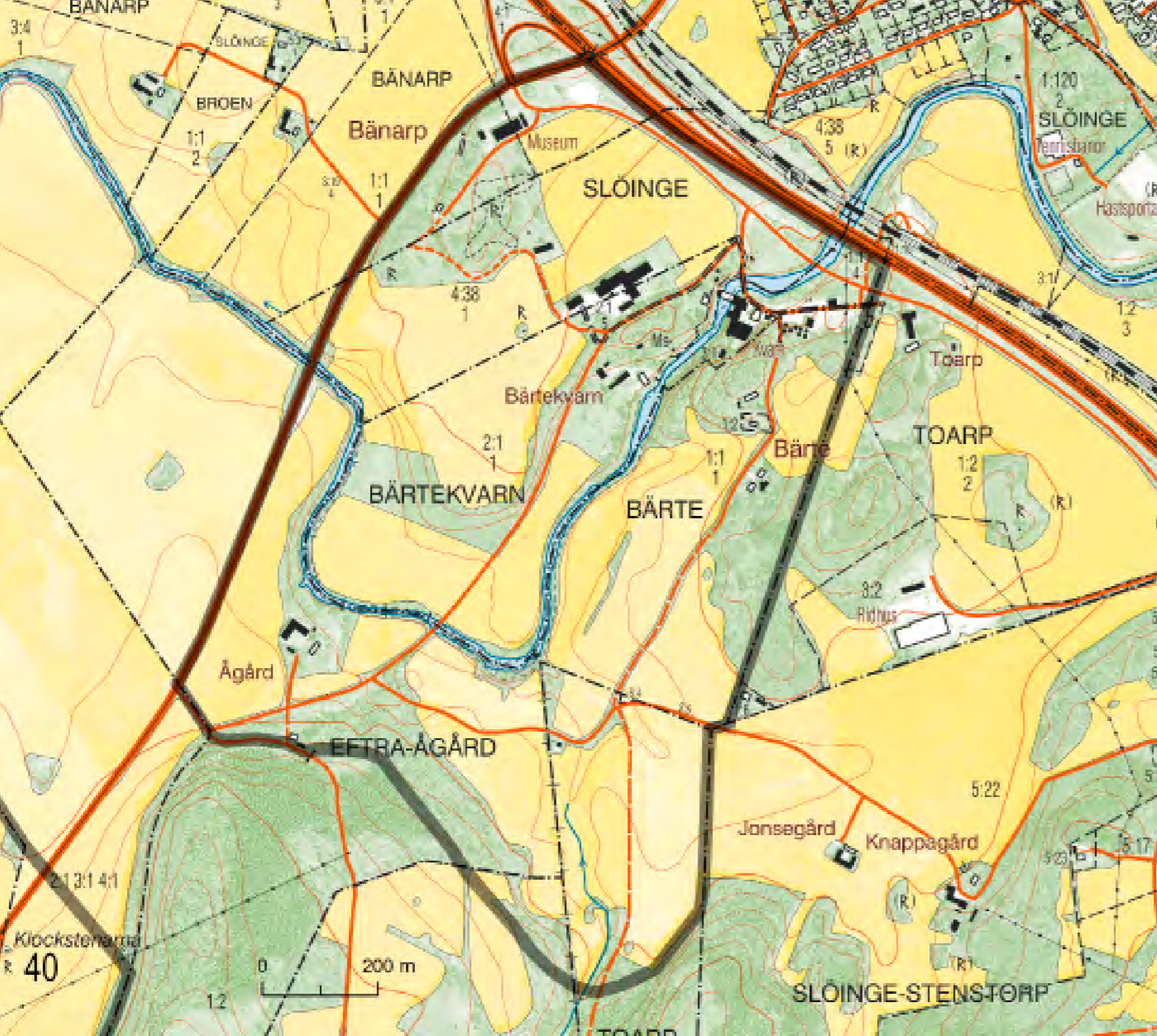
Slöinge och Eftra socknar

Väl synlig utmed E:6 vid avfarten till Slöinge ligger Berte kvarns traditionsrika kvarn- och jordbruksmiljö. I centrum står kvarnanläggningen vid Suseån med pågående verksamhet i den välbevarade industribebyggelsen. I närområdet finns disponentbostad, arbetarbostäder, ekonomibygnader, torp, och gårdsbebyggelse. Det vackert böljande landskapet utmed Suseån innehåller välbevarade äldre inägomarker med åkrar, vägar, betesmarker och förhistoriska gravar.

Berte kvarn har sedan länge räknats som egen kameral enhet (Berte nr 2), vilket visar på dess betydelse. Kvarnverksamheten är belagd i skriftligt källmaterial redan år 1569 (Berte Kuernn); kvarnen ägdes då

av Slöinge kyrka. Berte består i äldre jordböcker även av en ordinär gård, belägen vid den nuvarande kvarnen öster om Suseån.

Berte kvarn. Tv kontorsbyggnaden, närmast t h om stenalvsbron är magasinsbyggnaden från 1899.

Berte kvarn 1784.

Vid Berte fall har i äldre tid legat två skvaltkvarnar på varsin sida av ån. 1839 fick de båda kvarnarna samma arrendator, men det var först 1872 som kvarnrörelsen kunde friköpas från kyrkan. Under familjens Stenströms ledning utvecklades verksamheten - som nu hade koncentrerats till östra sidan av ån - alltmer till storskalig industriproduktion med stor betydelse för bygdens näringsliv. Nymodigheter som valsquvarn, turbindrift och elljus infördes. Den nuvarande kvarnbyggnaden har sitt ursprung i denna expansiva tid.

Den äldre industribyggnaden har påkostad exteriör med bl a kvaderhuggen sten, tegelfasader med tegeldecor och plåttak, tydligast manifesterat i magasinsbyggnaden och kontorsbyggnaden från 1899. Bakom magasinet ligger bl a den höga silobyggnaden i betong (med neonskylt) från 1950-talet och kvarn- och magasinsbyggnader från slutet av 1800-talet.

På västra sidan av Suseån finns en f d mejeribyggnad i tegel, idag bostad. I sydvästsluttning ligger mangårdsbebyggelse med disponentbostaden från 1843 och uthusbyggnader, bl a stall. Avskilt av gamla landsvägen ligger ladugården med jordbruket, som alltid varit en parallell gren av Berte kvarns verksamhet. Ett vackert, särpräglat portluder utgör entréparti här till.

Den gamla skvaltkvarnen flyttades till sin nuvarande plats inför en utställning 1912. Ursprungligen stod den längre nedströms.

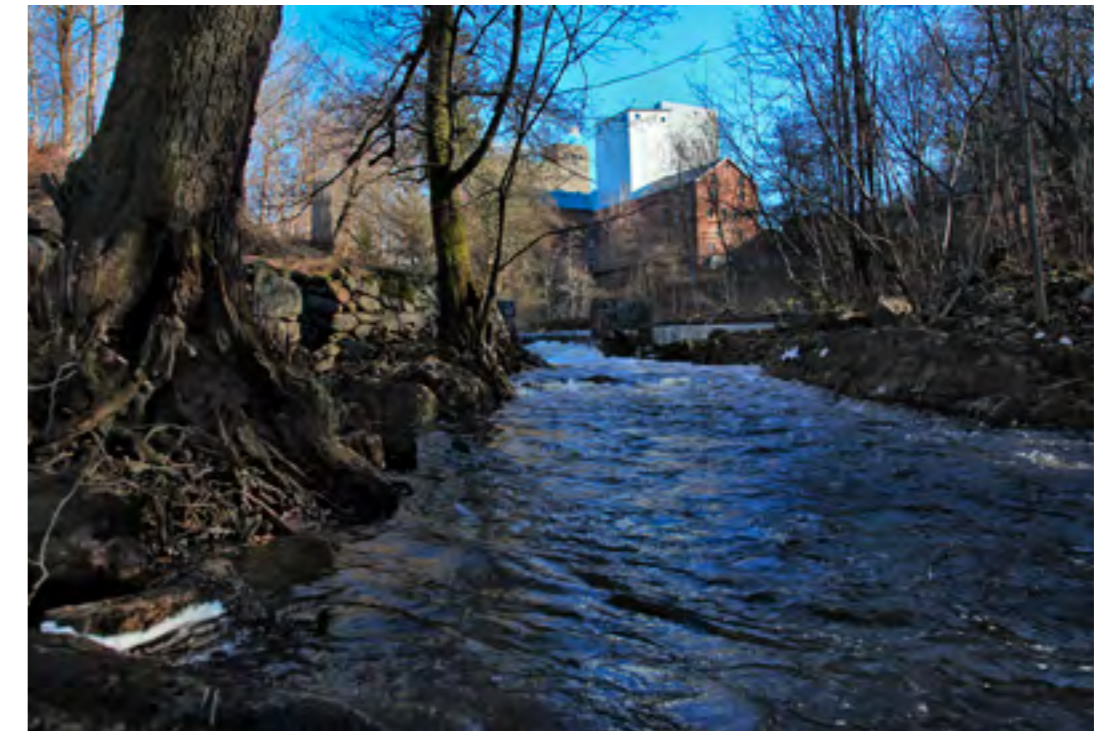

Magasinsbyggnad.

Öster om Suseån ligger de f d arbetarbo-städerna med gemensamt uthus. I skogsbyrnet söder härom ligger ett fint torpställe från slutet av 1800-talet. Söderut vid en av Suseåns meandrar ligger gården Eftra-Ågård 1:2 vackert på en höjd. Den har en halvsluten gårdsform och manbyggnad av typ hallandslänga och ekonomibyggnad i vinkel.

Odlingslandskapet kring Berte är böljande och delvis starkt präglat av Suseåns vindlingar och raviner. Småskaligheten och den varierade topografin vid Berte skiljer sig från det nästan vidöppna landskapet i Vastadalen och fortsättningen på Suseåns dalgång i väster. Trots 1800- och 1900-talens omfattande nyodling kan fortfarande huvuddragen i landskapets organisation före den agrara revolutionen identifieras på båda sidor av ån.

Landskapet väster om Suseån utgörs helt och hållet av gammal inägomark som delvis omramas naturligt av Suseåns markanta böj i söder. Lövsöksbestånden sammanfaller här i hög grad med trädbevuxen, äldre ängsmark, exempelvis på storskifteskartan från år 1784. Närmast öster om ån rör det sig om tidigare inägor till Berte nr 2, längre österut om utmark. Vägen från söder, upp till nuvarande kvarnen, finns med på alla de äldre kartorna. Den gamla inägo gränsen löpte tidigare strax intill vägen. Trädbestånden och to-

Det gamla kvarnläget är synligt nedströms i höjd med mangårdsbebyggelsen.

Ågård 1:2. Välbevarad gårdsmiljö på Eftrasidan av Suseån.

Torpställe på Bertes ägor.

Landskapsvy från Ågård.

pografin bidrar till den stora variationen i odlingslandskapet på denna sidan av ån.

På västra sidan av ån finns en halvöppen betesmark innehållande flera äldre träd (framför allt ek) med sällsynta lavar.¹ I detta område finns även ett gravfält bestående av sex högar och två stensättningar samt en del fossil åkermark. På ett impediment i åkermarken längre söderut finns en gravhög som mäter nästan 20 meter i diameter.²

I kulturmiljön ingår även bl a en rekonstruerad skvaltkvarn och ett par minnesstenar vid mangårdsbyggnaden vid Suseån samt det gamla vägnätet med bl a två broar; stenvalvsbro från 1890 och balkbro i armerad betong från 1930-talet.

Manbyggnaden från 1843 med den fina verandan åt norr. Byggnaden th är f d brygghuset.

Landskap vid Berte med stenmurar och gravhöggar med ekskog.

Entrébyggnaden till jordbruket är ett arkitektoniskt vackert gestaltat portlider uppfört 1916.

Det f d mejeriet är idag bostadshus.

F d arbetarbostäder från början av 1900-talet.

¹ Uptas som objekt 51B-RKE i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.
² FMIS 23 och 24, Slöinge sn

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Eventuella byggnader för jordbrukets och kvarnens behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom vägnät med broar, stenmurar, kvarnlämningar mm bör vårdas och bevaras.

Grimsholmen

Skrea socken

Den yttersta delen av Grimsholmen eller Bobergs udde består av en mycket naturskön, betad kusthed som kan beskrivas som ett karaktärslandskap för mellersta Halland. Här finns flera förhistoriska gravmonument och äldre småskalig jordbruksbebyggelse. Större delen av området är skyddat som naturreservat.

Bronsåldersröse i höjdläge vid Grimsholmen.

Kartan visar Grimsholmen 1779 som då endast bestod av utmark. Notera huset längst ut på udden, benämnt "Fiskebod". Troligen är detta stenhuset som senare flyttades längre inåt land, nuvarande fastigheten Boberg 3:57.

Landskapet i området domineras av en betad, enbuskrik kushed. Historiskt rör det sig om utpräglad utmark, tillhörig Bobergs by. Som framgår av kartutsnittet fanns här under andra hälften av 1700-talet inget annat än öppen, hårt betad mark. Längst ut på udden, själva Grimsholmen, låg dock en "fiskebod", eventuellt bebodd av en fiskare. Vid tiden för laga skiftet i mitten av 1800-talet hade en del bebyggelse och odlingsmark etablerats ett stycke innanför kustremsan.

Vid Grimsholmen övergår kusheden i olika typer av strandängar; här finns också en sandstrand och på udden blockrik klippstrand. Området närmast kusten utgör ett stort sammanhängande parti med betesmark. Den är överlag välhävddad och har en karaktäristisk strandängs- och hedmarksvegetation.

Veka 1:9

Boberg 3:47

I området finns ett tiotal fornlämningar som är karaktärsskapande. På åschrönet vid Björsgård och med utblickar mot Kattegatt återfinns flera stora gravrösen och stensättningar. Närmast Björsgård ligger ett gravröse som mäter hela 23 meter i diameter,¹ strax norrom ytterligare ett stort röse, 18 meter i diameter.² Flera gravar i samma storlek finns längre mot sydost. Rösena är med största sannolikhet från bronsåldern (1800-500 f Kr), troligen dess första hälft, medan stensättningarna kan vara från järnåldern (500 f Kr – 1000 e Kr). I dalgången öster om gravanläggningarna finns i nuvarande åkermark två stenåldersboplatser registrerade.

Bebyggelsen i området utgörs framför allt av en äldre jordbruksbebyggelse, belägen i det kustnära området väster om vägen mot Skrea. Gårdarna har här försörjts av ett småjordbruk som kompletterats med fiske. Idag är gårdsbyggnaderna ofta avstyckade, ombyggda och fungerar som fritidshus. Byggnaderna är uppförda i trä, i regel med skiftesverksteknik. Boberg

Fiskebodarna vintertid.

1 FMIS nr 1, Skrea sn
2 FMIS nr 2

Flygfoto över Grimsholmen

Boberg 7:11

3:57, närmast kusten utgör dock ett undantag, som belyser virkesbristen i dessa trakter: Bostadshuset är här uppfört av metertjocka gråstensväggar. Bostadshus och ekonomibyggnader är överlag rödfärgade. Stråtak har varit det dominerande takmaterialet, såsom fortfarande syns på t ex Boberg 3:47 och Veka 1:9. Längst ut på Grimsholmen ligger två sjöbodar. Dessa utgör de synliga lämningarna efter en fiske- och båtbyggartradition med gamla anor.

Boberg 3:57. Bostadshus i sten. Byggnaden, som enligt uppgift ursprungligen har legat närmare kusten, är troligen uppförd på nuvarande plats i slutet av 1700-talet. Stället var strandridarebostad fram till 1850, då det blev båtsmanstorp.

Traditionell gårdsbebyggelse i kustnära läge (Boberg 3:152).

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition och den befintliga bebyggelsens placering och karaktär.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- För att områdets karaktär av öppen utmark ska kunna bevaras är fortsatt beteshävd en förutsättning.

Boberg

Skrea och Eftra
socknar

Området Hallarna-Boberg-Veka är naturskönt beläget utmed Suseåns vindlande lopp ned mot havet. Vid Hallarnas fall ligger hembygdsgården idylliskt med kraftverk och bycentrum intill. Omgivningarna består av ett omväxlande odlingslandskap med välbevarad agrar bebyggelse med tyngdpunkt på 1800-talets jordbruks- och skiftesreformer.

Området ligger söder om E 6 och utmed Suseåns slingrande lopp ned mot Brogård i Skrea socken. Vid fallen där den gamla vägen mellan Eftra och Skrea korsar ån med en stenvalvbro ligger Hallarnas hembygdsgård och kraftstation. Bebyggelsen i området har allmänt äldre, agrar karaktär och saknar i hög grad sentida inslag. Flera

av gårdarna i Boberg, Veka och Uddaveka ligger kvar på de äldsta kända tomtlägena. Namnet Veka kommer av veke som syftar på de karaktäristiska landtungorna i åkrökarna. I norr finns flera markerade bergshöjder, bl a Stora Boberg med gården Berget intill.

Gården Berget, Boberg 5:21, ligger i fulläkersbygd vid foten av Boberget.

Utsnitt ur häradsekonomiska kartan från 1920-talet.

Odlingslandskapet är mycket öppet. Det har tidigare utgjorts av gammal inägo- mark och utmark. De vidsträckta åker- fälten illustrerar tydligt styrkan i nyod- lingen under den agrara revolutionen. På Bobergs mark i norr och nordväst finns flera märkegravar och en, delvis rätad, äldre bäckfåra som rinner ned mot Suseån.

Suseåns dalgång från Boberg-Hallarna mot kusten utgörs av ett omväxlande och kuperat landskap präglat av tät löv- vegetation. På flera ställen finns mindre raviner ned mot ån. I den första åkröken söder om bron finns ett större område med vacker, välvärdad naturbetesmark på gammal utmark. Terrängen domineras här delvis starkt av mäktiga flygsandsdy- ner.

Hallarnas hembygdsgård (Hallarna 1:1) ligger på platsen för det gamla hemma- net Hallarna nr 1 i Eftra socken. Uppgif- ter från 1700-talet visar att gården då var firsidig. Endast den östra längan återstår idag, den är uppförd av ek i skiftesverks- teknik. Hembygdsgården skapades 1938- 43 i samarbete med landsantikvarie Erik Salvén, då den kvarstående längan kom- pletterades med två nya längor, bl a flyt- tades en ryggåstuga från Årstads socken hit. På andra sidan vägen ligger Bobergs gård (Boberg 6:3) manbyggnad från 1890-talet och rödmålat bostadshus vid

Boberg 5:21.

stenbron samt flera stora uthus. Namnet "Hallarna" kommer av de sten- hållar (hallar) som här kantar Suseån. Sliprännor på en av hållarna är troligen spår från stenyxtillverkning under stenål- dern och vittnar om att detta är en bygd som tidigt togs i bruk.

Den gamla landsvägen mellan Eftra och Skrea passerar här Suseån över Bobergs bro. Denna mycket vackra och höga sten- valvbros har ett spann med en fri spann- vidd av hela 10 meter. Bron är uppförd omkring 1810, då den antas ha ersatt en träbro från 1500-talet. I Suseån har laxfis- ket varit betydande. Intill fallen fiskades lax med håv, vilket gårdens ägare hade en- samrätt till. Vattenkraften i ån har tidigt utnyttjats. Kvarn omtalas här redan 1569. Den sista kvarnen revs omkring 1960, för att ge plats åt det nuvarande kraftverket.

Utmed vägen mot Veka-Grimsholmen ligger välbevarade utskiftade gårdar från mitten och slutet av 1800-talet. I väster ger vegetationen längs Suseån en vacker inramning. Gårdarna är ofta halvslutna till formen med manbyggnader av ty- pen långa och med ekonomibyggnader i vinkel. På Uddevåka 1:1 ligger en välbe- varad, närmast kringbyggd gård i natur- skönt läge vid Suseån.

Karta över Ud- daveka från år 1709. Gården, som ligger kvar på samma plats idag, har fått sitt namn efter läget i "veken".

Uddevåka 1:1.

Boberg 6:3. Manbyggnad med frontespis och veranda vid Hallarna.

Större manbyggnader av typ salsbyggnad förekommer även och speglar det ökade välståndet inom jordbruket under slutet av 1800-talet. Vid en karakteristisk Y-korsning ligger ett hus med glasveranda. Byggnaden har ursprungligen varit skola. Norröver bildar Boberget och andra höjder orienteringspunkter i landskapet. De utskiftade gårdarna ligger på karaktäristiskt vis utmed bergsfötterna.

Hallarnas hembygdsgård.

Bron över Suseån.

Boberg 5:19, f.d skola.

Boberg 9:1.

Boberg 5:3.

Boberg 2:10.

Boberg 5:6.

Boberg 1:13.

Suseån vid Veka.

Boberg 3:137.

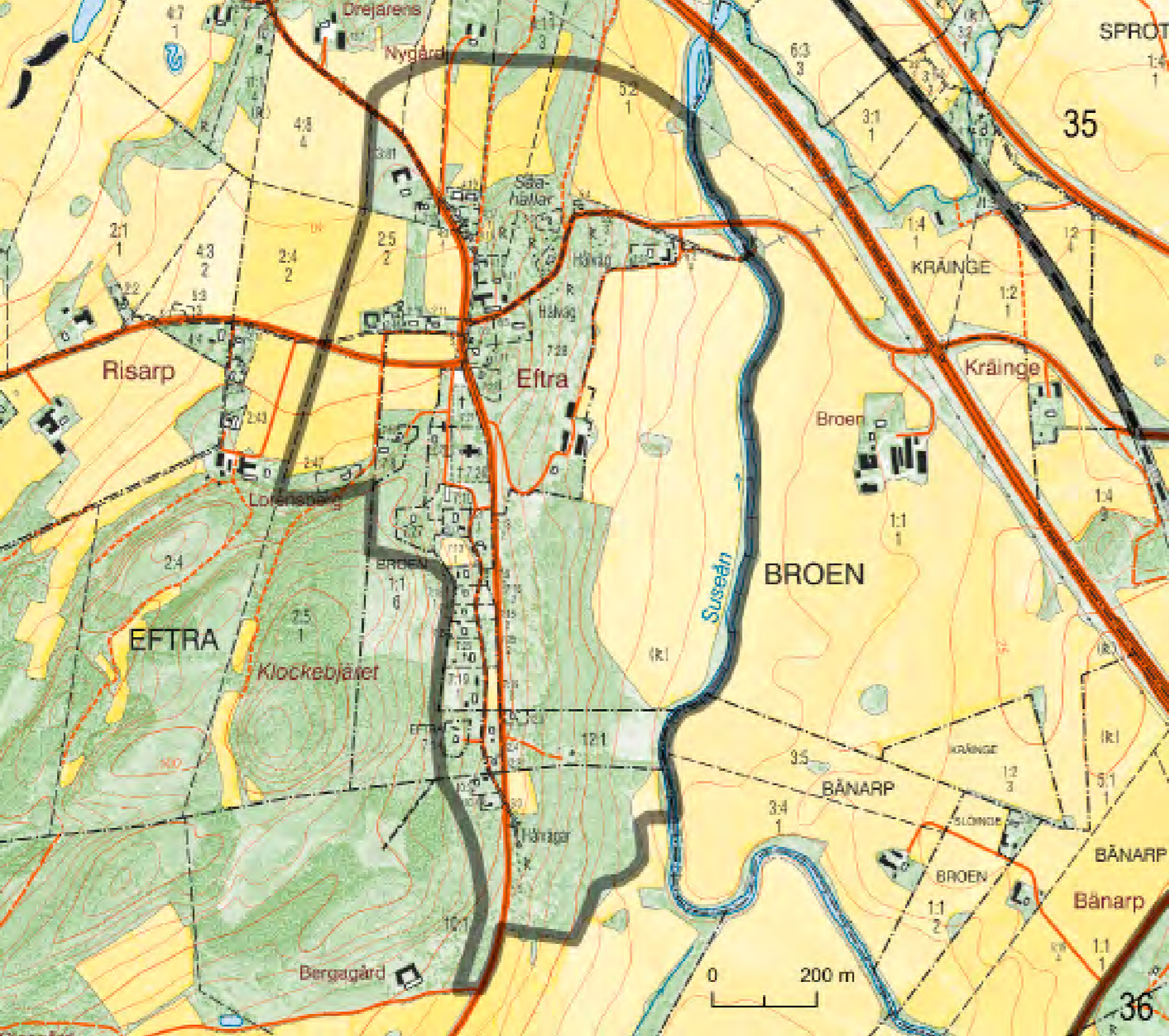
Kraftstationen vid Hallarna.

Vy från Boberget i områdets norra del.

Riktlinjer

- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse.
- Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande landskapselement såsom stenmurar, diken, mägergravar, vägnät med bro mm bör vårdas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.

Eftra kyrkby är vackert belägen vid berget Kloockarbjärets östsluttning, med vidsträckt utsikt över Suseåns dalgång i öster. Bebyggelsen har fortfarande bykaraktär och flera gårdar ligger kvar på gamla tomter. I anslutning till kyrkan och utmed gamla kustvägen finns välbevarad småskalig bebyggelse och välhövda naturbetesmarker på den gamla utmarken.

Eftra

Eftra socken

Namnet Eftra antas härröra från en äldre benämning på Suseån (Eftera å, Svanån). Byn är belagd i skriftliga källor först under 1500-talet men har funnits långt ti-

digare. I den första svenska jordeboken från 1646 listas sex hemman, men redan i början av 1700-talet fanns åtta gårdar i byn.

Gården Eftra 5:2 ligger kvar i sitt gamla läge vid vägkorsningen. Gårdsformen var fram till 1950-talet helt sluten. Norr om gården finns välhävdad betesmark. Ekonomibyggnaden i skiftesverket h har tyvärr nyligen rivits.

Bebyggelse utmed den gamla landsvägen mot kyrkan i norr.

Före 1800-talets laga skifte låg all bebyggelse i kyrkbyn samlad i en lång rad längs den gamla landsvägen, med huvuddelen av gårdarna öster om vägen. Inägomarken sträckte ut sig mot väster och norr. Eftra låg, på sedvanligt halländskt vis, i gärdeslag med grannbyn Risarp i sydväst; d v s man samarbetade kring hägnaderna och ägorna låg delvis blandade med varandra. I söder – i dagens skogsmark – låg utmarken. Även området ned mot Suseån i öster hade utmarkskaraktär men var delvis inhägnat i stora ytor. Som framgår av kartutsnittet här intill var kyrkan belägen ute på utmarken.

F d skolan och församlingshem, idag privatägt.

Eftra kyrka är troligen den mest utpräglad nyklassicistiska landsortskyrkan i Halland.

Huvuddragen i det äldre jordbrukslandskapets organisation är fortfarande möjliga att överblicka i Eftra kyrkby. Bebyggelsen ligger fortfarande väl samlad längs landsvägen. Flera av de gamla gårdstomterna hyser agrar bebyggelse. På den gamla inägomarken i väster och norr finns öppen odlingsmark, utan inslag av modern bebyggelse. På tidigare utmark öster om landsvägen finns stora arealer, delvis mycket välhävdad naturbetesmark och vacker lövskog. Landskapet är här mycket tilltalande och utsikten över Suseåns dalgång anslående. Marken närmast Suseån odlades upp under den agrara revolutionen och består idag av åkermark. Över Suseån vid Kräinge finns en mycket välbevarad stenvalvsbro i ett spann, byggd 1810.

Eftra 7:20, väster om kyrkan.

Eftra kyrkby vid tiden för stor-skiftet 1805–06. Byns åtta hemman uppträder på rad längs landsvägen. Flera av tomtarna hyser än idag gårdsbebyggelse. Notera kyrkans läge på utmarken i söder!

Eftra 3:77 med den lilla enkelstugan i slutningen.

Brystens hembygdsgård.

Eftra 7:11 och 6:2 (tv).

Klockaregården ligger i Eftrabacke.

Eftra 7:12.

På flera ställen i den gamla utmarken finns hålvägar och en del fossila odlingslämningar med hög ålder. I norra delen av byn är skålgropar inknackade i flera hällar och block.¹ På Skällentorps mark längst i söder är ett äldre parti av den gamla landsvägen bevarad intill nuvarande väg. På östra sidan finns en tydlig hålväg som troligen representerar ett ännu äldre ske-de i vägens historia.

Från Skällentorp till kyrkan är även sträckningen av den gamla kyrkstigen bevarad. Två äldre välbevarade manbyggnader (Eftra 7:8 och Eftra 7:12) ligger ut-med stigen, avskiljda av ett lövskogsparti väster om kyrkan.

En kyrka fanns sannolikt på platsen redan under tidig medeltid (bevarad är en dop-funt från 1200-tal). Den nuvarande kyrkobyggnaden invigdes 1824, då det nya långhuset stod färdigt. Arkitekt var Carl Gustaf Blom. Tornet är dock äldre och uppfördes redan 1779. Kyrkan präglas ut och invändigt, som kanske ingen annan halländsk kyrka, av nyklassicismens och nyantikens stilideal.

Norr om kyrkan finns några välbevara-de gårdar och bostadsfastigheter. På ur-sprunglig plats vid korsningen till Slöinge ligger Eftra 5:2, ”Jydens”. Särskilt välbeva-rad är Eftra 2:5 vid den gamla vägsträck-ningen västerut. Gården är hitflyttad och uppförd på denna plats vid laga skiftet

Eftra 2:5 är en unikt välbevarad kringbyggd gård.

Torpbebyggelse väster om kyrkan med välbevarad manbyggnad av typ långloftsstuga, sammanbyggd med ett uthus i vinkel.

¹ FMIS nr 6 och 30, Eftra sn

Eftra 5:4 i den slingrande backen ned mot Slöinge. Bostadshuset från 1918 är ett tidigt exempel från landsbygden på ett typrätt bostadshus med s k villa- eller korsplan med en central murstock.

1854. Båda gårdarna har manbyggnader av typen hallandslänga och har bevarat en slutna, närmast kringbyggd gårdsform. I den slingrande backen ned mot Slöinge ligger den s k Klockaregården med manhus på dubbel rumsbredd från 1860 och ett välbevarat bostadshus av egnahemstyp från 1918.

I kyrkans närområde finns traditionell, småskalig bybebyggelse från 1800- och 1900-talen, bl a den f d skolan (nuvarande församlingshemmet) och ett mindre bostadshus. Söder om kyrkan ligger hembygdsgården, ”Brystens”, en välbevarad f d smedbostad med tillhörande uthus. Längs slutningen på rad utmed den äldre landsvägen söderut ligger fler mindre bostadsfastigheter och egnahem som ursprungligen varit hantverkarbostäder. Vägens sträckning överensstämmer här helt med den på 1805 års storskifteskarta.

Välbevarat bostadshus från 1940-talet vid kustvägen. Eftra 4:17.

Byggnaderna är genomgående rödfärgade med inslag av ljus oljefärg på bostadshusen. Ekonomibygnaderna är rödfärgade. I flera fall har de bevarat synlig skiftesverksstomme.

I slutningen öster om landsvägen finns tydliga spår av flera hålvägar.

Riktlinjer

- Ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/ uthus till befintlig bebyggelse. Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande landskapselement såsom uthus, stenmurar och äldre vägnät bör underhållas och bevaras.
- För att behålla den tilltalande landskapsbilden samt kultur- och naturvärden är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna särskilt öster om landsvägen en förutsättning.

Vastad Eftra socken

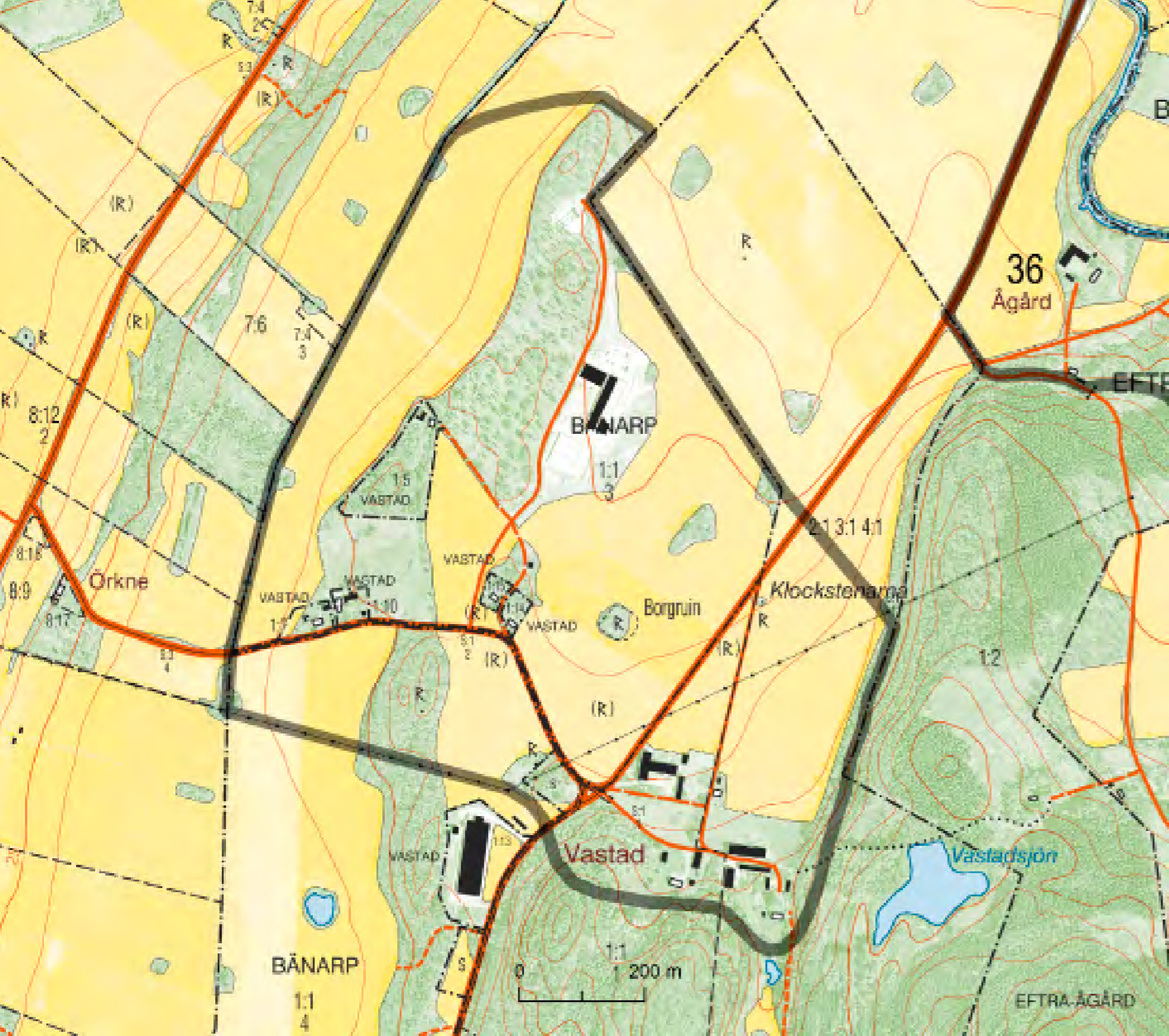
Vid Vastad utgör fornlämningarna ett påtagligt inslag i landskapet. Skeppssättning och borgruin berättar om ett forntida maktcentrum på platsen. Idag återstår storgårdsmiljön på Vastad gård med differentierad bebyggelse från 1800- och 1900-talet. I det slättbetonade odlingslandskapet i dalen finns också naturbetesmarker liksom längs den slingrande vägen mot Skällentorpshöjden. I åkermark norr om gården återfinns den välbevarade borgruinen med vallgrav – en för länet unik anläggning.

Odlingslandskapet i dalgången vid Vastad har hög uppodlingsgrad men uppvisar likväl flera ålderdomliga drag, bl a i form av några välbevarade och för länet ovanliga fornlämningar. Intill den gamla

vägen mot Slöinge ligger "Klockstenarna" – en skeppssättning bestående av tio stycken ovanligt stora stenar¹. Några av stenarna är flyttade och har blivit resta på nytt i sen tid. Skeppssättningar förekom

¹ FMIS nr 17, Eftra sn

Skeppssättningen, "Klockstenarna". I bakgrunden ligger Vastads gårdsbebyggelse karakteristiskt vid skogskanten i sydost.

Vastad 1764.

Ladugården till Vastad gård ligger avskiljd, norr om mangårdsbebyggelsen. Byggnaderna är uppförda 1922-1930.

som gravformer under både yngre bronsålder och yngre järnålder. Benämningen har inget med dess ursprungliga funktion som gravplats att göra utan syftar på att en av klockorna i Eftra kyrka lär ha blivit gjuten på Vastad gårde år 1558.

I omgivningarna finns ett stort antal gravar som visar att området varit bebott långt tillbaka i förhistorisk tid. Detta bekräftades bl a i samband med arkeologiska undersökningar längs en planerad ny sträckning för vägen upp mot Skällentorp i slutet av 1990-talet. Då påträffades förhistoriska boplatslämningar längs nästan hela den drygt 1,5 kilometer långa sträckan!

Kulturlandskapet inom området har erhållit sin nuvarande karaktär huvudsakligen under de senaste tvåhundra åren. Som framgår av den äldsta kartan var dock uppodlingsgraden i den centrala delen av Vastads inägor, närmast bebyggelsen, ganska hög redan vid mitten av 1700-talet. Delar av den gamla ängsmarken, belägen på en markerad höjdrygg, betas idag och bidrar tillsammans med ett antal mindre impediment (däribland borgruinen) till att skapa viss variation. Närmast bebyggelsen i söder finns ett litet område med ålderdomlig fossil åkermark med bl a flera tydliga terrasskanter.²

Vastad anlades troligen under 1300-talet som sätesgård och flyttades till dagens

² FMIS nr 81, Eftra sn

läge sannolikt under 1500- eller 1600-tal. Gården övergick från frälse till kronjord strax innan det svenska övertagandet 1645. På 1700-talet fanns fyra gårdar i Vastad och vid Laga skiftet tre, varav ”nr 1”, ”Kronofogdebostället” eller ”Vastads gård” är efterföljaren till den ursprungliga sätesgården (se nedan).

Idag är bebyggelsen uppdelad på två gårdar med byggnader från 1800- och 1900-talen. Vastad gård (Vastad 1:1) har en manbyggnad på enkel rumsbredd uppförd 1855, senare ombyggd med bl a frontespis. Vastad 2:1, öster om denna, har ett bostadshus i jugendstil uppfört 1914. Till gårdsbilden på båda gårdarna hör ett flertal stora ekonomibygnader i sten och trä samt arbetarbostäder från 1900-talets första decennier.

I västra delen av området, i kanten av den gamla ängsmarken ligger en mindre välbevarad gård (Vastad 1:5) med rödfärgad manbyggnad och ladugård från början av 1900-talet.

Ett unikt och fantasieggande inslag i kulturmiljön är Vastad borgruin.³ Denna föregångare till den senare anlagda Vastad gård är belägen i åkermarken några hundra meter norr om nuvarande gårdstomten. Den omnämns i skriftliga källor första gången 1415. Byggherre sägs ha varit Abraham Brodersson Tjurhuvud (död 1410). Då borgen övergavs på 1560-talet,

³ FMIS nr 18, Eftra sn

Manbyggnaden från 1855 fick sin nuvarande utformning med frontespis m m efter en omfattande renovering på 1940-talet. Tidigare var den utformad som en traditionell hallandslänga.

Välbevarad magasinsbyggnad från slutet av 1800-talet.

Vastad 2:1. Ekonomilängor i sten.

Vastad 1:5

Mangårdsbebyggelse vid Vastad gård.

Vy mot norr med f d arbetarbostaden t h.

Vy från sydväst, april 2011. Bortom borgruinen i mitten syns de nybyggda kostallen.

var innehavarna av Vastad Knut Knob och dennes hustru Anna Clausdotter. Ruinen utgörs av lämningar efter en befäst gård och består av en vallgrav som omringar ett område med en husgrund och en brunnsgröp. Vallgraven är 5–15 meter bred och två meter djup och har en särskild plats i historien. I ett skriftligt belägg från 1566 anges nämligen att Anna Clausdotter flyttat till Knobesholm (som då anlades) sedan hennes son drunknat i vallgraven.⁴ Händelsen har alltså ett samband med att borganläggningen överges vid denna tid.

⁴ Väg 610, delen Vastad-Skällentorp, arkeologisk utredning 1998, s 13.

Manbyggnad till Vastad 2:1 i jugendstil från 1914 med grusrundel och vådräd framför huset.

Riktlinjer

- Eventuell ny bebyggelse bör endast tillkomma i mycket begränsad omfattning på enstaka tomter, eller som komplementbyggnader/uthus till befintlig bebyggelse.
- Placering och utformning bör ansluta till lokalt bebyggelsemönster och byggnadstradition vad gäller bl a skala, fasadutformning, materialval och färgsättning.
- Eventuella byggnader för jordbrukets behov anpassas till landskapsbild och kulturmiljö.
- Karaktärskapande element såsom äldre vägsträckningar och stenmurar bör vårdas och bevaras.

Ugglarps kvarn

Efra socken

Kustpartiet vid Ugglarps kvarn är mycket vackert och kulturhistoriskt innehållsrikt. Detta är ett för Halland och Falkenbergs kommun verkligt karaktärslandskap; en intensivt betad f d utmark vid havet. I området finns också värdefull bebyggelse i form av småskaliga, delvis välbevarade bostads- och uthus utmed vägen och de av betesmark kringgårdade torpstugorna närmare strandkanten. Bebyggelsen omsluts av vällagda stenmurar. Den gamla kvarnfördämningen är ett särpräglad inslag i landskapet och utgör ett tydligt minnesmärke efter kvarnverksamheten i området.

Bebyggelsen vid Ugglarps kvarn ligger på den gamla kustnära utmarken strax sydväst om Ugglarps by. Landskapet kontrasterar här tydligt mot den öppna

och av storskalig åkermark dominerande inägomarken kring kustvägen ett stycke österut. Området har varit skoglöst under lång tid, vilket bl a framgår av den

Utsnitt ur häradsekonomiska kartan från ca 1920.

ekonomiska kartan från omkring 1920. På äldre kartor saknas bebyggelse helt och området fungerar som betesmark/utmark.

Landskapet vid Ugglarps kvarn är mycket öppet och utgörs av kushedmarker, havsstrandängar och andra, delvis hårt betade gräs- och ljunghedmarker. I såväl havsstrandängarna som ljungheden finns bitvis en värdefull, hävdberoende flora. Både i norr och söder berörs ytor som upptas bland de mest värdefulla områdena i Jordbruksverkets ängs- och betesmarksinventering.¹ Betet är helt avgörande för att kunna vidmakthålla karaktären av intensivt utnyttjad, kustnära utmark. Kontinuiteten i hävden torde vara mycket lång och betesmarken utgör i sig en mycket värdefull kulturmiljö.

Den samlade bebyggelsen ligger utmed en mindre väg. Byggnaderna har uppkommit som utkantsbebyggelse till Ugglarps by under 1800-, början av 1900-talet och har till viss del bevarat karaktären av hantverks- och småindustriområde. Förutom en kvarn, har här bl a funnits rökeri och snickeri. Ett karaktärsskapande element är bl a de skyddande och avgränsande stenmurarna utmed tomtragränserna.

Som solitärer på betesmarken närmare havet ligger två bevarade äldre torpställen varav det södra hitflyttades på 1880-talet.

Ugglarp 2:22.

Ugglarp 2:67.

Torpen beboddes ursprungligen av obe-suttna torpare, som vid sidan om dags-verken på gårdarna i närheten försörjde sig på fiske och visst självhushåll. Om Johan Petter och Kristina Andersson, som bodde i en numera försvunnen stuga vid Ugglarps kvarn, berättas att de odlade råg på åkerplättarna mellan hedens stenar och hade ett par får tjuvdrade hela som-rarna.²

Söder om bebyggelsen rinner Gåse-vadsbäcken ut i havet. Här finns tydliga rester av en stor (cirka 50 x 150 meter) fördämning som tidigare dämde upp bäcken. Dammen är mycket välbevarad och omgärdas av meterhöga, gräsbevuxna jordvallar. De sträcker sig in på tomten till den f.d. kvarnbyggnaden i väster. Den höga stenfoten är annars det enda som idag avslöjar något om byggnadens ursprung.

Ugglarps kvarn har haft två föregångare i form av en skvaltkvarn och en väderkvarn på Stensjös ägor intill Kvarntorpet söder om bäcken. 1885 uppfördes på "Söndergårds utmarker" en tullkvarn med tre stenpar och siktverk av Lars Gummesson och Carl Johan Andersson. Från den stora dammen i öster ledde vattnet via en träränna till kvarnen. I ett hjulhus på sidan av byggnaden satt överfallshjulet som gav 30 hk och även försörjde ett snickeri i byggnaden. Mjöl-naren bodde i en kammare i kvarnen.

Ugglarps kvarn, ortografisk karta.

Den f.d. kvarnbyggnaden på Ugglarp 2:17. Notera den höga stensockeln.

Jordvallar till den uttorkade dammen.

Vy över karaktärslandskapet vid Ugglarps kvarn med torpbebyggelse i tidigare utkantslägen.

Ugglarp 2:17.

Uthus.

Stenmurar och bostadshus vid Ugglarp 2:16.

Ugglarp 2:41.

Runt 1940 installerades råoljemotor och därefter elektrisk drift och vattenhjulet togs ur bruk. Kvarnverksamheten varade dock endast fram till 1946. (källa Efraboken II)

I betesmarken väster om bebyggelsen finns flera andra kulturspår, bl a en liten hamn vid stranden. Mellan denna och kvarntomten framträder vaga fåror i marken som visar att området fungerat som åker under en kortare tid i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Övergiven åkermark finns även i anslutning till de två torplyckorna strax norr därom.

Stenmurarna är karakteristiska för bebyggelsen vid Ugglarps kvarn.

Riktlinjer

- För att områdets karaktär av öppen utmark ska kunna bevaras är fortsatt hävd av naturbetesmarkerna en förutsättning.
- Ny bebyggelse bör undvikas inom området.
- Mindre komplementbyggnader/uthus i anslutning till befintlig bebyggelse kan tillåtas. Utformning bör ansluta till lokal byggnadstradition.
- Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bör vårdas och renoveras med hänsyn till dess arkitektur och ursprungliga utseende.
- Karaktärskapande element såsom stenmurar, dammvallar, sjöbodas, hamn och grusvägar underhålls och bevaras.

Lästips

- Carlie, L, Connelid, P, Larsson, K & Simonsson, G. 2003. *Hallänningen och Hallandsåsen*. Hallands läns museer.
- Frisk, M & Larsson, K. 1999. *Agrarhistorisk landskapsanalys över Hallands län*. Riksantikvarieämbetet, Hallands läns museer och Länsstyrelsen i Halland.
- Hallberg, E. 2009. *Fyra vägar till Halland. En halländsk kulturmiljöprofil*. Länsstyrelsen i Halland.
- Länsantikvariens årsredogörelse. Utgiven årligen av Länsstyrelsen i Halland, Kulturmiljöenheten.
- Robertsson, S. 2002. *Fem pelare – en vägledning för god byggnadsvård*. Riksantikvarieämbetet.
- Sandklef, A. 1953, *Hallandsgårdar, Bebyggelse på gårdar och torp före 1900*, Nordiska Museet.
- Spade, B, Carlsson, G. 2007. *Avtryck från en epok. Industriminnet i Halland*. Länsstyrelsen i Halland.
- Unnerbäck, A. 2002. *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. Riksantikvarieämbetet.
- Upptäck naturen i Halland – en guide till 32 av länets finaste områden*. Länsstyrelsen i Halland. 2011.
- Wiking-Faria, P. (red.). 1993. *Bondeliv. Lantbruket i Halland 1750-1990*. Varbergs Museum Årsbok 1993.
- Wiking-Faria, P. (red.). 2001. *Historien och Framtiden i Halland*. Varbergs Museum Årsbok 1999-2000.
- Älskade hus. Hallands byggnadsarv – historia och praktik*. Årsboken Halland 2005. Hallands läns museer.
- Bebyggelseinventeringen i Halland – Länsstyrelsen i Hallands län – <http://geoservices.lst.se/bebyggelseinventering/>
- Historiska Kartor – Lantmäteriet – <http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/slsearch.html>

Landskapet, människorna, djuren och bebyggelsen har genom årtusenden påverkats och format varandra. Spår av gångna tiders aktiviteter kan ses överallt i dagens landskap. En del av dessa spår är särskilt påtagliga och innehållsrika. De bildar sammanhängande miljöer – Kulturmiljöer. Syftet med detta kulturmiljöprogram är att sprida kunskap och därigenom bevara och utveckla Falkenbergs kulturmiljöer.

I denna skrift presenteras 41 värdefulla kulturmiljöer som på olika sätt illustrerar landsbygdens spännande och varierade kulturarv. Det kan vara såväl torp och byar som stations samhällen och industrimiljöer. Här ges även riktlinjer för förvaltningen av dessa klenoder.

Boken vänder sig till alla med ett kulturhistoriskt intresse – såväl till allmänhet och fastighetsägare som till tjänstemän inom kommunal förvaltning.

FALKENBERG

KULTURMILJÖ
HALLAND

Kula HB

LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN